Slovenská reč — jazykovedný časopis pre školu a prax. Vychodí mesačne okrem hlavných prázdnin. — Vydáva nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied starostlivosťou Ústavu slovenského jazyka. — Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. — Zodpovedný zástupca: Dr. Štefan Peciar. — Predplatné na XVIII. ročník Kčs 85.—, jednotlivé čísla po Kčs 8.50. — Účet Štátnej banky československej č. S 13635. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Rukopisy sa nevracajú. — Tlačia ST, n. p., Martin.

OBSAH

Štefan Peciar: Po III. celoslovenskej konferencii školských pracovníkov — 137
Ladislav Dvonč: Písanie *i, y* v spisovnej slovenčine — — — — — 141
Ján Horecký: Prehľad úprav v kmeňosloví v návrhu na nové Pravidlá — — 151

Podnety a diskusie

Štefan Peciar: K diskusii o prekladaní — — — — — — 155
Ján Petrikovič: Opis na priemyselných školách strojníckych — — — 160
Zora Jesenská: Moje pripomienky k návrhu Pravidiel — — — — 164
Ján Horecký: Poznámky k návrhu Pravidiel — — — — — — 171
Jozef Ružička: O tvorení trpného príčastia — — — — — — 175
Ladislav Dvonč: K otázke písania niektorých skratiek — — — 178
Ján Horecký: Stranník či straník — — — — — — — 181

Posudky a referáty

P. Ondrus: O jazyce literárních děl — — — — — — — 183
Ján Horecký: A. N. Gvozdev: Očerki po stilistike russkogo jazyka — — 187

Drobnosti

L. Dvonč: Kvantita zdrobnených podstatných mien stredného rodu s príponami *-ko, -ce* — — — — — — — — — 188
Dujčíková: Platobník — platiteľ — — — — — — — 189
M. Šalingová: Dbať na čistotu, nie „dbať čistoty" — — — — — 190
M. Šalingová: Využite naše služby! — — — — — — — 190
Horecký: Zrniny či zrnoviny — — — — — — — — 191
L. Dvonč: Skloňovanie substantíva buržoa — — — — — — 191
M. Šalingová: Nevyhnuteľný či nevyhnutný — — — — — 191
F. Buffa: Nehrdzavejúca oceľ (nie „nerez") — — — — — 192

SLOVENSKÁ REČ
ROČNÍK XVIII – ČÍSLO 5-6

Po III. celoslovenskej konferencii školských pracovníkov

Štefan Peciar

Významným medzníkom v boji „za školu radostnú, vlasteneckú a bojovnú — za školu socialistickú" sa stane tretia celoslovenská konferencia školských pracovníkov, ktorá sa konala v dňoch 1. a 2. decembra 1952.

Konferencia, ktorá bola preniknutá duchom slávneho XIX. sjazdu KSSS, mala mimoriadny význam pre zvýšenie politickej a ideologickej úrovne školských pracovníkov. Pri prejave tajomníka ÚV KSS s. Gosiorovského účastníci konferencie si uvedomili, že základným predpokladom úspešnej práce je: sústavne študovať klasikov marxizmu-leninizmu, práce s. Gottwalda, dôkladne si osvojiť materiály z XIX. sjazdu KSSS a predovšetkým nové Stalinovo dielo „Ekonomické problémy socializmu v SSSR".

Konferencia zdôraznila potrebu uvádzať do našich škôl podľa sovietskeho vzoru polytechnické vzdelanie, ktoré sa opiera o štúdium vedeckých základov výroby a „ktoré má pripraviť človeka socialistickej spoločnosti na to, aby sa mohol stať plne uvedomelým pracovníkom v modernom priemyselnom podniku, aby rozumel jeho vedeckým základom a ľahko sa orientoval vo všetkých základných odvetviach súčasnej výroby, aby si mohol slobodne voliť povolanie".

Konferencia upozornila na nutnosť boja proti predsudkom, poverám a tmárstvu, a to pozitívne prehlbovaním vedeckých poznatkov na hodinách prírodopisu, fyziky, chémie, dejepisu atď., a najmä na nutnosť nemilosrdného boja proti nepriateľským ideológiám buržoázneho nacionalizmu a kozmopolitizmu.

Konferencia súčasne vyzdvihla ako hlavnú úlohu našej školy pestovanie národnej hrdosti a socialistického vlastenectva na základe pokrokových tradícií našich národných dejín.

Na konferencii sa napokon ukázalo, že všetky naliehavé úlohy našej školy možno úspešne plniť len pri sústavnom štúdiu sovietskej pedagogiky, pri preberaní skúseností zo sovietskej školy.

Mohutné nadšenie, s akým prítomní delegáti zo všetkých krajov Slovenska prijímali smernice a úlohy, ktoré pre najbližšie obdobie našim školským pracovníkom vytýčili predstavitelia strany, vlády a najvyšších ve-

deckých inštitúcií, veľký počet vyznamenaných riaditeľov a učiteľov — to sú dôkazy, že nám vyrástli a stále rastú učitelia nového typu, s novými charakterovými vlastnosťami, ktorí sú zárukou rýchleho napredovania našej školy.

Tretia celoslovenská konferencia školských pracovníkov znamená medzník aj vo vyučovaní slovenského jazyka. Všetci sme si uvedomili, že k národnej hrdosti, k socialistickému vlastenectvu možno mládež vychovávať na základe pokrokových tradícií nášho národa len po dôkladnom, hlbokom poznaní našich národných dejín, diel našich národných buditeľov a dejateľov, klasikov našej literatúry, ich bohatého jazyka, ktorým vyjadrovali svoje myšlienky a city, svoj srdečný a činorodý pomer k ľudu. „A čo sa týka pokrokových tradícií, aj tu sme my, komunisti a všetci pokrokoví ľudia jedinými plnoprávnymi dedičmi. Nám a jedine nám patrí Kollár, Sládkovič, Chalupka, Janko Kráľ, Kalinčiak, Hviezdoslav atď., lebo ich národná hrdosť vyvierala z veľkej lásky k ľudu, z nerozlučnej spätosti s ním, zo stotožnenia sa s jeho demokratickými ideálmi" — povedal vo svojom prejave na konferencii poverenik s. Ernest Sýkora. Táto skutočnosť zaväzuje učiteľov slovenčiny, aby viac a sústavnejšie než doteraz čítali diela našich klasikov, študovali ich jazyk a vštepovali úctu k nemu a porozumenie preň do sŕdc mládeže. Na dielach našich klasikov možno v mládeži prehĺbiť smysel pre krásu, možno podstatne zlepšiť estetickú výchovu, ktorá — ako zdôraznil s. poverenik Sýkora — sa na našich školách veľmi zanedbáva.

Tieto naliehavé úlohy vyučovania nášho materinského jazyka kladú však zvýšené požiadavky aj na autorov učebníc jazykovej i literárnej výchovy a tým súčasne aj na pedagogickú a filozofickú fakultu, ktoré odchovávajú učiteľov i autorov učebníc. Naliehavá je aj požiadavka, aby vedecké ústavy Slovenskej akadémie vied, a to Ústav dejín slovenskej literatúry a Ústav slovenského jazyka, vydaly urýchlene základné jazykovedné diela Ľudovíta Štúra, Martina Hattalu, Sama Czambela a neskôr i Bernoláka.

Nové úlohy pre vyučovanie materinského jazyka prináša aj požiadavka polytechnizácie výchovy, o ktorej predpokladoch a možnostiach na našich školách hovoril na konferencii univ. prof. Dr. Ondrej Pavlík. Prof. Pavlík, opierajúc sa o sovietsku pedagogiku a o učenie I. P. Pavlova, zdôraznil, že čisto „verbálne, slovesné vyučovanie nemôže zabezpečiť vývin rozumových schopností detského organizmu". Veľkú dôležitosť pri vyučovaní má názor, pokus atď. Okrem toho je pre činnosť ľudského mozgu nesmierne dôležitá svalová práca. Preto je spojenie teoretického vyučovania s praktickou činnosťou „jeden zo základných princípov socialistickej pedagogiky".

Uvedené skutočnosti majú veľký dosah i pre vyučovanie jazyka. Treba venovať väčšiu pozornosť názornému vyučovaniu. Pri názornom vyučovaní sa deti učia reálne myslieť, slovo nadobúda presný význam a zamedzuje sa nebezpečenstvo verbalizmu a frázovitosti. Pri vyučovaní základov prírodných vied obohacuje sa ustavične slovná zásoba žiakov. Povinnosťou

učiteľa materinského jazyka je pozorne sledovať rozvíjanie slovnej zásoby žiaka, prispievať k jej upevňovaniu a k aktívnemu používaniu. To, pravda, predpokladá úzku vzájomnú spoluprácu učiteľa materinského jazyka s učiteľmi ostatných predmetov. Nové slová, výrazy a zvraty, ktoré si žiak osvojí na hodinách prírodopisu, fyziky, chémie, dejepisu atď., stanú sa súčiastkou aktívnej slovnej zásoby len pri častom používaní vo vetách, v súvislom texte. Je pritom dôležité, aby žiak všetky nové slová používal správne, t. j. nielen aby im dával správny význam, ale aby ich vedel správne ohýbať, aby s nimi správne narábal vo vete, aby správne chápal ich morfologické členenie, aby ich správne vyslovoval a písal, zkrátka aby ich vedel pohotove používať, plynne a srozumiteľne sa nimi vyjadrovať.

Na dosiahnutie tohto cieľa je nevyhnutné, aby zásada jazykovej správnosti bola nielen zásadou vyučovania jazyka, ale aby sa stala samozrejmosťou pri každej práci v škole, pri každom vyučovacom predmete. Bez úzkej spolupráce učiteľov všetkých predmetov v otázkach jazykovej kultúry nedosiahne učiteľ materinského jazyka pri najlepšej snahe ani polovičný úspech.

Boj o vysokú jazykovú kultúru je však vecou nielen učiteľov, ale i žiakov. V socialistickej škole, ktorá — ako na konferencii niekoľkokrát zdôraznil s. poverenik Sýkora — pripravuje do života všestranne rozvinuté osobnosti, neslobodno zabúdať na spoluprácu učiteľa s organizáciami mládeže, s pionierm a sväzákmi. Treba, aby aj organizácie mládeže dbaly o vysokú jazykovú kultúru, o dôsledné používanie spisovného jazyka, o zachovávanie jeho noriem. Nie je prípustné, aby sa na schôdzkach a pri diskusiách pionierov a sväzákov hovorilo miestnym nárečím, alebo aby žiaci v styku medzi sebou používali argotické skomoleniny ako „učka", „zemák", „dejak", „fýza", „matika", „kóna" ap.

Jazyková kultúra, t. j. správnosť, presnosť, jasnosť, čistota a výraznosť reči, musí sa stať nedeliteľnou súčiastkou našej celkovej kultúry.

Popri správnosti a presnosti reči, ktoré sú samozrejmé na prvý pohľad, dôležitými súčiastkami jazykovej kultúry sú aj jasnosť, čistota a výraznosť reči.

Jasnosťou reči sa rozumie ľahká s r o z u m i t e ľ n o s ť. Základnou podmienkou jasnosti reči je presná znalosť toho, o čom chceme hovoriť. Staré latinské príslovie hovorí: Rem tene, verba sequentur (Pridržaj sa veci a slová ti samy prídu). Ďalším predpokladom jasnej a srozumiteľnej reči je to, aby sme si dobre premysleli, čo chceme povedať. M. I. Kalinin žiadal, aby sme „najprv mysleli a potom hovorili, nie hovorili a potom mysleli". Jasná a srozumiteľná reč nie je možná ani vtedy, ak dobre neovládame jazyk, t. j. predovšetkým jeho gramatickú stavbu a slovnú zásobu. Slová máme používať tak, aby ich spojenie nedávalo dvojaký alebo trojaký smysel.

Požiadavku č i s t o t y reči nemožno splniť, ak dobre neovládame

jazyk, jeho bohaté výrazové prostriedky, ak nepoznáme ich štylistické rozvrstvenie v rámci celonárodného jazyka. Ak nie je splnená táto podmienka, vzniká nebezpečenstvo, že budeme jazyk znečisťovať zbytočnými cudzími výrazmi, ba i väzbami, často odporujúcimi vnútorným zákonitostiam nášho jazyka. Okrem toho pri nedostatočnom ovládaní slovnej zásoby uchyľujeme sa často k formálnym „univerzálnym" výrazom ako „oné", „ondiať", alebo vypĺňujeme reč zbytočnými, často opakovanými slovkami ako „teda", „nuž", „pravdaže", „viete", „vieš", „vôbec" ap.

Prvou podmienkou v ý r a z n o s t i reči je zreteľná, starostlivá výslovnosť, správna artikulácia hlások a celých slov. Nie je prejavom jazykovej kultúry, keď prehltneme koniec alebo začiatok slova, keď vynechávame hlásky alebo keď nedokončíme vetu. V reči treba zachovávať primerané tempo, nehovoriť zadychčane ani zasa únavne pomaly a monotónne.

Pamätajme, že úroveň jazykovej kultúry je prejavom celkovej kultúrnej úrovne človeka ako jednotlivca i celej spoločnosti.

„Ak človek nevie gramotne, správne vyjadriť svoje myšlienky, znamená to, že aj myslí nesystematicky, chaoticky", povedal J. V. Stalin hrdinovi socialistickej práce A. S. Jakovlevovi. Jazyková kultúra je teda súčasne kultúrou myslenia. A keďže jazyk, ako ukázal J. V. Stalin, je bezprostredne spätý s každou činnosťou človeka vo všetkých oblastiach jeho práce, je jazyková kultúra súčiastkou a podmienkou celkovej kultúry človeka ako člena ľudskej spoločnosti.

V období budovania socializmu, keď jestvujú všetky podmienky pre ustavičné zvyšovanie celkovej kultúrnej úrovne širokých más, treba zvyšovaniu jazykovej kultúry na našej škole venovať osobitnú pozornosť. To vyplýva aj z priebehu a výsledkov tretej celoslovenskej konferencie školských pracovníkov, ktorá mobilizovala našich učiteľov do urýchleného dobudovania socialistickej školy a vytýčila smernice pre najbližšie obdobie. Jednou zo zásadných smerníc je výchova všestranne rozvinutej osobnosti. Podmienkou splnenia tejto úlohy je úzka spolupráca učiteľov všetkých predmetov. Nie je slúčiteľné so zásadou polytechnickej výchovy, aby učitelia reálnych predmetov brzdili prácu slovenčinára nevšímavosťou k jazyku a naopak aby učiteľ slovenčiny nevedel, čo sa žiaci učia z iných predmetov.

Len vzájomnou spoluprácou splníme veľké úlohy, ktoré našej škole ukladá budovanie socializmu v našej vlasti.

(O zásadách a metódach práce na zvyšovaní jazykovej kultúry v sovietskej škole porov. článok G. N. Pristupu, *Ob orfografičeskom i rečevom režime v škole*, Russkij jazyk v škole 1952, č. 6, str. 47—51.)

Písanie i, y v spisovnej slovenčine

Ladislav Dvonč

I.

Pri určovaní písania *i, y* v spisovnej slovenčine vychádza sa z rozdelenia slovenských spoluhlások na tvrdé, mäkké a obojaké. Ide tu o hľadisko pravopisné, nie fonetické, resp. fonologické. Určuje sa, že po tvrdých spoluhláskach píšeme v základoch domácich slov a zväčša i v koncovkách *y*, po mäkkých spoluhláskach vždy *i*, po obojakých spoluhláskach *i* aj *y*.

Pravopisne mäkké spoluhlásky, po ktorých píšeme vždy *i*, sú: *ť, ď, ň, ľ, j, c, dz, č, dž, š, ž*. Napr.: *ticho, čistý, divý, mojich, citlivý, letím, chrčí, padni, kamaráti* a pod. Zaradenie spoluhlásky *ľ* do tejto skupiny pravopisne mäkkých spočiva na výslovnosti skupín *li, lí* ako *ľi, ľí*. Najnovšie Pravidlá pripúšťajú aj výslovnosť *li, lí*, t. j. s tvrdým *l* pred *i*.

Medzi pravopisne tvrdé (zvyčajne označované v novšej literatúre — na rozdiel od skutočne foneticky tvrdých, vlastne neutrálnych spoluhlások — ako „tvrdé") patria *t, d, n, l, k, g, ch, h*. Po týchto spoluhláskach píšeme literu *y* (okrem niekoľkých výnimiek).

Konečne máme obojaké spoluhlásky, po ktorých píšeme nielen v základoch slov, ale aj v koncovkách *i* aj *y*. Sú to spoluhlásky: *p, b, f, v, m, r, s, z*.

Prvým problémom, na ktorý tu narážame, je otázka, či *l* je spoluhláska tvrdá alebo obojaká.

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 uvádzajú na str. 29 ako obojaké spoluhlásky *m, r, s, v, z, p, b*, ale na str. 32 uvádzajú ako obojakú spoluhlásku aj *l*. Ale nielen v Pravidlách z roku 1940 sa *l* vyhlasuje raz za tvrdé a raz za obojaké, lež aj v návrhu Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1952. Na str. III v §-e 4 uvádza sa *l* medzi spoluhláskami tvrdými. Naproti tomu na str. V hovorí sa o nej v §-e 30, písm. b, raz ako o spoluhláske tvrdej, raz ako o obojakej. Citujem: „Dvojhlásky *ia, ie, iu* sa vyskytujú len po mäkkých alebo pôvodne mäkkých spoluhláskach okrem spoluhlásky *j*. 1. Dvojhláska *ia* býva v domácich slovách a tvaroch zpravidla po mäkkých alebo pôvodne mäkkých spoluhláskach. Dvojhláska *ia* sa vyskytuje v týchto prípadoch: b) V odvodzovacích príponách, kde po tvrdej spoluhláske je dlhé *á*, napr. v prípone *-iar* (proti *-ár*): *tlačiar, ovčiar, kožiar, nožiar, maliar, uhliar, husliar, koniar* ap. proti *debnár, drevár, drotár, kožkár, luhár, rybár, stolár, tesár, tokár, stavbár, poštár* ap." Tu sa teda *l* (ale aj *v, b, s*) označuje ako spoluhláska tvrdá. Ale ďalej čítame: „V niektorých slovách je prípona *-iar* aj po obojakých spoluhláskach, napr. *farbiar, haviar, garbiar, kraviar, tehliar, masliar, voliar, mäsiar, voziar* a i." Tu sa teda *l* (viď *voliar, masliar, tehliar*) a aj *v* (*haviar, kraviar*), *b* (*farbiar, garbiar*), *s* (*mäsiar*) vyhlasuje za spoluhlásku obojakú.

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 uznávajú pri skupine *li* v do-

mácich slovách za správnu len výslovnosť *li*. To znamená, že spoluhláska *l* nemôže byť v tomto poňatí obojaká, ale iba tvrdá, pretože po nej sa píše vždy *y*.[1] Obojakou môže byť jedine v tom prípade, ak sa po *l* vyskytuje aj *y* aj *i*. Obojakou stáva sa teda spoluhláska *l* pri uznávaní výslovnosti *li*.

Teraz k vlastnému výkladu o písaní *i, y* v spisovnej slovenčine.

Predovšetkým treba zavrhnúť riešenie, podľa ktorého sa z cudzích slov robí akási „výnimka". Uvádza sa, že po tvrdých spoluhláskach sa píše *y, ý*, ale hneď sa hovorí, že sa po týchto spoluhláskach „výnimočne" píše *i, í* v prevzatých slovách, ktoré majú v pôvodnom jazyku *i*. Ak možno o domácich slovách povedať, že v základoch slov píšeme *y* po spoluhláskach pravopisne tvrdých, neplatí to vôbec o cudzích slovách, pri ktorých sa v pravopise riadime podľa pravopisu jazyka, z ktorého sme slovo prevzali. A podobne je to aj pri spoluhláskach obojakých i mäkkých. Pri cudzích slovách je teda zbytočné hovoriť o spoluhláskach tvrdých, mäkkých a obojakých; píšeme podľa toho, ako sa príslušné slovo píše v pôvodnom jazyku. Treba teda oddeliť cudzie slová od slov domácich a osobitne ich preberať.

Po oddelení slov domácich od slov cudzích je nevyhnutné rozoznávať v každej skupine jednotlivé morfémy a skúmať, ako sa v nich vyskytuje *i* a *y*. Ukazuje sa, že nie v každej morféme sa rovnako vyskytujú obidve písmená.

Zásadu skúmať výskyt *y* a *i* podľa jednotlivých morfém uplatnil u nás už A. Zauner (*Praktická príručka slovenského pravopisu a výslovnosti*, Turčiansky Svätý Martin 1947, 16—25). Správne upozorňuje napr. na *vy-* ako na predponu, v ktorej sa píše *y* a osobitne o nej aj píše (str. 21). Ďalej hovorí o mäkkom *i* a tvrdom *y* v príponách, ktoré usporaduje podľa rodov (str. 24). Konečne na písanie *y* a *i* upozorňuje aj v kapitolách, v ktorých sa preberá skloňovanie a časovanie. Tento postup treba s hľadiska metodického považovať za veľmi správny. Pravda, Zauner neoddeľuje cudzie slová od slov domácich.

V príručke *Chcete vedieť správne písať?* (Turčiansky Svätý Martin 1948) uvádza Zauner prehľadnú tabuľku o písaní *i* a *y* vo všetkých prípadoch v domácich slovách. Cudzie slová uvádza ako výnimky. Okrem toho medzi príponami podstatných mien uvádza sa prípona *-ista*, ktorá je príponou cudzích slov. Iné cudzie prípony neuvádza.

Spracovanie kapitoly o *i* — *y* si predstavujem asi takto:

Domáce slová

Po spoluhláskach *ť, ď, ň, ľ, j, c, dz, č, dž, š, ž* píšeme v domácich slovách vo všetkých polohách vždy *i*: *ticho, divý, mojich, nikto, čistý, citlivý, plieniť, všetci, myslím, padni, cudzina, živý, široký* atď.

---

[1] Na toto upozornil veľmi správne už E. Jóna, *Poznámky k návrhom na reformu slovenského pravopisu*, SR XII, 1946, 111.

Po ostatných spoluhláskach, t. j. po *t, d, n, l, k, g, ch, h, p, b, f, v, m, r, s, z* píšeme v domácich slovách *y* alebo *i*. Rozoznávame tieto prípady:

1. *Predpony.*

Tvrdé *y* sa píše:

vy-/vý- napr. *vydať, vyčítať, vykázať, výkaz, výbor, výraz ...*

Mäkké *i* sa píše:

pri-/prí- napr. *pripísať, prípis, prikladať, príklad ...*

mimo- napr. *mimoriadny, mimoškolský ...*

2. *Základy slov.*

Tvrdé *y* sa píše:

V takzvaných vybraných slovách.[2]

Mäkké *i* sa píše:

Vo všetkých ostatných domácich slovách okrem vybraných slov, napr. *bič, bidlo, biľag, biľ, fičať, figeľ, fintiť sa, kmit, kmín, kormidlo, Michal, Mikuláš, milý, míňať, minca, mína, Miroslav, misa, kopija, piť, písať, pichať, zapínať, korisť, bričko, brinkať, síce, Sibír, sídlo, siheľ, sila, sinka, spieť, síra, Sitno, sivý, viť, víriť, visieť, závisť, víchor, Vigľaš, víno, vina, vŕgať, višňa, zisk, zima, zívať, zistiť, zištný* a pod.

3. *Prípony.*

Tvrdé *y* sa píše v príponách:

-yňa: letkyňa, správkyňa, sudkyňa, zamestnankyňa, bohyňa, kolegyňa, svätyňa, hlohyňa ...

V adverbiách: *chlapsky, otrocky, zčiastky, bosky* a pod.

Mäkké *i* sa píše v týchto príponách:

-ic: *novic ...*

-ič: *kurič, hasič ...*

-ik: *chlapík, krámik, červík, párik, pásik, húfik, rámik ...*

-in: *kurín, cintorín, Rusín ...*

-inec/-inec: *chudobinec, starobinec, zverinec, blázinec ...*

-ičnan: *antimoničnan ...*

-ica: *pravica, ľavica, pávica, jalovica, holubica ...*

[2] Pri tzv. vybraných slovách stačí uvádzať iba základné slová. Odvodeniny možno uvádzať v zátvorke ako ďalšie príklady, napr. *ryba (rybár, rybník, rybací)*. Nie je teda potrebné uvádzať popri sebe polotučne *tyč* a *tyčka*, ale *tyč (tyčka)*, podobne *kedy (kedykoľvek, dokedy, odkedy), vtedy (odvtedy)*. Pravda, ak takýto súvis medzi slovami nie je dnes známy, treba ich uvádzať osobitne. To platí napr. o slovách *trýzniť* a *tryzna*. Nie je teda správne riešenie *trýzniť (tryzna)*, ktoré je v návrhu Pravidiel. Pri spoluhláskach *k, g, ch, h* chýbajú v návrhu zase akékoľvek odvodené slová.

Návrh na nové Pravidlá správne zaraďuje slová ako *rým, rytier, ryža, bryndza* medzi ostatné vybrané slová. Pravidlá z r. 1940 hovoria o nich osobitne ako o slovách cudzieho pôvodu. Aj keď je ich cudzí pôvod evidentný, tieto slová sú už dnes úplne zdomácnené a väčšina hovoriacich si ich cudzí pôvod neuvedomuje.

-ička:	*babička, mamička, hlavička, holubička ...*
-ika:	*hlaholika, cyrilika ...*
-ina:	*lysina, bravčovina, dubina, perina, slonovina, medovina, starina, hlbina ...*
-inka:	*maminka, babinka ...*
-iša:	*Mariša ...*
-izeň:	*dedovizeň, babizeň, podobizeň ...*
-ičko:	*slovíčko ...*
-isko:	*ihrisko, javisko, kosisko, babisko, letovisko, stanovisko ...*
-ište:	*stanovište, pohrebište, obväzište, nástupište ...*
-ivo:	*farbivo, kurivo ...*
-in:	*macochin, slúžkin, Katkin, matkin, Vierkin ...*
-inský:	*materinský ...*
-istý:	*farbistý ...*
-itý:	*železitý, peňažitý, zrnitý, chromitý, kopcovitý, oblúkovitý, žulovitý, mäsitý, pracovitý ...*
-ivý:	*ľúbivý, mizivý, červivý ...*
-ičitý:	*američitý, siričitý ...*
-inkať:	*hnevinkať, uderinkať, spinkať ...*
-iť:	*unaviť, voziť, sľúbiť, kosiť ...*

4. *Koncovky.*

V koncovkách píše sa *y* (*ý*) v týchto prípadoch:

V koncovkách podstatných mien, a to:

v nom.-akuz. pl. muž. neživ. podstatných mien vzoru „dub": *duby, vozy, hotely, hlasy, sudy;*

v gen. sg. a nom.-akuz. pl. ženských podstatných mien vzoru „žena": *jamy, ženy, stromy, hory, hviezdy, fajky.*

V koncovkách prídavných mien vzoru „pekný", a to:

v nom. sg. mužského rodu: *mladý, hluchý, veľký, zlý, úžasný, bystrý, výborný, pekný, malý;*

v akuz. sg. mužského rodu neživ.: *mladý, dobrý, pekný, presný;*

v inštr. sg. mužského a stredného rodu a v dat. pl. všetkých rodov: *mladým, dobrým, presným, novým, rýchlym, smelým;*

v gen. a lok. pl. všetkých rodov: *mladých, nových, rýchlych;*

v inštr. pl. všetkých rodov: *rovnými, dobrými, smelými, prísnymi, presnými, prenikavými.*

V koncovkách zámen:

v nom. pl. muž. neživ., žen. a stred. rodu osobného zámena *on : ony*, a zámena *sám : samy.*

V koncovkách číslovíek:

v nom. pl. muž. neživ., žen. a stred. rodu číslovky *jeden* a neurčitej číslovky *všetok: jedny, všetky.*

V slovesných tvaroch na *-ly: robily, spievaly.*

Mäkké *i* (*í*) sa píše v koncovkách v týchto prípadoch:

V koncovkách podstatných mien, a to:

v nom. pl. mužských životných podstatných mien: *chlapi, kuchári, horári, filozofi, agronomi;*

v dat. a lok. sg. mužských životných podstatných mien: *kuchárovi, úderníkovi, doktorovi, Slovákovi, vodcovi, zpravodajcovi, fotografistovi;*

v lok. sg. podstatných mien rôznych vzorov a všetkých rodov: *metri, tanieri, hoteli, tuneli, stepi, tvári, nebi, mori, potrubí, Porúrí;*

v pádových koncovkách ženských podstatných mien vzorov „kosť" a „dlaň": gen. *krvi, jari, stepi, Spišskej Novej Vsi, Sibíri,* dat. *stepi, Sibíri, zveri, jari, zemi, praxi, haluzi, reťazi, tvári,* nom.-akuz. pl. *stepi, cirkvi,* gen. pl. *stepí, smesí, cirkví, zemí, reťazí, haluzí, tvárí, kaderí;*

v gen. pl. ženských a stredných podstatných mien s koncovkou *-í: kapsí, medailí, kaderí, materí, dverí, morí, nuansí, seansí, perí, potrubí, povedomí;*

v koncovkách ženských podstatných mien vzoru „ulica": dat.-lok. sg. *večeri, rozopri,* gen. pl. *večerí, rozoprí;*

v inštr. sg. vzoru „vysvedčenie": *potrubím, svedomím, Záhorím, Porúrím;*

v inštr. pl. všetkých skloňovaných slov, a to na konci koncovky: *synmi, ženami, novými, dievčatmi, tromi, piatimi, tými, onými, nami* a pod.

V koncovkách prídavných mien, a to:

v nom. pl. muž. rodu živ. vzorov „pekný" a „otcov" (aj v iných druhoch slov, ktoré sa skloňujú ako prídavné mená): *pekní, otcovi, sami, tí, udatní, jedni, akí, siedmi, ôsmi, štvorí, prispôsobení, upečení, hlavní;*

v pádových koncovkách privlastňovacích prídavných mien vzoru „páví": *kozí, žabí, netopierí, netopierím, antilopím, tigrích, husích, antilopími, gazelími, sobími.*

V koncovkách základných číslovieok: *siedmi, siedmich, siedmim, o siedmich, so siedmimi, ôsmi, ôsmich, ôsmim, o ôsmich, s ôsmimi.*

V koncovkách slovies:

v osobných koncovkách prézenta *-ím, -íš, -í, -íme, -íte: robím, robíš, robí, robíme, robíte, hovorím, spím, trpím, sľúbim, varím, vozím, vábim;*

v koncovke imperatívu na *-i: udri, udrime, zavri, zavrite;*

v slovesných tvaroch na *-li: robili, spievali.*

Cudzie slová

V cudzích slovách píše sa *i, y* podľa pôvodu, t. j. tak, ako sa príslušné slovo píše v tom jazyku, z ktorého prešlo do nášho jazyka, bez ohľadu na susediace spoluhlásky alebo samohlásky. Napr.:

i: cirkus, citara, citrón, idea, komunista, negácia, disciplína, nikotín,

diagram, gigant, girlanda, chirurg, chiméra, história, pilot, milión, litera, azimut, situácia ...

y: panychída, lýceum, martyr, rytmus, myrta, lymfa, systém, dynamit, Babylon, dynamo, dynastia, cyklus, cymbal, cynik, cylinder ...

1. *Predpony.*

V predponách vyskytuje sa *y* najmä v týchto prípadoch:

poly-: polytechnika, polyteizmus, polyklinika, polychronia, polygamia, polyhistor, polyfonia, polygrafický ...

syn-: synharmónia, synchronia ...

hypo-: hypochlorózum, hypofýza, hypokríza ...

hyper-: hypermoderný, hyperkritický ...

Mäkké *i:*

in-: inkorporácia, indeterminista, intranzitívum ...

im-: imputovať, imperfektum, import, impotencia, impresionista ...

intra-: intravenózny ...

inter-: interbrigáda, internacionál, internuncius, interkonfesionálny...

epi-: epifýza, epigeneza, epiderma ...

bi-: bipolárny, bigamia, biplán ...

tri-: triftong, trilión ...

anti: antifašista, antisemita, antipatia, antikultúrny ...

izo-: izobara, izoterma, izoglosa, izolexa ...

vice-: viceprezident, vicekráľ, viceadmirál ...

di-: dimorfný, diftong ...

dis-: disharmónia, disjunkcia, diskontinuita, diskvalifikácia, dislokácia, dispozícia ...

i-: imigrant, imobilný, imoralista, ireálny, iracionalista, irelevantný, iregulárnosť ...

2. *Základy slov.*

Presnejšie pravidlá o výskyte tvrdého *y* a mäkkého *i* tu nemožno podať.

Mäkké *i* vyskytuje sa najmä pred koncovkami *-us, -os, -as, -u, -a, -o, -on, -um,* teda v slovách na *-ius, -ios, -ias, -iu, -ia, -io, -ion, -ium.* Napr.: *Vergílius, Július, génius, sestercius, nuncius, Tranoscius, Danubius, Sírius, nónius, rádius, Sidérius, dochmius ..., Kritias, Augustias ..., Hélios ..., Líviu ..., demagogia, ortoepia, androfagia, hemofília, aerofóbia, afónia, bigamia, kozmogónia, bibliografia, mizogynia, polychromia, analogia, agronomia, metonymia, autoskopia, antipatia, helioterapia, anatomia, atrofia, entropia, akrobacia, adynamia, daktyloglyfia, foniatria, hypopsychia, monomachia, entelechia, tomotokia, dystymia, idioglosia, profylaxia, Cecília, akríbia ..., rádio, štúdio, trio, Tókio, ážio, fólio, Rosario ..., ganglion, synedrion, sympozion, enchiridion ..., rádium, akvárium, gymnázium, mé-*

dium, afélium, baktérium, milénium, benefícium, alumínium, delírium, absolutórium, pódium, prelúdium, alúvium ...

Naproti tomu tvrdé *y* sa tu vyskytuje zriedkavo. Napr.: *harpya, Líbya, embryo, báryum* ...

Tvrdé *y* a mäkké *i* zachovávajú sa aj pri odvodeninách: *gymnaziálny, fóliový, geniálny, líbyjský* a pod.[3]

Na začiatku slov vyskytuje sa v cudzích slovách mäkké *i* aj tvrdé *y*, napr.: *idea, invázia, ideologia, individualista, imatrikulácia, index; yperit, ypsilon, yzop.*

V cudzích slovách sa *y* a *i* používajú nielen na označovanie fonémy *i*, ale aj na označovanie fonémy *j*, napr. *yard, Yankee, eidetický, fluidum, medailón* a pod.

3. *Odvodzovacie prípony.*

V odvodzovacích príponách vyskytuje sa *y* len ojedinele:

-yl: *fenyl, uranyl, metyl* ...

Mäkké *i* sa píše hlavne v týchto príponách:

-ik: *fyzik, heretik, historik, praktik, cynik, chemik* ...

-ista: *bohemista, kanoista, drogista, ateista, deista, labourista, kolektivista, sionista, hlasista, degaullista* ...

-ita: *husita, jezuita, adamita, levita, semita, glagolita, johanita, metropolita* ...

-ír: *brigadír* ...; *elixír, fixír* ...

-ín: *aspirín, penicilín, kaolín, streptomycín, kodeín, olivín, fenolftalein* ...

-id: *karbid, fluorid, chlorid, telurid, sulfurid, sféroid, deltoid, pinakoid* ...

-izmus: *komunizmus, socializmus, realizmus, amerikanizmus, relativizmus, expresionizmus* ...

-itan: *chloritan, tetraboritan* ...

-istan: *chloristan* ...

-ika: *bohemistika, slavistika, germanistika, balistika, mechanika, metodika, aerostatika* ...

-ita: *egalita, legalita, legitimita, gravidita, integrita, individualita, intimita, suverenita, imunita, kolektivita* ...

-itída: *neuritída, faryngitída, laryngitída, bronchitída* ...

-izácia: *demokratizácia, kolonizácia* ...

-iáda: *olympiáda, textiliáda, heydrichiáda, spartakiáda* ...

-ívum: *adjektívum, gerundívum* ...

-ínum: *Rudolfínum, Palatínum* ...

-ický: *demokratický, filozofický, bibliografický, melodický, sférický,*

[3] Výpis známejších cudzích slov s tvrdým *y* podáva Zauner *(Praktická príručka slovenského pravopisu a výslovnosti,* str. 23).

relativistický . . .; schematický, dramatický, morfematický, fonematický . . .

-izačný: atomizačný . . .

-izovať: atomizovať, hypnotizovať, germanizovať, demokratizovať, bikinizovať . . .

4. *Koncovky.*

V koncovkách píšeme *i* a *y* podľa príslušnosti slov k určitému vzoru. Napr. feminína na *-ea, -oa, -ua* skloňujú sa podľa vzoru „žena", ale v dat.-lok. sg. a v gen. pl. majú koncovky podľa vzoru „ulica". Teda gen. sg. *idey, Páduy, Galiley, Ley,* dat.-lok. sg. *idei, Pádui, Lei, aloi, Nicaragui,* gen. pl. *ideí, kongruí.*

Feminína na *-ia* majú v dat.-lok. sg. a v gen. pl. koncovky podľa vzoru „ulica". Teda dat. a lok. sg. *alternácii, divízii, demokracii,* gen. pl. *demokracií, alternácií.*

Neutrá na *-o, -on, -um* s predchádzajúcou samohláskou majú v gen. pl. koncovku *-í: rádií, ganglií, entozoí, indivíduí* a pod.

*

Z podaného prehľadu vysvitá, že v spisovnej slovenčine prevažuje mäkké *i,* a to najmä v odvodzovacích príponách (kde býva *y* veľmi zriedka). Rovnako prevažuje mäkké *i* aj v koncovkách.

Aj v cudzích slovách prevažuje *i* v odvodzovacích príponách oproti tvrdému *y.* Koncovky bývajú zväčša rovnaké ako pri slovách domácich.

Písmeno *y* ustupuje postupne písmenu *i.* Pravidlá z r. 1940 zaviedly písanie *tovariš, tovarišstvo, tiger, ríbezle, richtár, rínok, krídlo, skriňa,* najnovší návrh uvádza písanie *bisťu, stariga, starigáň, sirup, pijatika* namiesto *bysťu, staryga, starygáň, syrup, pijatyka.* Konečne odstraňuje sa *y* v slovesných tvaroch na *-ly: robili.*

Ďalej je evidentné, že rozdelenie spoluhlások s hľadiska pravopisného na mäkké, tvrdé a obojaké (podľa toho, či sa po nich píše len *i,* resp. *y* alebo *i* aj *y*) je veľmi neurčité. Nanajvýš tu možno hovoriť s určitosťou o triede spoluhlások mäkkých (po nich sa píše vždy *i*) a o triede spoluhlások tvrdých, resp. obojakých (po nich sa píše *i* alebo *y*). Písmeno *y* je síce znakom „tvrdosti", nepalatálnosti spoluhlások *t, d, n, l,*[4] ale túto funkciu spĺňa len v základoch slov, aj to nie dôsledne. V koncovkách vybočuje tu nom. sg. muž. rodu živ.: *pekní, udatní, milí, chudí* a pod. Tieto tvary sa vyslovujú tak ako nom. sg. *chudý, pekný, udatný, evidentný, presný* a pod. Preto sa aj slová s *y* po *t, d, n, l* uvádzajú medzi vybranými slovami. Okrem toho písmeno *y* sa nepoužíva na označovanie tvrdosti týchto spoluhlások v prevzatých slovách, i keď už zdomácnely, napr. *partizán, liter, litera* a i. Ba v mnohých slovách sme *y* nahradili *i,* napr. *tiger, Tirolsko, nit, nitovať.* Tieto slová môžeme však už hodnotiť ako zdomácnené. Tu teda *y* nie je

[4] E. Jóna, *O novej úprave slovenského pravopisu,* SR XVII, 1951/1952, 271.

znakom tvrdosti predchádzajúceho *t, d, n, l* ako v iných slovách domácich. Čiže spoluhlásky *t, d, n, l* možno považovať za obojaké nielen v koncovkách, ale aj v základoch slov.

II.

Pokiaľ ide o otázku ponechania alebo odstránenia *y* zo sústavy slovenských písmen, Ústav slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení pri vypracovaní návrhu na nové Pravidlá slovenského pravopisu zavrhol radikálne riešenie, teda úplné odstránenie *y*, a navrhuje iba menšie úpravy v otázke písania *i, y*. Ide o jednotné písanie slovesných tvarov na *-li/-ly* ako *-li* a odstránenie *y* v niektorých slovách (porov. vyššie).

Pre ponechanie *y* uvádzajú sa tri hlavné dôvody, a to:[5]

1. Písmeno *y* je v dnešnej pravopisnej sústave pevne začlenené. Jeho odstránenie zmenilo by tradíciou ustálený optický obraz slov.

2. Spisovný jazyk ako jazyk zväčša písaný a čítaný stratil by dôležitý rozlišovací prostriedok v homonymných slovách, ako *byť : biť, vyť : viť, my : mi* ap. Písmeno *y* je pomôckou na rozlišovanie tzv. tvrdých a mäkkých vzorov pri skloňovaní: *dub, duby — stroj, stroje; žena, ženy — ulica, ulice, dobrý — cudzí* atď.

3. Reforma pravopisu odstránením ypsilonu dostala by charakter radikálnosti a priniesla by so sebou pretrhnutie tradície, porušenie pravopisných súvislostí s ostatnými slovanskými jazykmi, najmä s českým, a predovšetkým — ako každá veľká pravopisná reforma — národohospodárske školy (pretláčanie učebníc a inej literatúry, nacvičovanie nového pravopisu atď.).

Je jasné, že najdôležitejšie pri otázke ponechania *y* sú prvý a tretí argument. Naproti tomu druhý argument nie je dosť presvedčivý.

a) Slová, rozlíšené pomocou *y* a *i* sú tieto: *pysk — pisk, bydlo — bidlo, dobyť — dobiť, výr — vír, my — mi, byť — biť, vyť — viť*. Je tu teda sedem prípadov. Návrh na nové Pravidlá nepozná už napr. umelú dvojicu slov *nábytok — nábitok*, uvádzanú v Pravidlách z r. 1940.

Je naozaj závažné rozlišovať týchto sedem prípadov pomocou *i* a *y*? Podívajme sa na analogickú situáciu pri predponách *s-, z-, so-, zo-*. Podľa návrhu nových Pravidiel má sa zaviesť písanie predpôn *s-, z-, zo-* podľa výslovnosti: pred neznelými spoluhláskami má sa písať *s-*, pred znelými a zvučnými spoluhláskami a pred samohláskami *z-*, vo vokalizovanej podobe len *zo-*.[6] Predpona *so-* sa má odstrániť. V §-e 20 uvádzajú sa slová, ktorých významy boly rozlíšené pomocou *s* a *z*, ale podľa návrhu sa majú písať jednotne: *zbeh, zbehnúť (sa), zberať (sa), zbierať (sa), zbíjať, zbiť, zľava, znášať, zniesť, zobrať, zohnať, zrezať, zvádzať, zvárať, zviesť*. Je tu teda pätnásť slov. Ba v prípade, že by sa prijalo písanie *smena* ako *zmena*, bolo by týchto slov šestnásť. Vidíme, že tu jazyk stráca rozlišovací pro-

[5] E. Jóna, tamže (Citujem s očíslovaním jednotlivých dôvodov).

[6] Str. IV, § 20.

striedok v homonymných slovách, a to vo väčšej miere, ako by to bolo pri *y* — *i*. A jednako nás táto strata neodrádza od navrhovanej pravopisnej úpravy.

Treba zdôrazniť, že v jazyku býva množstvo homonymných slov, ktoré nie sú graficky rozlíšené. A táto homonymia nie je jazyku nijako na škodu.[7] Pochybnosti o význame homoným môžu vznikať len vtedy, ak stoja osamotene a nie sú zaradené do kontextu. Význam homoným určuje sa však práve vo vetnej súvislosti.[8] Homonymitu v jazyku nemožno odstrániť rozdielnym grafickým zachycovaním jednotlivých významov. Proces tvorenia homoným je živý proces a vzniká najčastejšie v samotnom jazyku ako výsledok prirodzeného rozvíjania sa jazyka, príp. aj iných faktorov, ako o tom podrobne hovorí akad. Vinogradov.[9]

Grafická diferenciácia fonologických homoným[10] je vždy len dôsledok rozdielneho vývoja slov, ktoré sa staly homonymnými. Teda grafická diferenciácia homoným je pozostatkom toho stavu, keď bolo nutné ich rozlišovať graficky, lebo sa rozlišovaly aj zvukovo. Grafické rozlišovanie udržuje sa často dlho aj potom, čo sa slová stanú homonymnými, pretože písaný jazyk sa vždy hneď neupravuje podľa jazyka hovoreného.

Homonymá narastajú v jazyku aj v dôsledku prílivu nových, cudzích slov, ktoré môžu byť shodné už svojou stavbou s niektorým domácim slovom, stanú sa shodné pribudnutím alebo ubudnutím nejakej fonémy (alebo foném) alebo aj inou úpravou (napr. mylnou etymologiou).[11] Pravda, zase iné homonymické útvary môžu zaniknúť. Homonymické útvary vznikajú aj pri fonologických zmenách. Napr. môže sa meniť stav fonematických kombinácií, pôvodná fonematická skupina substituuje sa skupinou inou. Homonymickými sa staly v slovenčine napr. slová *byť* — *biť* a pod. splynutím foném (defonologizáciou protikladu) *y* — *i*.

Môžeme teda konštatovať, že jazyk má veľké množstvo homoným, nerozlíšených graficky. Grafické rozlišovanie homoným je zjav pomerne zriedkavý. Tým je oslabený argument, že zachovanie grafického rozdielu *i* — *y* je dôležité pre grafické rozlišovanie homoným.

b) Tvrdé *y* a mäkké *i* rozlišujú tvrdé a mäkké vzory len v malej miere. Koncovky vzorov *duby* — *stroje*, *ženy* — *ulice* sú rozlíšené už zvukovo (*dubi* — *stroje*). Rovnako sú rozlíšené tvary nom. pl. slov ako *dlaň* a *step*: *dlane* — *stepi*, hoci tu niet ypsilonu. Nanajvýš ide o rozlišovanie medzi vzorom „žena" a „kosť": gen. sg., nom.-ak. pl. *ženy* — *stepi*. Ani pri prídavných menách niet dôslednosti pri rozlišovaní tvrdého a mäkkého vzoru

[7] Porov. k tomu J. Oravec, *Rovnozvučné slová typu lekárnička, vodička, odberačka*, SR XVII, 1951/1952, 145—148, najmä str. 148.

[8] Oravec, tamže.

[9] Podľa Oravca, tamže, 146.

[10] K pojmu fonologická homonymia porov. Š. Peciar, *Slovenské ä nie je samostatnou fonémou*, SR IX, 1941/1942, 36.

[11] Porov. B. Trnka, *Bemerkungen zur Homonymie*, TCLP 4, Prague 1931, 153.

pomocou *í* — *ý*, pretože je napr. nom. pl. *dobrí* — *cudzí*, teda *í* v oboch prípadoch.

Prípady nom. sg. *dobrý* — nom. pl. *dobrí* ukazujú, že *ý* a *í* sa používa aj na rozlišovanie kategórie čísla. Ale toto rozlišovanie sa vzťahuje zas len na vzor „pekný". Pri vzore „cudzí" už nerozlišujeme nom. sg. a pl. — v oboch prípadoch je *í*. Nepoužívajú sa teda písmená *ý* a *í* dôsledne na rozlíšenie tvrdého a mäkkého vzoru, pretože sa tu vplieta ďalší princíp, totiž rozlišovanie tohože pádu oboch čísel. Ale ani toto rozlišovanie nie je dôsledné.

Pri otázke ponechania *y* okrem uvedených dôvodov je závažná najmä tá okolnosť, že jeho odstránením vznikla by potreba označovať spoluhlásky *ť, ď, ň, ľ* pred *i* pomocou mäkčeňov. Práve táto skutočnosť je vari najzávažnejším momentom pri otázke ponechania *y* v slovenskom pravopise. Odstránenie *y* znamenalo by teda zväčšenie počtu mäkčeňov, ktorými je slovenský pravopis už aj tak silno preťažený.[12] Tým by sa veľmi zmenil optický obraz slov.

Prehľad úprav v kmeňosloví v návrhu na nové Pravidlá

Ján Horecký

Pravidlá slovenského pravopisu v každom svojom vydaní sú veľmi dôležité pre normovanie spisovnej slovenčiny nielen pokiaľ ide o pravopis vo vlastnom smysle slova, ale aj v mnohých otázkach tvaroslovia, kmeňoslovia, skladby i slovníka, ktoré sa s vývinom jazyka menia a ktoré preto treba čas od času kodifikovať tak, aby boly v súhlase so skutočným stavom jazyka a nebrzdily jeho vývin.

Na nové poučky z oblasti tvaroslovia sme už upozornili v stručnom prehľade v tomto ročníku Slovenskej reči (str. 110 n.). Tu chceme aspoň v krátkosti upozorniť aj na úpravy a zmeny v oblasti kmeňoslovia, tvorenia slov, ktoré sú v návrhu nových Pravidiel v porovnaní so stavom v Pravidlách z r. 1940.

Už pri zbežnom prelistovaní kmeňoslovnej časti Pravidiel z r. 1940 a pri porovnaní s novým návrhom vidieť, že niektoré partie Pravidiel z r. 1940 sú v novom návrhu vypustené. Je to okolnosť na pohľad čisto vonkajšia, no jednako treba na ňu upozorniť, pretože vynechanie určitých partií malo nepochybne závažné dôvody.

[12] K tejto otázke porov. E. Pauliny—J. Horecký, *O reforme slovenského pravopisu*, Bratislava 1948, 38—43. Najnovšie pripomína túto okolnosť Š. Peciar, *Diskutujeme o návrhu Pravidiel*, Učiteľské noviny II, 1952, č. 48, str. 6.

Ak sa napr. vynechal paragraf 28 *(Mužské podstatné mená denník, zákonník a pod.)*, má sa tým podľa všetkého naznačiť, že tento typ slov so zdvojeným *n* je v dnešnej slovenčine už pevne ustálený, nevzbudzuje nijaké pochybnosti, preto ho netreba výslovne kodifikovať. No v Pravidlách z r. 1940 bol tento paragraf odôvodnený tým, že typ *denník* sa tu upravoval odchylne od Pravidiel z r. 1931 (kde sa proti predchádzajúcemu úzu zavádzal typ *deník* s jedným *n*).

Podobné dôvody viedly aj k vynechaniu paragrafu 41 *(Prídavné mená na -ný, -ná, -né)*. Pokiaľ ide o zdvojené *n* v type *denný* (3. bod), sú tu tie isté dôvody ako pri vynechaní paragrafu 28 (pri type *denník*).

Adjektívne tvary na *-ní, -nia, -nie* už nie sú v spisovnom jazyku živé, preto je zbytočné ich spomínať ako nesprávne, najmä keď jediná „tradičná" výnimka v názve *Národnie noviny* zanikla so zánikom týchto novín.

Ďalej vypadol z nového návrhu paragraf 40 *(Složené podstatné mená)*, ale jeho vynechanie netreba ľutovať, lebo v tejto otázke, ktorá je vlastne otázkou slovníka, nerobí sa už dnes toľko chýb. Bolo by azda účelné ponechať paragrafy 30, 35, 37 a 39, v ktorých ide o zdrobňovacie a podstatné mená všetkých rodov a o podstatné mená na *-dlo*, pričom sa vo všetkých prípadoch ustaľuje kvantita. Zdá sa však, že otázky kvantity v týchto slovách nie sú ešte tak prebádané, aby sa dali shrnúť do niekoľkých stručných a pritom všeobecne platných poučiek. Preto sa tu pravdepodobne upustilo od výslovnej kodifikácie.

Nemožno však súhlasiť s tým, že sa vynechal paragraf 30 *(Podstatné mená stredného rodu na -isko a -ište)*. Je pravda, že aj tento paragraf riešil problém pomerne jednostranne prostým konštatovaním, že „slová na *-ište* sú na mieste len tam, kde slovo s príponou *-isko* má iný význam. Všade inde treba písať *-isko*". Ale spracovanie tejto state napr. v Letzovej *Gramatike slovenského jazyka* (str. 128) ukazuje, že vec nie je taká jednoduchá a že vývin tu ešte nie je skončený. Práve preto by bolo potrebné uviesť aj v nových Pravidlách podrobnejšie vypracované zásady o používaní prípony *-isko* a *-ište*.

Nepríjemne sa pociťuje aj vynechanie paragrafu 46 *(Komparatív prídavných mien)*, pretože tvorenie komparatívu nie je ešte tak ustálené, že by sme sa tu obišli bez základných pravidiel v Pravidlách slovenského pravopisu. Dôležité je to preto, že ani doteraz vypracované zásady, ako sa podávajú napr. v Pravidlách z r. 1940, v niektorých gramatikách a štúdiách, nie sú celkom jednoznačné a presné.

Kapitoly, ktoré sa z vydania z r. 1940 prevzaly, sú v návrhu napospol podrobnejšie rozpracované a mnohé poučky sú presnejšie formulované.

Vidieť to napr. v paragrafoch 55 a 56 o mužských podstatných menách na *-teľ* a *-č*. Kým v Pravidlách z r. 1940 sa kvantita týchto mien určuje vcelku nezáväznou štylizáciou („samohlásky krátke sú napr. v týchto slovách"), zo štylizácie v novom návrhu vidieť snahu nájsť všeobecnejšie

platné zásady. Preto sa formuluje pravidlo, že „dlhá samohláska slovesného základu sa pri podstatných menách na *-teľ* (resp. *-ač*) kráti, ak sa v týchto menách už nepociťuje priamy vzťah k slovesnému deju". Prakticky to znamená, že vo všetkých nových slovách (v ktorých sa už samým faktom tvorenia naznačuje priamy súvis so slovesným dejom) nebude sa dĺžka slovesného základu krátiť. Treba poznamenať, že za terajšieho stavu sa aplikovaním tejto poučky mení iba kvantita v slove *lamač* na *lámač* (hoci aj naďalej ostáva *vlamač*).

V paragrafe 57 (o prípone *-ár/-iar*) sa spresňujú poučky o kvantite (o rytmickom zákone).

V paragrafe 58 sa vcelku ponechávajú doterajšie poučky o kvantite slov na *-(n)ík, -(n)íkár* a *-ičkár*. Uvádza sa väčší počet príkladov. Slová *anjelik, evanjelik* sa navrhuje písať s dvojhláskou, t. j. *anielik, evanielik*. Pripomienky k návrhu však ukazujú, že sa táto zmena nestretla vo verejnosti s porozumením.

V podstatných menách s príponami *-áň, -án, -úň, -ún* (§ 59) sa zavádza dôležitá úprava, ktorej podstatou je rozlišovanie uvedených dvojíc podľa významových kritérií. Prípona *-áň* býva tam, kde ide o zhoršovací význam (príslušné ženské mená sú tu zakončené na *-aňa*), napr.: *slepáň — slepaňa, hlucháň — hluchaňa*. Príponu *-án* majú slová bez zhoršovacieho významu (bez feminín na *-aňa*), ako napr. *velikán*. Na mieste je tu aj poznámka, že na *-án* sú zakončené aj mnohé prevzaté slová, ako *kapitán, pelikán, partizán* (tu, pravda, nejde o príponu). Prípona *-úň* býva tam, kde sa ešte živo pociťuje ako odvodzovacia prípona (napr. *behať — behúň, letieť — letúň*). Naproti tomu *-ún* sa nepociťuje ako odvodzovacia prípona. Toto zakončenie býva najmä v prevzatých slovách (napr. *čalún, dragún*). Do tejto druhej skupiny sa v návrhu zaraďuje aj slovo *pestún*, hoci tu sa ešte cíti súvislosť so slovesom *pestovať*.

Podstatne rozpracovaný je paragraf 61 (o názvoch jazykov). I keď sa v tvorení názvov jazykov takmer nič nemení (okrem uzákonenia tvaru *bernoláčtina* miesto doterajšieho *bernoláčina*), predsa len treba vítať, že sa podrobnejšie rozvádzajú pravidlá o tvorení týchto názvov, pričom sa ustaľujú tri výnimky: *nemčina* (miesto očakávaného „nemečtina"), *čínština* a *poľština* (miesto očakávaných tvarov „čínčina" a „poľčina"). Názvy jazykov bývajú zakončené na *-čina (slovenský — slovenčina), -tina (lotyšský — lotyština), -ština (francúzsky — francúzština, český — čeština)* a *-čtina (anglicky — angličtina)*.

V pravidlách o tvorení ženských podstatných mien na *-ianka/-anka* (§ 62) sa zavádza jediná zásadná odchýlka od doterajšieho stavu. V Pravidlách z r. 1940 sa hovorí, že od slov na *-čan* sa tvoria ženské podstatné mená na *-čianka*, kým v návrhu sa aj v týchto prípadoch vychádza z formy prídavného mena a ustaľuje sa, že ak sa príslušné prídavné meno končí na *-ský* alebo *-cký* (nie na *-iansky*), je na mieste podoba *-anka* (*Bratislava* —

bratislavský — Bratislavčan — Bratislavčanka, Skalica — Skaličan — skalický — Skaličanka, práve tak ako *Morava — Moravan — moravský — Moravanka, Brezová — Brezovan — brezovský — Brezovanka*). Ustaľuje sa tu výnimka *Modranka* (i *modranský*). Výhodou tejto kodifikácie je to, že umožňuje aj všeobecné podstatné mená jednotne zaraďovať do takých istých skupín ako vlastné mená.

V kapitole o ženských priezviskách (§ 63) sa doplňujú predovšetkým pravidlá o tvorení ženských priezvisk k mužským priezviskám zakončeným na *-in, -ev, -ov.* Ustaľuje sa tu pravidlo používať vždy príponu *-ová,* teda nie *Fomina, Guseva,* ale *Fominová, Gusevová.* Oveľa dôležitejšiu zmenu však predstavuje pripustenie (zatiaľ aspoň v podobe dvojtvaru) prípony *-ová* aj pri priezviskách zakončených na *-i, -y, -e, -u, -ä, -ó, -ü* a pod., napr. *Škultéty — Škultétyová, Figuli — Figuliová, Fekete — Feketová, Lassú — Lassúová.* Pravda, tieto dvojtvary nie sú ešte definitívne ustálené.

Pri prídavných menách na *-cí* (§ 64) sa vôbec nespomína kvantita (ako to bolo v Pravidlách z r. 1940), lebo je tu už ustálená. Hovorí sa viacej o spôsobe tvorenia týchto prídavných mien. Dôležitou úpravou je poučka, že od slovies na *-iť* používame miesto tohto adjektíva (ktoré sa v takýchto prípadoch netvorí) príčastie prítomné. Tým sa ustaľujú tvary a spojenia ako *plniace pero, baliaci papier, holiace mydlo, čistiaci prostriedok, taviaca pec.* Okrem toho sa ustaľujú tvary *šijací, sejací* (doteraz *siací*), *vejací* (vypadol tvar *lejací*). Napokon sa poukazuje na rozdiel medzi tvarmi *visiaci — visací* a *stojaci — stojací* a na výnimku v kvantite pri slove *trváci* (= trvanlivý), ktoré už vlastne nepatrí do kategórie týchto odvodených prídavných mien.

Na významový rozdiel sa poukazuje aj pri prídavných menách na *-ový, -ný* (§ 65), pričom sa rozhojňujú príklady.

Napokon sa v súhrnnej kapitolke o prídavných menách na *-lý, -(k)astý, -avý* pridávajú nové zásady pre tvorenie prídavných mien na *-lý:* tieto sa pokladajú za správne iba vtedy, ak príslušná vlastnosť nesúvisí priamo so slovesným dejom (napr. *smelý, zrelý, čulý, bdelý, minulý*). Inak sa má vo funkcii prídavného mena používať vždy trpné príčastie *(stuhnutý, odkvitnutý).*

Záverom možno povedať, že navrhované úpravy v kmeňosloví vcelku zachytcujú živé tendencie vo vývine spisovnej slovenčiny a sú vyjadrením hlbšieho poznania jej stavby. Iba o dvojtvaroch v ženských priezviskách nemožno celkom jednoznačne povedať, ktorý z nich je živší, najmä keď sa ukazuje aj tretia možnosť: používať vždy príponu *-ová,* ale s vynechaním pôvodnej koncovej samohlásky mužského priezviska (teda napr. *Figulová, Lupescová, Sabová*).

PODNETY A DISKUSIE

K diskusii o prekladaní

Štefan Peciar

Vlado Uhlár svojím diskusným príspevkom *Laz — lazy — chutor* (Slovenská reč XVII, 298 n.) obnovil diskusiu o niektorých otázkach prekladu Šolochovovho Tichého Donu od Zory Jesenskej. Ani Uhlár ani Zora Jesenská, ktorá na požiadanie redakcie ihneď reagovala na Uhlárov príspevok, nie sú spokojní s výsledkami diskusie, ktorá sa rozvinula na stranách Kultúrneho života vo februári a v marci r. 1951. Predovšetkým nemôže nikoho uspokojiť počet diskutujúcich. „Neozval sa nikto zo slovenských spisovateľov, nikto z čitateľov — a nikto z jazykovedcov" — píše Zora Jesenská. Pripisuje to okolnosti, že diskusia „bola vyvolaná v takom čase a takým spôsobom a viedla sa takým tónom, že sa ľudia proste báli do nej zasiahnuť".

S týmto odôvodnením nemôžeme súhlasiť. Obnovili sme diskusiu v Slovenskej reči, ale ako vidno, dosiaľ „sa ľudia boja" do nej zasiahnuť. Doteraz aspoň redakcia nedostala nijaký príspevok. Príčiny sú hlbšie než ich vidí Z. Jesenská. Verejné diskusie o kultúrnych otázkach, vedené v širokom okruhu, idúce do hĺbky problémov a na koreň veci, nie sú u nás ešte stále vžitým spôsobom výmeny názorov. Práve tak ťažko sa vžíva na poli kultúry zásada kritiky a sebakritiky. Súvisí to bezpochyby s buržoáznym chápaním kritiky a diskusie ako prostriedku na dosiahnutie kariéry, na získanie pozícií v konkurenčnom zápase. Takéto buržoázne chápanie účelu kritiky a diskusie pustilo v našom myslení hlboké korene. Preto mnohí pokladajú dnes diskusiu za zbytočnú a kritiku dokonca za škodlivú, za nešťastie. Preto sa u nás tak vzácne stretávame so sebakritikou.

Čo sa týka prekladateľských problémov, treba priznať, že tieto otázky neboly a dosiaľ nie sú u nás predmetom sústavného v e d e c k é h o bádania. Prekladanie — pokiaľ nešlo o čisto remeselné prevody textov z jazyka do jazyka — bolo vecou niekoľkých talentovaných jednotlivcov, obyčajne spisovateľov z povolania. Pritom nebolo zvykom zdôverovať sa so svojimi metódami, odovzdávať svoje skúsenosti iným, zkrátka výchova umeleckých (a vedeckých) kádrov nebola vlastná buržoáznemu spôsobu života. Je prirodzené, že za takýchto okolností v prekladateľskej praxi väčšiny prekladateľov bolo mnoho náhodného, mnoho experimentovania, nie vždy úspešného. Len skutočným majstrom sa podarilo stvoriť preklady umeleckej hodnoty a trvalejšej ceny. I dnes ešte každý z našich známych prekladateľov má svoju vlastnú prax, ku ktorej dospel po väčšommenšom experimentovaní. Inú prax má Jesenská, inú Felix, inú Branko, inú Ferenčík a zasa inú Mihál. Prirodzene, že nemožno žiadať, aby všetci prekladatelia prekladali rovnako. Ale nedostatok v š e o b e c n e j t e ó r i e prekladania je evidentný. I v tom možno vidieť jednu z príčin, prečo sami prekladatelia „sa boja" diskutovať o otázkach prekladania.

U jazykovedcov nedostatok záujmu o otázky prekladania súvisí s odtrhnutím buržoáznej jazykovedy od praxe. Napr. štrukturalizmus, ktorý bol poslednou vývinovou fázou buržoáznej jazykovedy u nás, otázky prekladania vôbec nemal

vo svojom programe. Nie div, že jazykovedci „sa boja" diskutovať o týchto otázkach. Ťažko je totiž plodne diskutovať o veciach, ktorými sme sa nezapodievali.

Je nám dnes jasné, že v našom ľudovodemokratickom zriadení, v ktorom je pre nás nesmierne dôležité preberanie sovietskych skúseností na každom úseku nášho života, v ktorom sa stále intenzívnejšie rozvíja naša spolupráca so všetkými mierumilovnými národmi, stáva sa potreba prekladať do slovenčiny inojazyčné diela čoraz väčšia a tým i teoretické otázky prekladania vystupujú do popredia. Osobitnú dôležitosť nadobúdajú najmä otázky prekladania z ruštiny, teda i všeobecné otázky prekladania z príbuzného jazyka.

Teoretické i praktické otázky prekladania možno dnes oprieť o geniálnu prácu J. V. Stalina *Marxizmus a otázky jazykovedy.* Dôležitý je v tejto súvislosti najmä pojem celonárodného jazyka a otázka pomeru nárečí k celonárodnému jazyku. Na základe týchto pojmov dospievajú sovietski literárni vedci i spisovatelia k správnej predstave o čistote jazyka. V sovietskej literárnej kritike sa vedie nemilosrdný boj proti krajovým výrazom, proti provincionalizmom, proti žargónovým výrazom i proti zastaralým slovám v spisovnom jazyku. Tento boj začal už Maxim Gorkij. Sovietsky literárny vedec prof. Miasnikov nám rozprával, že Šolochov urobil v druhom vydaní Tichého Donu vyše 1200 opráv a veľká väčšina z nich sa týka dialektizmov.

Ľudovosť spisovného jazyka, ktorá je jedným zo základných znakov socialistického realizmu, neslobodno chápať tak, že do spisovného jazyka možno voľne vnášať akékoľvek výrazy z ľudovej reči, z ľudových nárečí. Ľudovosť spisovného jazyka je v tom, že sa využívajú tie prvky ľudovej reči, ktoré sú alebo môžu byť súčiastkou celonárodného jazyka. Takto ľudovú reč využívali klasikovia našej literatúry, Kukučín, Timrava, Tajovský, Jesenský. Prirodzene, že celonárodný jazyk sa vyvíja. Zastaralé slová odumierajú a v omnoho väčšom počte pribúdajú nové slová a výrazy. To je prirodzený vývoj každého jazyka. Nemá teda smyslu nariekať, že „mnohé naše slová sa stanú archaizmami, hoci ich možno a treba prispôsobením oživiť" (Uhlár). Uhlár zrejme nerozlišuje archaizmy a zastaralé slová.

Archaizmy využívajú spisovatelia ako štylistické prostriedky s určitým zámerom. Skutočný umelec vie pritom archaizovať celú reč, t. j. nejde uňho len o jednotlivé výrazy, ale aj o stavbu vety, o spôsob vyjadrovania vôbec. Niekedy, pravda, stačia na archaizovanie aj jednotlivé výrazy. To závisí od umelcovho zámeru, od jeho témy, od spôsobu typizovania. Majstrovským príkladom archaizujúcej reči sú napríklad modlitby kozákov v tretej časti I. dielu Tichého Donu v preklade Zory Jesenskej. Je v nich krásne vystihnutý štýl modlitby. Ale „oživovať" takéto archaické výrazové prostriedky, t. j. zavádzať ich do živej reči, je predovšetkým holá nemožnosť a bolo by to na škodu jazyka, lebo by sa tým stierala jeho štylistická diferencovanosť.

Zpravidla nie je možné „oživovať" ani zastaralé výrazy, t. j. slová, ktoré sa prestaly používať, pretože sa alebo staly zbytočnými alebo boly nahradené inými slovami. Nikto už nebude a nemôže oživovať štúrovské výrazy *predsedník, úd,* keď dnes všetci používame slová *predseda, člen* (napr. strany). Poučné sú najmä zastaralé neologizmy, t. j. nové slová, ktoré maly veľmi krátky život. Napr. slová *arizátor, arizovať, strelník* a i. sa zrodily a zanikly so „slovenským štátom". V preklade spomenutých modlitieb v Tichom Done používa Jesenská

výraz *rab boží*, zrejme pod vplyvom ruského originálu. Myslím, že by tu bol správnejší výraz *sluha boží* (alebo *služobník boží*), ktorý je bežný v slovenských modlitbách a slovenskému čitateľovi srozumiteľnejší. Archaizujúci ráz modlitieb by tým nebol vôbec utrpel. Slovo *rab* nie je už v tomto spojení archaizmom, ale zastaralým výrazom, ktorý sa dávno prestal používať (v básnickej reči je, pravda, slovo *rab* možné ako expresívne synonymum slova *otrok*). Slovo *rab* „oživila" teda Jesenská nenáležite.

Ako vidieť, zásadu oživovania slov, ktoré zastaraly alebo sú odsúdené na zánik, nemožno bez námietok prijať ako všeobecnú zásadu zveľaďovania jazyka a rozvíjania jeho kultúry. Zásada oživovania slov je správna v začiatkoch spisovného jazyka, keď celonárodné slovné bohatstvo nie je ešte upevnené v literatúre. Oživovanie slov potrebovali puristi, lebo museli hľadať náhradu za slová, ktoré násilne vytláčali zo slovníka spisovnej slovenčiny. Tak napríklad oživovali nárečové slovo *načim* na úkor celonárodného slova *treba*. Dnes možno zásadu oživovania nárečových výrazov (ale nie zastaralých) použiť pri tvorení novej odbornej terminologie. I pritom treba však zachovať správnu mieru a vychádzať z tradície príslušného vedného odboru.

Všetky uvedené pripomienky platia, pravda, pre spisovný jazyk vôbec, ale treba ich osobitne zdôrazniť, ak ide o reč prekladovej literatúry.

Pri prekladaní, kde ide vždy o dva jazyky, o jazyk originálu a o jazyk prekladu (ak odhliadneme od prípadov použitia sprostredkujúceho tretieho jazyka), znásobujú sa teoretické a praktické otázky jazyka ako materiálu umeleckého diela. Ba niektoré otázky sa vynorujú len pri prekladaní. Preto sa u prekladateľa predpokladá nielen znalosť vecí, o ktorých je v diele reč, ale aj dobrá znalosť obidvoch jazykov.

Všimnime si niektoré špeciálne otázky prekladania. V diskusii o preklade Tichého Donu vznikol spor, ako prekladať ukrajinské vety v ruskom kontexte. Jesenská má pravdu, keď nechce súhlasiť s názorom, že ukrajinské vety mohly ostať nepreložené. Práve tak je správne jej stanovisko, že treba prekladať aj jednotlivé ukrajinské (resp. ruské) slová z tzv. reálií, ak len nie sú už známe v našej literatúre. Nepreložené slová neobohacujú jazyk, ale ho znečisťujú. Čitateľovi dielo nepribližujú, ale ho naopak vzďaľujú jeho chápaniu, robia ho nesrozumiteľným. Jesenská správne zdôrazňuje, že prekladateľ musí starostlivo uvážiť mieru „nepreložiteľných" pomenovaní neznámych reálií. Ja by som prekladal napríklad aj slová *papacha* (baranica), *šarováry* (nohavice), *arba* (taliga, kára, voz), *čekmeň* (kabátec), *majdan* (rínok) a i.

Myslím, že aj *chutor* treba prekladať, hoci ho do našej literatúry uviedol už Jilemnický (vyskytuje sa uňho niekoľkokrát).

Dôležitá je však otázka, ako prekladať. Jesenská preložila niekoľko ukrajinských viet v dialogoch nie do spisovnej slovenčiny, ale do spišského nárečia. Možno s tým súhlasiť? Čechová a Lapárová v diskusii spomenuly, že sa im nezdá správne, keď sa spisovný jazyk prekladá nárečím. Prirodzene, že to nie je správne. Overme si to na niekoľkých konkrétnych alebo teoreticky možných prípadoch.

V kronike Petra Jilemnického je niekoľko ruských viet, ktoré odznely z úst sovietskych partizánov v slovenských horách. V českom preklade Kroniky ostaly, prirodzene, tieto vety v ruštine, teda nepreložené. Rovnako tak aj v ruskom preklade Kroniky. Lenže v prvom prípade (v českom preklade Kroniky)

je ruština využitá ako osobitný výrazový prostriedok (práve tak ako v origináli), kým v ruskom preklade Kroniky táto osobitnosť, prirodzene, nejestvuje, je prosto nemožná. V Kronike použil Jilemnický aj niekoľko nemeckých viet, aby vernejšie vystihol skutočnosť (prítomnosť hitlerovských vojsk na Slovensku). V českom i ruskom preklade ostaly aj tieto nemecké vety nepreložené a sú využité ako osobitný výrazový prostriedok, práve tak ako v origináli. Naproti tomu v nemeckom preklade Kroniky nemohly by tie isté nemecké vety pôsobiť ako osobitný výrazový prostriedok, hoci by tiež musely ostať nepreložené.

Ťažšie je riešiť otázku, ako prekladať výrazové prostriedky z dvoch príbuzných, veľmi blízkych jazykov, ako je v Tichom Done ruština a ukrajinčina. Povedzme, že by niektorý slovenský spisovateľ použil vo svojom diele češtinu alebo český spisovateľ slovenčinu ako osobitný výrazový prostriedok. Bolo by možné pri prekladaní do ruštiny ponechať výrazové prostriedky druhého, pomocného jazyka originálu (češtiny alebo slovenčiny) nepreložené? V prepise do azbuky, či bez prepisu? Sotva by to bolo možné. Alebo by azda bolo možné použiť ako pomocný jazyk ukrajinčinu? A ktorý jazyk by sa použil ako pomocný pri prekladaní do ukrajinčiny? Azda ruština? Ani táto cesta sa neukazuje schodná. Práve tak by nebolo odôvodnené prekladať ukrajinské vety v Tichom Done napríklad do češtiny v slovenskom preklade alebo do slovenčiny v českom preklade. Uchýliť sa tu teda k nárečiu, ako to urobila Zora Jesenská? Tu však nevyhnutne vzniká otázka, ktoré nárečie zvoliť. Prečo Jesenská zvolila práve spišské nárečie? Azda preto, že je najbližšie ukrajinčine? Asi sotva. A ani by to nebolo správne kritérium. Jesenskej sa prosto zapáčilo spišské nárečie. Ale napríklad Brankovi sa pri prekladaní páčia iné nárečia. Každý prekladateľ by teda mohol prekladať do svojho obľúbeného nárečia. S tým by sme však sotva mohli súhlasiť. Je pritom zaujímavé, že sa naši prekladatelia radi uchyľujú k nárečiam, ktoré sú čo najviac vzdialené od spisovného jazyka. Podobná móda bola v českej prekladovej literatúre po r. 1945. A práve táto maniéra je pochybená. Je v rozpore s požiadavkou používať v literatúre prostriedky celonárodného jazyka. Keď už v preklade treba pre lepšie vystihnutie originálu použiť výrazové prostriedky z nárečí, treba voliť také nárečie a také výrazové prostriedky, ktoré sú najbližšie spisovnému jazyku a ktoré tvoria súčiastku celonárodného jazyka. Z tejto požiadavky vyplýva, že v slovenských prekladoch možno a treba využiť predovšetkým stredoslovenské nárečia, ktoré sa pred sto rokmi staly základom spisovnej slovenčiny a preto sú jej najbližšie. Z iných nárečí možno využiť také výrazové prostriedky, ktoré majú predpoklady stať sa celonárodnými. Spisovateľ ani prekladateľ nemá nárečie naturalisticky kopírovať, používať ho v jeho presnej podobe, ale iba vyberať z neho jednotlivé prvky a nimi podfarbovať reč svojich postáv, zriedkavejšie svoju vlastnú (autorskú) reč. Nárečové prvky možno čerpať predovšetkým zo slovníka, zriedkavejšie z hláskoslovia a veľmi zriedka z gramatiky. Všetky ich treba pretaviť tak, aby sa staly štylistickými prostriedkami na pozadí spisovnej normy. Myslím, že takto treba riešiť aj otázku prekladania ukrajinských dialogov v Tichom Done.

Z uvedených príkladov vidno, že v preklade niekedy prosto nemožno využiť všetky výrazové možnosti originálu. Okrem toho tieto príklady názorne ukazujú, že by bolo zbytočné a nesprávne akousi teóriou rovnováhy, ako to nazval u Jesenskej Neman, hľadať kompenzáciu za tie výrazové možnosti, ktoré sú

v origináli, ale v preklade sa nedaly využiť. Neviem napríklad, prečo by bolo treba nie celkom presný preklad ruského slova *lapti* ako *krpce* „vyvažovať" nárečovým slovom *kopice* miesto spisovného *pančuchy*, ktoré odpovedá v origináli ruskému *čulki*, ako sa k tomu uchýlila Jesenská v Tichom Done. Teóriou vyváženia nemožno v preklade ospravedlniť ani jediný nárečový výraz. Teória vyváženia odporuje podľa môjho názoru zásade vernosti a presnosti prekladu. Zásadu presnosti prekladu treba totiž chápať širšie, než ju chápe Jesenská v polemike s Ferenčíkom. Nejde tu len o „hľadanie ekvivalentov jednotlivých slov" (takto obmedzene Ferenčík požiadavku presnosti iste nechápal). Dôležité je práve to, čo zdôrazňuje sama Jesenská citátom z P. Topera: prekladateľ „si overuje voľbu slov, väzieb, syntaktických konštrukcií na živom jazyku svojho ľudu, na vnímaní svojich súčasníkov". Inými slovami: do pojmu vernosti a presnosti prekladu treba zahrnúť voľbu výrazových prostriedkov vôbec. A to je predovšetkým otázka štylistická. Ba odvažujem sa tvrdiť, že d o b r ý p r e k l a d je predovšetkým o t á z k a š t ý l u. Dúfam, že túto svoju tézu budem mať možnosť dokázať ešte v priebehu tejto diskusie na konkrétnych príkladoch.

Čo sa týka dialektizmov, neslobodno zabúdať, že prípustná miera ich použitia nie je v každom jazyku rovnaká. To závisí najmä od tradície príslušného spisovného jazyka. Preto nemožno tak bez výhrady tvrdiť, že „ak Šolochov prešpikoval svoje dialogy aj autorskú reč desiatkami, ba stovkami dialektických slov", musí aj prekladateľ prešpikovať svoj preklad dialektizmami (Jesenská). Taký „prešpikovaný" preklad sa môže stať ťažko srozumiteľným, i keď originál tento nedostatok nemá. Tak napr. Ferenčík tvrdí, že Šolochovove výrazové prostriedky, ktoré ruskému čitateľovi pripomínajú ukrajinčinu, sú preňho „úplne jasné a známe", kým mnohé dialektizmy Jesenskej sú pre slovenského čitateľa nesrozumiteľné. Povedzme, že sa Ferenčík mýlil, pokiaľ ide o srozumiteľnosť Šolochovových dialektizmov pre ruského čitateľa. Dávalo by to prekladateľovi právo, aby v preklade používal v neobvyklej miere krajové výrazy, väčšine čitateľov nesrozumiteľné? Rozhodne nie. Pokiaľ preklad v súhlase s Jesenskou pokladáme za umelecké dielo, treba naň klásť rovnaké požiadavky pri výbere výrazových prostriedkov ako pri originálnom diele.

Podľa môjho presvedčenia majú Ferenčík a Neman v podstate pravdu, keď Jesenskej vyčítajú prílišné používanie nárečových výrazov, i keď niektoré slová, ktoré uvádzajú (napr. *napašmať, nora, hrochoť, ťarchavosť, dubasiť, šianať*), patria už dnes do slovníka nášho spisovného jazyka. Jesenská konečne sama pripúšťa, že v používaní nárečových slov „zašla priďaleko". Ide o to, že taká vynikajúca umelkyňa, ako je Zora Jesenská, nepotrebuje upadať „do akejsi samoúčelnej hry so slovenčinou, ktorú tak brilantne ovláda" (ako sa vyjadrily Čechová a Lapárová), nepotrebuje zneužívať a „oživovať" krajové, zanikajúce výrazy. Slovná zásoba nášho celonárodného jazyka je už dnes taká bohatá a jeho výrazové prostriedky sú už tak jemne diferencované, že možno nimi vyjadriť každý i najnáročnejší umelecký obraz. Aj také gramatické tvary ľudovej reči, ako sú adjektívne tvary na *-ô (malô, veľkô, na lačnô, všakovô)*, možno v umeleckom diele štylisticky využiť (v preklade Tichého Donu napr. v dialogoch, ktoré u Šolochova majú prvky ukrajinčiny), nemožno však súhlasiť s tým, aby sa takéto tvary používaly v autorovej reči.

Myslím, že nadmerné používanie nárečových výrazov a tvarov u Jesenskej má prameň v jej teórii umeleckej reči. Jesenská priveľmi zdôrazňuje „emočnú silu

slova". Domnieva sa, že citove podfarbené slová sú rozhodujúcou „špecifickou" zložkou umeleckej reči. Preto často dáva prednosť slovám neobvyklým pred zaužívanými, bežnými výrazmi. Miesto *obruba* použije radšej „ovruba", miesto *vnadidlo* používa radšej zastaralé slovo „újesť", miesto *je na sľahnutí* (podľa originálu treba použiť hovorový výraz, teda nie „pred pôrodom") povie radšej „je na výľažku", miesto *pančuchy* používa „kopice", miesto *nohavice* ponecháva nepreložené „šarováry", miesto *baranice* ponecháva „papachu" atď. Obľubuje si expresívne výrazy ako *uškŕňať sa, gigaňa* popri *kotrba, vdrúziť, ďugať, rozďaviť* a mnoho iných, a to nielen v dialogu, ale aj v autorskej reči. Tým dosahuje stály vzrušený ráz reči, ktorý čitateľa unavuje, lebo kladie na jeho pozornosť mimoriadne požiadavky.

Prirodzene, že citove podfarbené slová treba v umeleckej reči využiť, ale nemožno z nich urobiť stály vyjadrovací prostriedok. Väčšina umeleckých obrazov u našich realistických klasikov vzniká majstrovským použitím a umeleckým spojením celkom všedných slov.

V závere tohto diskusného príspevku by som chcel aplikovať niektoré svoje všeobecné poznámky na slovo *laz* ako preklad slova *chutor*. O tom, že slovo *chutor* treba prekladať, som sa už zmienil. Z diskusie o tomto slove jasne vysvitá, že v slovenčine nemáme ekvivalent tohto ukrajinského slova. Preto treba hľadať čo najbližší ekvivalent. Jesenská prekladala kedysi výraz *chutor* slovom *dedinka*. V Tichom Done sa rozhodla pre *laz*.

Pochybujem o správnosti tohto rozhodnutia. V slovenčine síce jestvuje slovo *lazy*, ale používa sa zpravidla len v množnom čísle. V materiáli Ústavu slovenského jazyka máme asi 25 dokladov na *lazy* a len jeden doklad na *laz*, a to v spojení s vlastným menom príslušného lazu *(laz Stanák;* tento doklad je z Národopisného sborníka z r. 1939). I v návrhu nových Pravidiel sa uvádza, že slovo *lazy* používame obyčajne v pluráli. Jesenská tu teda musela „oživiť" jednotné číslo *laz*. Okrem toho obyvateľské meno *lazník* nie je utvorené spôsobom v spisovnom jazyku obvyklým. Pri obyvateľských menách je v dnešnej spisovnej slovenčine produktívna prípona *-čan* alebo *-an*. Prípona *-ník* je bežná na označenie niektorých zamestnaní *(roľník, poľovník* ap.). Slovo *lazník* sa teda ako obyvateľské meno dobre nehodí do spisovnej slovenčiny pre svoj morfologický sklad. To isté platí o prídavnom mene *laznícky*. Sú to nárečové slová, ktoré v literárnom jazyku síce možno použiť a využiť, ale ich „oživovanie" ako bežných výrazových prostriedkov v spisovnom jazyku nemá nádej na úspech. Cítiť z nich starinu.

Myslím, že preklad slova *chutor* slovom *dedinka* alebo prosto *dedina*, ak už nemožno použiť *majer*, by bol šťastnejší. Slovo *dedina* je celonárodné, štylisticky neutrálne a máme k nemu bežné obyvateľské meno *dedinčan* i prídavné meno *dedinský*.

Opis na priemyselných školách strojníckych

Ján Petrikovič

Opis má za úlohu podať znaky nejakej osoby, veci, situácie alebo činnosti. Znaky určitého predmetu alebo určitej činnosti možno zachytiť viacerými tech-

nickými spôsobmi: filmom, fotografickou snímkou, grafickým znázornením atď.

V štylistike, ktorá má za úlohu nacvičovať spôsoby vyjadrovania myšlienok a predstáv pomocou jazykového materiálu, zaujíma nás opis slovný. Opis ako základný slohový druh preberá sa a nacvičuje na školách temer všetkých stupňov a všetkých typov, pretože v praktickom živote je opis jednou zo základných zložiek každého jazykového prejavu.

Opis nemá vždy rovnaký cieľ. V umeleckej literatúre má opis za úlohu názorne podať charakteristické znaky osoby, situácie alebo činnosti, pričom však nezáleží na detailnej presnosti. V odbornej praxi pristupuje k tomuto všeobecnému cieľu cieľ ďalší: opis má vysvetľovať a objasňovať znaky opisovaného predmetu alebo činnosti jasne, prehľadne, a najmä presne, aby čitateľ mohol presne poznať príslušný predmet alebo pochopiť príslušnú činnosť, prípadne aby vedel na základe opisu príslušnú činnosť vykonať sám.

V školskej praxi má opis ešte jednu dôležitú funkciu: umožňovať dôkladnú previerku znalostí žiaka.

Skutočnosť, že opis nemá vždy ten istý cieľ, má vplyv na ráz opisu: líši sa podľa cieľov, aké opis sleduje. Rozdiely sú nielen vo výbere a v usporiadaní jazykového materiálu, ale aj v tom, že sa používajú rozličné technické pomôcky (ilustrácie), ktoré prispievajú k názornosti vlastného opisu alebo ho i doplňajú tam, kde by bol priveľmi zdĺhavý a pritom málo názorný.

Opis bez takýchto technických pomôcok sa používa všade tam, kde sám stačí, aby si čitateľ mohol urobiť predstavu o predmete alebo činnosti, ktoré opis podáva (napr. v umeleckej literatúre, pri opise jednoduchých predmetov, zariadení a procesov). Na druhej strane všade tam, kde sám opis nestačí, aby opisovaný predmet alebo proces staly sa čitateľovi úplne pochopiteľnými, dopĺňa sa slovný opis pomocným grafickým alebo iným znázornením (napr. v odbornej literatúre školskej i vedeckej).

Na otázku, či prostý opis vždy stačí, aby sa slovami opísaný zložitejší mechanizmus stal čitateľovi pochopiteľným, prax odpovedá záporne. Skúsenosti z odbornej praxe dokazujú, že prostý opis nestačí sám jasne a presne ilustrovať zložitejší mechanizmus alebo proces; vyvoláva mylné predstavy a spôsobuje, že mechanizmus alebo proces zostávajú pre čitateľa bez dodatočných vysvetliviek nesrozumiteľnými alebo v najlepšom prípade nie presne a jasne srozumiteľnými. Z toho dôvodu odborné príručky, napr. z odboru strojníckeho, spájajú opis s grafickým znázornením, ktoré pomáha ilustrovať a názorne ujasňovať veci tam, kde prostý opis nestačí.

No treba hneď povedať, že toto grafické znázornenie iba dopĺňuje opis. Preto môže byť oveľa jednoduchšie ako podrobný výkres typu výkresu výrobného a vyhotovuje sa zpravidla v zjednodušených formách (schematický náčrtok, schéma, rezy, technická kresba). V takejto zjednodušenej forme stačí grafické znázornenie preto, lebo nie je určené na výrobné ciele a je vždy sprevádzané opisom, ktorý zasa dopĺňa neúplnosť výkresu. V tomto prípade kresba nie je samostatným znázornením, ale iba jednou zo súčiastok opisu; objasňuje všetko to, na čo opis sám nestačí.

Teda na otázku, či sám opis môže poskytnúť prehľadnú, jasnú a jednoznačne srozumiteľnú predstavu komplikovanejších mechanizmov a procesov, odpovedá prax záporne. A z tohto zistenia vyvodzuje sa v praxi záver, že sa opis často dopĺňa pomocným grafickým znázornením.

A čo opis na priemyselných školách strojníckych? Mohol by byť poznatok zo všeobecnej praxe smernicou i pre štylistickú prax na odborných školách strojníckych, kde osnovy žiadajú (viď najnovšiu redakciu osnov pre druhý ročník priemyselných škôl strojníckych zo septembra 1952), aby opis bol zameraný i na praktické potreby pracoviska? Konkrétne: nemá sa pri opise i v školských slohových prácach používať pomocné grafické znázornenie (ilustrácia)?

Možno tu namietať, že každé slohové cvičenie patrí do rámca vyučovania jazyka len potiaľ, pokiaľ jeho základom je text, t. j. jazykový prejav. Keď však pri opise používame i spôsoby iné ako textové, napr. grafické znázornenie, prestáva byť takýto opis opisom vo vlastnom smysle slova a nepatrí teda do jazykového vyučovania. Lenže v živote sa málokedy vyskytuje takáto samoúčelnosť jazykového prejavu.

Jazyk ako prostriedok styku a dorozumievania má vždy plniť určitú funkciu sprostredkovania myšlienok. No niekedy jazykový prejav nestačí na podrobnú, jasnú a presnú informáciu. Napr. prostý opis nestačí podať dostatočne jasnú informáciu o komplikovanejšom stroji. Preto v tomto prípade treba opis ešte nejako doplniť. V tomto prípade slovný opis stáva sa časťou opisu složeného, tvorí iba jednu složku opisu, kým ostatné složky tvoria iné spôsoby znázornenia.

Takéto kombinované spôsoby sprostredkovania myšlienok a predstáv sú typické predovšetkým pre technické odbory. Chybou našej jazykovedy v minulosti bolo, že sa o túto širokú oblasť kombinovaných spôsobov sprostredkovania myšlienok a predstáv veľmi málo starala. Spomínané odbory boly ponechané samy na seba pri používaní jazyka. To malo za následok nesprávny pomer k jazyku, prechádzajúci mnoho ráz až v ľahostajnosť k norme spisovného jazyka. Je na čase, aby jazykovedci venovali pozornosť i technickým odborom. Zatiaľ sa táto pozornosť prejavuje najmä „shora", v kontrole terminologie a v apretácii rukopisov, určených na publikovanie. Ale na prípravných stupňoch, v školskej praxi je táto pozornosť stále ešte minimálna.

Záverom možno povedať, že všade tam, kde funkciu sprostredkovania myšlienok a predstáv môže splniť jazykový prejav sám, treba sa v jazykovom vyučovaní zaoberať len samým jazykovým prejavom. No všade tam, kde jazykový prejav môže splniť túto funkciu len v spojení s inými, pomocnými spôsobmi vyjadrenia myšlienok, nemôžeme brať jazykový prejav izolovane, ale vždy len v spojení s pomocnými prostriedkami, s ktorými spolu môže splniť danú úlohu.

Odborný opis na priemyselných školách strojníckych je tým druhom jazykového prejavu, kde sám jazykový prejav nestačí podať úplný, jasný a presný obraz predmetu alebo pracovného postupu. Pre štylistickú složku vyučovania jazyka na týchto školách zostávajú tak iba dve možnosti: alebo upustiť od opisu složitejších mechanizmov a výrobných procesov (čo prakticky znamená upustiť od odborného opisu vôbec, pretože v strojníckom odbore je každý mechanizmus složitý), alebo doplňať slovný opis grafickým znázornením.

Vychádzajúc z osnov i z reálnych potrieb školy a života, musíme prvú možnosť zamietnuť, pretože na odborných školách III. stupňa sa bez opisu složitejších mechanizmov nemôžeme obísť. Ak však pri složitejších mechanizmoch opis nestačí na úplnú, presnú a jasnú informáciu, treba ho bezpodmienečne spojiť ešte s pomocnými postupmi. Platí to nielen pre učebnice, ale i pre slohové práce, ktorých námetom je opis.

Prirodzene, že druhá složka opisu — napr. schematická kresba — by bola

iba nutnou pomôckou, jej vypracovanie by hodnotil prevažne učiteľ príslušného odborného predmetu a v známke z úlohy by bola zhodnotená (okrem prípadov lajdáckeho vypracovania pomocnej kresby) iba úroveň opisu.

Prakticky by mohol vzťah medzi textom a schematickou kresbou pri vypracúvaní školskej štylistickej práce s námetom „opis" vyzerať asi takto:

Pomocnú ilustračnú kresbu by si žiaci pripravili už doma na osobitný papier. V škole pri vypracovaní úlohy by podľa kresby a ku kresbe vypracovali opis. List papiera s kresbou by potom odovzdali spolu s vypracovaným opisom. Dala by sa použiť aj iná možnosť. Ak by bolo treba vypracovať slovný opis z učiva, ku ktorému je príručka s tabuľkami, nemuseli by si žiaci pripraviť osobitnú kresbu, lež by mohli použiť ako pomôcku k opisu príslušnú časť tabuliek. Druh ilustračnej pomôcky s udaním miesta v príslušnej knihe by uviedli pod titul na okraj slohovej práce.

Pri vypracovaní slovného opisu by bol potom postup vcelku taký, ako je vo zvyku používať v tlačenom texte s ilustráciami. Žiak by sa v opise odvolával pomocou patričných čísel a písmen na grafickú kresbu (resp. tabuľku).

Na umiestenie zjednodušenej grafickej kresby na ploche papiera by nebolo treba brať taký ohľad, ako na výrobných výkresoch, kde je umiestenie priemetov určené presne stanovenými pravidlami, aby bez akýchkoľvek vysvetliviek bolo pochopiteľné, na ktorú stranu predmetu sa vzťahuje každý jednotlivý obrázok. Na grafickom znázornení, ktoré prikladáme ako ilustračný doplnok k opisu, táto otázka nevzniká, keďže celý výkres sa skladá obyčajne z jedného obrázku. Ak sa však predsa vyskytne viac dielcových obrázkov, možno ich umiestiť ľubovoľne, pričom sa snažíme iba o súvislé umiestenie a o najhospodárnejšie využitie plochy papiera. Zpravidla sa v takomto prípade nad každým obrázkom napíše „Obr. 1", „Obr. 2" atď. a v opise, ku ktorému sa grafická ilustrácia prikladá, uvedieme napr.: „Obr. 1 znázorňuje predmet v reze . . ." Tým sa pomocou slovného opisu vystihuje súvislosť medzi jednotlivými obrázkami.

Podobne v pomocnej ilustračnej kresbe netreba zachovávať v strojárenstve všeobecne prijaté strojárenské mierky, nehovoriac o tom, že na jednom výkrese môžu byť i rozličné mierky. Ďalej netreba predmet rozkladať na jednotlivé jeho časti ani sa na takejto pomocnej kresbe neoznačujú rozmery a iné podrobnosti.

Na ukážku uvedieme časť opisu pracovného procesu na tému „Výroba fréz". Ukážka bude obsahovať titul, podtitul, uvedenie pomocnej ilustračnej kresby a úsek z textu slovného opisu. (Príklad je výťahom zo state „Výroba fréz", Mechanická technologia II, str. 62.)

VÝROBA FRÉZ.

(Písomný opis výrobného postupu.)

Ilustračná pomôcka:
Tabuľky 11.

Po vytočovkovaní vonkajšieho tvaru nasleduje frézovanie zubov Pri špicatých zuboch sa to robí uhlovými frézami podľa obr. 1. Uhlovú frézu *f* postavíme pri dostredných čelách lícnou plochou presne nad os predmetu *p*. To preskúmame uholníkom *u*, postaveným na upínací tŕň *t*. Potom spustíme frézu *f* do potrebnej hĺbky . . .

Riešenie, ktoré sme v tomto príspevku navrhli pre slohové práce s námetom odborného opisu z látky, ktorá sa preberá na odborných školách strojníckych, odstránilo by škodlivý zjav, ktorý sa vyskytuje na našich školách, že štylizujeme jazykové prejavy samoúčelne, len pre jazykové prejavy, čím jazykový prejav stráca svoje funkčné opodstatnenie, stráca kontakt so životom a stáva sa len formálnym, verbálnym štylizovaním, ktoré má platnosť a dosah len pre hodiny slovenčiny. Navrhované riešenie by bolo účinnou pomôckou napr. aj pre takého dôležitého činiteľa socialistickej výstavby, akým je hnutie novátorské a zlepšovateľské, pretože navrhované riešenie v podstate sa kryje s požiadavkami, ktoré treba splniť pri predkladaní zlepšovacích návrhov alebo vynálezov. (Porov. brošúru A. M. Jerusalimského *Základy technického kreslenia pre robotníka-zlepšovateľa,* Bratislava 1952.)

Pozn. red. Redakcia prosí súdruhov profesorov príslušných škôl, aby sa vyjadrili k podnetnému príspevku s. Petrikoviča. Medziiným treba premyslieť, ako zamedzíme, aby žiaci pri používaní pomocných nákresov, resp. tabuliek a kníh neodpisovali úlohy z hotových, pripravených textov.

Moje pripomienky k návrhu Pravidiel

Zora Jesenská

S návrhom Pravidiel v c e l k u súhlasím.

No nepáčia sa mi niektoré nedôslednosti, ktoré nemusely byť, a množstvo neodôvodnených dvojtvarov, ktoré sú návratom k starej zásade „aj tak sa môže, aj tak sa môže". Prečo *Margita Figuli,* aj *Figuliová,* prečo *troma* aj *tromi, Wolkra* aj *Wolkera, Krnu* aj *Krna, Hegla* aj *Hegela, onoho* aj *oného, večeriam* aj *večerám, výher* aj *výhier?* Prečo sa neukončenosť vety má označovať alebo pomlčkou, alebo troma bodkami? Vo všetkých týchto a mnohých iných, aj výslovnosti sa týkajúcich prípadoch treba určiť *jeden* správny tvar.

Pokladám za pochybné pripúšťanie dvojakej „spisovnej" výslovnosti, z ktorých jedna je, podľa návrhu, „starostlivejšia". To už znamená, že tá druhá je nedbanlivá, a nedbanlivá výslovnosť nemôže byť spisovnou. Teda nie *sčítať* aj *ščítať,* ale len *sčítať.* A ešte menej možno pripustiť dvojakú výslovnosť skupín *le, li, lia, lie, liu:* s mäkkým *ľ aj* s obyčajným *l.* Mäkké *ľ* v spisovnej slovenčine existuje práve tak ako v ruštine, a to treba rešpektovať. Ak ho niekto môže vysloviť v slove *ľud* (a iste neuzákoníme výslovnosť *„lud"),* vysloví aj *ľigot* (nie *lygot), ľietať* (nie *lietať).*

Bezvýhradne súhlasím s písaním slovesných tvarov na *-li* vždy s mäkkým *i.* Toto je nesporné uľahčenie pravopisu.

Práve tak v zásade súhlasím aj s písaním predložiek a predpôn s (so), z (zo) podľa návrhu. Ale som za fonetické písanie aj v zložených príslovkách typu *zpamäti, zprvu (spamäti, sprvu)* atď. Obyčajnému človeku, nejazykovedcovi ani na um nepríde, že „zprvu" má niečo spoločného s genitívom, a tu ponechanie morfologickej zásady je zbytočným sťažením pravopisu. — Obavy s. Záthureckého a s. Viktory-Budínovej, vyslovené v diskusii v Kultúrnom živote, že sa tu vzdia-

lime od češtiny a že zmena je priveľká, prípadne, že treba čakať na analogické zmeny v češtine — pokladám za neoprávnené. Píšeme *spev*, Česi *zpěv*, a nikoho to nemýli. Nemôžeme viazať svoj pravopis na pravopis iného jazyka, aj keď blízkeho, musíme dbať predovšetkým na potreby vlastného ľudu a na faktický vývin jazyka. Umele sa pridŕžať češtiny je práve také nesprávne, ako umele sa od nej vzďaľovať. No ignorovať fakt, že slovenčina má vlastné potreby, znamenalo by ignorovať poučku J. V. Stalina o vnútorných zákonitostiach vývinu každého jazyka.

Bolo by, pravda, zle, keby sme sa pravopisom úplne odtŕhali od ostatných slovanských jazykov; sťažovalo by nám to učenie sa týmto jazykom. No toto nebezpečenstvo pri uvádzaných pravopisných zmenách nám nehrozí. Niektoré zmeny nás napríklad čiastočne zbližujú s jazykom najväčšieho slovanského národa, s ruštinou, ktorá má tiež slovesné tvary na *-li* iba mäkké a v ktorej sa píše aj hovorí *sperva* (sprvu), *snačala* (spočiatku).

Slová *zmer, zmerovať, zmerný, zvah, zmena* ja vyslovujem so *z*. Keď som sledovala výslovnosť pracujúcich, najmä robotníkov, počula som vždy hovoriť len *zmena*, aj keď išlo o „nástup druhej zmeny". Dvojsmysel prakticky nenastáva. Dajú sa síce umele a nasilu vymyslieť príklady, kde by v jednotlivej, zo súvislosti vytrhnutej vete dvojsmysel nastal, ale takéto cvičenia štylistickej vtipnosti, ktorá umele vymýšľa nejasné vety, nemôžu byť rozhodujúce.

V zámenných tvaroch typu *mojích, našich, ích* som za zachovanie terajšieho stavu; prečo by sa správne hovoriaca väčšina mala prispôsobovať nesprávne píšucej menšine, miesto aby to bolo naopak? Veď povieme: *to je ich vina*, nie „ích vina"! A keď v tejto veci už zjednodušovať, nuž radšej písať všetko krátke.

Nesprávnu tendenciu prispôsobovať pravopis nie ľudu, ale nedovzdelaným novinárom, vidím aj v zavádzaní úplne zbytočných dvojtvarov, ktorých je v tomto návrhu hodne. Najkrikľavejšie je to v uzákoňovaní dvojakého spôsobu tvorenia ženských priezvisk: *Figuli* aj *Figuliová*. Spisovný jazyk — to je jazyk ľudu, spracovaný majstrami. Slovenský ľud hovorí a majstri slovenského jazyka píšu shodne iba *Margita Figuli, Anna Škultéty*. A novinárom (a niektorým lajdákom-spisovateľom, nedbajúcim o jazyk, ktorým píšu) nezaškodí naučiť sa lepšie po slovensky. Uzákoňovať takéto chybné, jazyku sa priečiace tvary pokladám za pseudodemokratické. Poznamenávam, že ruština, slovanský jazyk, mení v ženskom rode iba priezviská na *-in, -ev, -ov, -oj* a *-ij* — teda priezviská majúce charakter prídavného mena; inak je u nich *Margarita Šagiňan, Vera Inber*.

Nesúhlasím s písaním *späť, naspäť* — zas je to pseudodemokratické vnucovanie nesprávnych tvarov. To isté platí o slove *nezabúdka*. Tak ho hádam píšu príslušníci nárečí, ktoré nemajú dlhé samohlásky. Ale tí píšu aj *smútny*, a nemôže to byť dôvod na uzákoňovanie tohto tvaru. Zo stredného Slovenska poznám len *nezábudka*.

Nesúhlasím so zavádzaním zbytočných, ba priam škodlivých dvojtvarov ani v slovníkovej časti: prečo *polynok*, prečo nestačí správna *palina*? Načo toto vnášanie zmätku do slovníka?

Súhlasím s označovaním dĺžok v cudzích slovách. Ale zdá sa mi, že slová *pedagogia, pedagog* vyslovujeme práve tak krátko, ako *filozofia, filozof*.

Pochybnosti budí vo mne slovo *diskusia*. Viem, že *s* je tam z latinského zdvojeného *s*, ale toto cítia a vedia len absolventi univerzity, ktorí študovali latinčinu. Ľud napospol hovorí — analogicky podľa slov na *-úzia (ilúzia,*

transfúzia) aj *diskúzia,* ani mak sa nestarajúc o iný pôvod tohto slova, o jeho latinskú podobu a o výslovnosť ľudí s doktorátom. Pritom je to slovo dnes veľmi bežné. — Poznamenávam, že v listoch inštitúcií, kde korešpondenciu vedú ľudia s univerzitným vzdelaním, nachádzam vždy tvar *diskusia,* kým v listoch všetkých masových organizácií (strana, Obrancovia mieru a i.) vždy len tvar *diskúzia.* Sledovala som výslovnosť tohto slova na stranníckom školení: ľudia s univerzitou vraveli *diskusia,* ľudia bez univerzity, to jest nielen bezvýnimočne všetci príslušníci robotníckej triedy, ale aj spisovateľ František Hečko, spisovateľka Mária Jančová, prekladateľka Zora Jesenská — hovorili *diskúzia.* Písanie tohto slova, ako ho uvádza návrh Pravidiel, nezodpovedá teda „dnešnej slovenskej výslovnosti", ale len dnešnej výslovnosti určitej vrstvy vzdelancov. Mohlo to obstáť, kým *diskusie* boly výsadou niekoľkých vzdelancov, ale nie dnes, keď sa na *diskúziách* zúčastňujú masy ľudu. Toto slovo sa masovo používa v tvare *diskúzia.*

Pochybujem aj o správnosti písania „engagement", „abonnement", „revue", „menu", „jury", „gentleman", „madame", „tableau" aj niektorých iných. Myslím, že by sa mohlo už písať „angažmá" (slovo je dosť časté!), „abonmá", „džentlmen", „madam", „tabló". Toto posledné sa prakticky aj skloňuje („už sú vyložené *tablá*"). Práve tak myslím, že by bolo správne písať podľa výslovnosti aj „revü", „menü", „žüri". Keď môže byť *ü* v cudzích slovách zemepisných a v menách *(Zürich, Tübingen),* prečo by nemohlo byť aj v iných cudzích slovách? Pôvodný cudzí pravopis v nich zvádza k chybnému čítaniu. Ako má prostý človek pochopiť, prečo píšeme „interview" s jedným obyčajným *v* a jedným dvojitým *w,* ako môže vedieť, že sa to číta *interviú?*

Myslím, že zásada písať cudzie slová, nakoľko je to len možné, podľa výslovnosti, je jedine správna a ľudová. Uplatňuje sa nielen u nás, ale aj v pravopisnom systéme iných jazykov (viď novú úpravu bieloruského pravopisu).

Myslím, že by sa daly zjednodušiť pravidlá písania veľkých písmen. Podľa návrhu veľké písmená sa majú písať (par. 54, I, ods. 3b) po dvojbodke, „ak po nej nasleduje výpočet, ktorý obsahuje aspoň jednu celú vetu". Myslím, že po dvojbodke by sa malo písať veľké písmeno len vtedy, ak výpočet obsahuje aspoň dve vety; pri jednej je to zbytočné. Podobne ods. 3c: „ak po vete alebo uvádzajúcom výraze s dvojbodkou nasleduje súvetie alebo niekoľko viet, ktoré sa všetky vzťahujú na uvádzajúcu vetu". Myslím, že veľké písmeno by sa tu malo písať len vtedy, keď nasleduje niekoľko viet, ale nie, keď nasleduje jedno súvetie. Sám príklad vraví: „Inými slovami: Keby nebolo Sovietskeho zväzu, nebolo by ani víťazstva nad fašizmom..." Tu veľké písmeno v slove „keby" cítim ako celkom zbytočné, lebo je v skutočnosti vprostred vety. Bude to len mýliť a zvádzať k tomu, aby sa po dvojbodke vždy písalo veľké písmeno.

Pokladám za celkom nesprávne písať veľké písmeno „na znak úcty", ako uvádza návrh, „v niektorých archaických tituloch", ako sú „Vaša Excelencia". Pokladám to za nesprávne priamo politicky. Veď potom treba písať aj „Jeho Blahorodie", „Jeho Jasnosť", „Jeho Výsosť", „Jeho Veličenstvo" a tak ďalej. Neviem, kto by si prial, aby sme ku všetkým tým blahorodiam, výsostiam, excelenciám, veličenstvám a jasnostiam cítili úctu. Prakticky to znamená, že v prekladoch z ruskej literatúry (napríklad Ščedrin, ale aj Šolochovov Tichý Don a iné sovietske diela) všetky tituly najhnusnejších a najodpornejších postáv,

koristníckych feudálov a nafúkaných cárskych dôstojníkov budeme písať „na znak úcty" s veľkým písmenom! (V ruštine sa píšu s malým.) Tu rozhodne treba zrušiť zvyšky stredoveku v našom pravopise a tieto tituly práve a výslovne na znak neúcty písať s malým písmenom. — Že pritom aj niektoré stredoveké tituly univerzitných hodností (ktoré si ctíme), ako sú „Vaša magnificencia", prídu o veľké písmeno — pretože výnimka by tu bola zbytočným zaťažením — to už nemôže rozhodovať.

Mohlo by sa uvažovať aj o zrušení veľkých písmen v listoch v tvaroch zámen *Ty, Vy, Tvoj, Váš* atď. Mnohé národy tu píšu malé písmená. U nás je to len vec zvyku a v niektorých prípadoch, najmä pri tykaní, sú veľké písmená až smiešne. — Príklad z listu dobrých priateľov alebo blízkych príbuzných: „Ba kedy Ty už len budeš mať rozum!" — Táto vec však nie je taká závažná; tu môžu ostať aj veľké písmená; zachovávať ich vo všetkých excelenciách a blahorodiach je však absurdné.

V menách zvierat treba jasnejšie povedať, že sa píšu s veľkým písmenom, len keď ide o vlastné meno zvieraťa. Nie každý sivko je Sivko!

Pri zemepisných názvoch a vôbec v celom tom oddiele sú pravidlá o písaní veľkých písmen také zložité, že sa v tom obyčajný človek nemôže vyznať; aspoň ja sa v tom nevyznám. Tu by som navrhovala všetky vlastné mená písať prosto veľkým písmenom vo všetkých zložkách. Teda: *Lysá Hora* (nie *Lysá hora*), *Súľovské Skaly* (nie *Súľovské skaly*), *Červený Most, Rybárska Brána* (skutočnej brány tam dávno niet) atď. Výnimkou by ostaly slová ulica, námestie, štít. — Úplne hrozné je „pravidlo", že treba písať *Pod hájom,* ale *zpod Hája,* hoci ide o to isté miesto, o to isté vlastné meno. Tu treba prosto písať všetko veľkým písmenom, či už druhá časť takéhoto zloženého vlastného mena je všeobecné alebo tiež vlastné meno. Tým skôr, že mnoho ráz ani nemožno vedieť, či tú druhú časť treba pokladať ešte za všeobecné meno, či už za vlastné (napr. slovo „háj" môže byť aj skutočný háj, aj vlastné meno nejakého vŕšku, na ktorom kedysi bol háj, ale už dávno ho tam niet). Navrhujem teda písať: *bývam Za Záhradami, idem Zpoza Záhrad; bývam Pod Hájom, idem Zpod Hája,* ak „Za Záhradami" a „Pod Hájom" sú vlastné mená.

V tomto smysle písal kedysi v Slovenskej reči Ľ. Šenšel. V knižnici národného umelca Janka Jesenského je pri tomto článku poznačené rukou J. Jesenského niekoľko úplne schvaľujúcich poznámok nebohého národného umelca. Odporúčam našim jazykovedcom vyhľadať si ten ročník Slovenskej reči v Múzeu Janka Jesenského.

Z k m e ň o s l o v i a ešte: Vysvetlenie krátenia alebo nekrátenia dlhej samohlásky v kmeňovom základe (par. 55, 56) je nesprávne, lebo v slovách *čitateľ, kazateľ, pisateľ, rubač, udavač* atď. veru zreteľne cítime priamy vzťah k slovesnému deju. Hoci dĺžky sú určené správne, takéto vysvetlenie treba radšej vynechať, lebo iba mýli.

K i n t e r p u n k č n ý m z n a m i e n k a m:

Pokladám za celkom nesmyselné, že sa zrušuje čiarka vo vetách typu „Kultúra opierajúca sa o ľud a vyvierajúca z ľudu nemôže byť iná ako národná." Tvrdenie, že toto „vo výslovnosti tvorí jeden rytmický celok" neobstojí. Vo voľnej výslovnosti to nikto na dúšok nepovie, ale vetu si rozčlení. Nie je pravda ani to, že tu „kladenie alebo nekladenie čiarky je veľmi dôležité pre pochopenie

smyslu", vraj s čiarkou by táto veta znamenala, že každá kultúra je národná. Nie čiarka alebo nečiarka tu mení smysel vety, ale to, či vo vete sú alebo nie sú slová „opierajúca sa o ľud a vyvierajúca z ľudu". Tento návrh, nútiaci mudrovať nad vetou a pripúšťajúci rozličný spôsob písania „podľa poňatia píšuceho", je vyslovene škodlivý, lebo sťažuje pravopis a bude zaviňovať len nekonečné spory v redakciách a korektorniach. (Podľa návrhu by som vari bola musela túto vetu napísať bez čiarok, ale nie som si tým istá!)

Tento návrh je premudrovaný, prefilozofovaný, zbytočne zložitý.

Pre porovnanie:

Každý návrh, sťažujúci pravopis, treba z Pravidiel vynechať.

Každý návrh sťažujúci pravopis treba z Pravidiel vynechať.

Majú tieto dve vety rozličný smysel? Možno v prvom prípade (písania s čiarkou) myslieť čo len na chvíľu, že bezvýnimočne každý návrh treba z Pravidiel vynechať? Nemožno. Smysel je v oboch prípadoch rovnaký, len pri prvom spôsobe písania je veta jasnejšia.

Pritom takýto „tesný prívlastok" bez najmenšieho porušenia smyslu môže byť aj vloženou vetou a môže byť uvedený vzťažným zámenom „ktorý"; a pred tým už Pravidlá kážu písať čiarku. Čo potom? Písať: „Kultúra ktorá sa opiera o ľud a vyviera z ľudu ani nemôže byť iná ako národná"?

Písanie takýchto viet s čiarkou je jedine logické, iba tak nám budú vety jasné.

Úvodzovky:

Prosím, povedzte v Pravidlách nielen to, že „úvodzovky sa píšu na začiatku a na konci priamej reči", ale že toto písanie je v normálnych prípadoch povinné. (Výnimky treba uviesť.) V poslednom čase totiž u nás sa redakcie pretekajú vo výrobe zmätku pri tejto veci: dávajú na začiatok priamej reči pomlčky, na koniec nič, a ak potom príde medzi priamu reč nepriama a ešte nejaké skutočné pomlčky medzi to, čitateľ to musí lúštiť ako rébus, kým rozozná, čo je tam priama reč a čo nie.

Pomlčka:

1. Je zbytočné úryvkovitú, nedokončenú reč označovať a l e b o pomlčkami, a l e b o troma bodkami; navrhujem nechať na toto len tri bodky. Je lepšie mať aj interpunkčné pravidlá určené čo najjednoznačnejšie — nakoľko je to možné — a z niekoľkých variantov určiť jeden. A pomlčka a za ňou bodka pôsobí na mňa akosi divne, neprirodzene. (Viď aj príklad z návrhu: „Ja vôbec nechápem, ako —.")

2. K druhému bodu tohto paragrafu, pripúšťajúcemu priamu reč bez úvodzoviek, treba vysvetliť a podrobne vypočítať tie osobitné prípady, keď sa priama reč neuvádza úvodzovkami. Podľa môjho názoru malo by to byť prípustné len vtedy, ak ide o priamu reč v priamej reči. Na tento prípad však návrh vôbec nepamätal. (Upozorňujem, že v praxi sa v takýchto prípadoch niekedy nezaobídeme bez polovičných úvodzoviek, o ktorých návrh nič nehovorí.)

K piatemu bodu tohto paragrafu pýta sa podrobnejšie vysvetlenie alebo aspoň príklad na to, ako a kedy sa „zdôrazňuje odsek vnútri odseku".

K paragrafu 170 („Pomlčka a čiarka"): Navrhujem nepripúšťať písať za sebou pomlčku aj čiarku a tam, kde by sa stretly, nechať vždy len pomlčku.

Mne napríklad je nejasné, prečo by mala byť pomlčka aj čiarka v citovanej vete z návrhu Pravidiel: „Je zrejmé — dnes už aj z ohlasu celej jiráskovskej akcie —, že ide o čin v plnom smysle priekopnícky." Podľa môjho názoru úplne stačí na oboch miestach len pomlčka. Pripúšťanie dvojakej interpunkcie (môže tu byť aj sama pomlčka, aj pomlčka s čiarkou) iba mätie a zaviňuje zbytočnú neistotu píšuceho a zbytočné naťahovačky s korektormi. Upozorňujem, že napr. korektori nakladateľstva Pravda dávali čiarku aj po troch bodkách! (Príklad: Krymov, *Tanková loď Derbent,* 1950, str. 210: „A mne aká príhoda sa stala..., ale budeš nadávať, ja viem!") Pripúšťanie dvojakej interpunkcie otvára potom dvere aj takýmto absurdnostiam.

K zásadám prepisu z azbuky do latinky:

Je dobre, že sa navrhovatelia nedali strhnúť nemeckým a vôbec neslovanským spôsobom prepisu, ktorý sa u nás začal rozplieňovať, a že navrhujú v prepisoch používať dvojhlásky. Len treba byť v tejto veci dôsledným a nezavádzať popri správnom písaní s dvojhláskami *(Juriev, Kriukov, Tretiakov)* písanie *Panfjorov, Bogatyrjov.* Treba aj tu zaviesť písanie s *io,* teda *Panfiorov, Bogatyriov.* Pravda, slovenčina v slovách domáceho pôvodu nemá dvojhlásku *io,* ale to nemôže byť prekážkou. Aj dlhé *ó* máme len v slovách cudzieho pôvodu, ale predsa ho máme. Sám návrh pravidiel upozorňuje, že neslobodno písať *píviou, čiou.* Teda skupina *io,* ba až *iou* sama sa tisne do písania. Rozhodne písanie *Fiodor, Panfiorov* cítime ako prirodzené, zapadá do nášho pravopisného systému, kým *Panfjorov, Fjodor* je nášmu pravopisnému systému cudzie — razí kozmopolitizmom.

Prax našich nakladateľstiev v tomto nebola jednotná. Bolo by zaujímavé zistiť jazykovú kvalitu kádrov, ktoré praktizovaly písanie s *-io,* a jazykovú kvalitu kádrov, ktoré forsírovaly písanie s *-jo.*

Som zásadne proti dvojakému prepisu azbuky do latinky: jednému pre vedecké ciele *(Treťjakov),* druhému pre bežný prepis *(Tretiakov).* Z toho môže vzniknúť len zmätok. Spisy Lenina, Stalina — to sú vedecké diela, a predsa sú určené širokým masám. Literárnovedné diela, náučné slovníky práve tak. Je nemysliteľné prepisovať mená inak v Stalinových spisoch (vedecké dielo), inak v novinách (bežný prepis). Navrhujem nechať len jeden prepis — v návrhu označený ako bežný — používajúci dvojhlásky. Celkom špeciálne vedecké diela, ak to nevyhnutne bude potrebné (bibliografia a pod.) aj tak budú citovať mená azbukou, nie latinkou.

Návrh obišiel mlčaním jednu ťažkosť. Určuje, že mená cudzieho pôvodu (*Marx, Engels, Shakespeare* atď.) neprepisujeme z ruštiny, ale ich píšeme pravopisom príslušného jazyka. Správne. Ale čo s menami cudzieho pôvodu, ktorých nositeľmi sú *Rusi? Gercen* či *Herzen? Erenburg* či *Ehrenburg? Berggoľc* či *Bergholz? Vrangeľ* či *Wrangel? Štokman* či *Stockmann?* Myslím, že tieto mená treba už pokladať za ruské (tak ako Tyrš je už české meno) a doplniť pravidlá na príslušnom mieste poučkou: „Ruské mená cudzieho pôvodu *(Gercen, Erenburg, Berggoľc, Štokman)* prepisujeme z ruštiny, nepíšeme ich pravopisom jazyka, ktorému kedysi pôvodne patrily."

Toto riešenie zodpovedá vývinovej tendencii a myslím, je jedine správne. V prepisoch *Herzen, Stockmann* je isté neuvedomelé poklonkovanie pred Západom.

Nepokladám za správny spôsob, akým sa určujú ženské tvary ruských priezvisk. V tomto je návrh veľmi nedôsledný. Myslím, že sa treba alebo dôsledne držať ruských tvarov, alebo dôsledne tvoriť ženské priezviská podľa nášho spôsobu. To druhé pokladám za správne. Určené je (par. 63): „Príponu *-ová* pridávame aj k slovanským priezviskám zakončeným na *-in, -ev, -ov: Fominová, Galkinová, Riabininová, Konevová, Panovová* atď." Nezachovávajú sa teda pôvodné ruské tvary ženských priezvisk: *Fomina, Galkina, Riabinina, Koneva, Panova.* Toto rozhodnutie pokladám za dobré. Ale vôbec nechápem, prečo je potom určené, že v ženských priezviskách zakončených na *-aja* má ostať *-aja.* Sám návrh uznáva, že „ruské mená na *-aja* majú v hovorenej reči často stiahnutú koncovku na *-á*". Dodajme: takto je to dávno zaužívané aj v slovenskej literatúre. No proti živému hovorenému jazyku a proti zaužívanej dávnej zvyklosti zas návrh dáva prednosť tvarom, ktoré sa vyskytujú hlavne v novinách, kde sa mená prepisujú často bezmyšlienkovite, proti duchu nášho jazyka. Návrh káže písať a oficiálne zachovávať v tomto jedinom prípade pôvodnú ruskú koncovku *-aja.* Teda: *Lavreckij — Lavreckaja, Koševoj — Koševaja.* — Myslím, že nie je správne odlišovať a uzákoňovať dva tvary jedného priezviska: jeden tvar neoficiálny, ktorý si vynucuje sám jazyk *(Lavrecká),* a druhý oficiálny. Okrem toho tu vzniká z nedomyslenosti ešte jedna anomália. Ruské mužské priezviská na *-oj* návrh pripúšťa skloňovať dvojako: *Polevoj — Polevého* i *Polevoja, Koševoj — Koševého* i *Koševoja.* Ale ak prestaneme chápať toto *-oj* tak ako treba, to jest ako koncovku prídavného mena, a skloňujeme *Polevoj, Polevoja, Polevojovi* (miesto správneho *Polevého, Polevému*), potom ženské priezvisko tu môže byť len *Polevojová, Polevojovej,* a nie *Polevaja, Polevej.* Ak budeme písať — ako návrh pripúšťa — nie správne *Tolstého, Tolstému,* ale *Tolstoja, Tolstojovi,* potom žena tohto *Tolstoja* nemôže byť *Tolstaja,* ale len *Tolstojová.*

Navrhujem: aj v ruských menách od mužských priezvisk, ktoré majú tvar prídavných mien, tvoriť ženské priezviská tak ako ženský rod pri prídavných menách, rovnako ako je to v slovenských menách; teda nielen *Tvrdý — Tvrdá, Jesenský — Jesenská,* ale aj *Tolstoj — Tolstá, Lavreckij — Lavrecká, Trubeckoj — Trubecká, Polevoj — Polevá.*

Takto by pravidlá pri tvorení ženských priezvisk boly jasné a bez zbytočných dvojakostí a výnimiek. Pri polatinčených a cudzích priezviskách na *-y, -i* a pri cudzích priezviskách na *-e, -u* (*-ä, -ó, -ú, -ü* a pod.) ostávalo by ženské priezvisko bez prípony a nesklonné: *Margita Figuli, Anna Škultéty, Mária Curie, Nina Lupescu.* Pri slovanských priezviskách, ktoré majú tvar prídavného mena (teda aj pri ruských na *-oj, -ij*), tvoríme ženské priezvisko tak ako ženský rod prídavného mena. Pri ostatných, a to aj pri ruských menách zakončených na *-in, -ev, -ov,* pridávame príponu *-ová.*

Som proti tomu, aby sa pripúšťaly v písme dva spôsoby skloňovania ruských priezvisk na *-oj,* napr. *Tolstého* i *Tolstoja.* Navrhovatelia si hádam neuvedomili, čo to môže prakticky narobiť: jeden článok v literárnovednom zborníku bude mať *Tolstého,* druhý, v tom istom zborníku, *Tolstoja.* V tom istom čísle novín môže byť potom *Polevoj* skloňovaný raz tak, raz onak, podľa chuti autora článku alebo prekladateľa. Preto navrhujem zachovať v písme správne skloňovanie *Tolstého, Tolstému.* Tým skôr, že masovým rozšírením znalosti ruštiny rozširuje sa zároveň aj chápanie koncovky *-oj* ako koncovky prídavného mena.

Poznámky k návrhu Pravidiel

Ján Horecký

Pokiaľ nemáme spoľahlivo vypracovanú vedeckú gramatiku spisovnej slovenčiny ani dôkladný slovník normatívneho charakteru, ba ani len základnú príručku o slovenskom pravopise, nehovoriac ani o príručke správnej výslovnosti, majú Pravidlá slovenského pravopisu veľmi dôležitú funkciu. Sú jediným kodifikátorom spisovného jazyka s hľadiska pravopisného, výslovnostného, gramatického a často aj slovníkového. Práve z tejto mnohostrannosti vyplýva, že ich treba považovať za nesmierne dôležitý nástroj jazykovej politiky.

Vieme, že takýmto nástrojom boly Pravidlá slovenského pravopisu v každom svojom vydaní. R. 1931 boly nástrojom centralistickej jazykovej politiky: v duchu teórií vtedajších buržoáznych jazykovedcov maly byť pomocníkom pri splynutí dvoch národných jazykov vo fiktívny československý jazyk (pravda, na úkor slovenčiny). Pravidlá z r. 1940 boly zase nástrojom úplne opačných tendencií, rovnako buržoáznych: staly sa nástrojom snahy po čo najväčšom odlíšení slovenčiny od češtiny.

Nemožno popierať, že aj nové Pravidlá budú veľmi závažným činiteľom v našej jazykovej politike. Lenže zásadný rozdiel medzi Pravidlami z r. 1931 a 1940 na jednej strane a Pravidlami z r. 1952 na druhej strane je v tom, komu a ako slúžia. Neprestajne musíme zdôrazňovať, že kým doterajšie vydania Pravidiel slúžily cieľom iba jednej, vládnúcej triedy, Pravidlá z r. 1952, ak majú dosiahnuť svoj cieľ, nevyhnutne musia slúžiť celému národu, musia byť usmerňovateľom celonárodného jazyka, ktorý sa práve pred našimi očami dostáva na cesty nikdy nevídaného rozvoja, súvisiaceho s prenikaním spisovnej slovenčiny do všetkých oblastí nášho spoločenského života.

Práve z tejto skutočnosti treba postulovať základný charakter našich Pravidiel, ba priamo základný charakter celej našej jazykovej politiky, pretože Pravidlá sú vlastne jej vyjadrením a nástrojom.

Pri úvahách o tomto základnom charaktere našej jazykovej politiky treba predovšetkým zdôrazniť, že slovenčina, nech mala doteraz akékoľvek osudy, predsa len nie je jazykom dnešným, ale že má za sebou určitý organický vývoj, v ktorom sa uplatňujú len jej vlastné vývinové zákony. Z toho vyplýva, že prvým predpokladom pre úspešné vedenie našej jazykovej politiky je skúmať tieto vývinové zákony, ustaľovať zákony rozvoja celej sústavy nášho jazyka a v ich tendenciách usmerňovať ďalší vývin.

Vo vzťahu k terajšiemu návrhu Pravidiel to značí, že sa v ňom musí prejavovať taká jazyková politika, ktorá plne rešpektuje gramatickú stavbu slovenčiny, ku ktorej slovenčina dospela stáročným vývinom.

No na druhej strane neslodobno zabúdať, že slovenčina je dnes v období prudkého vývinu a rozvoja. Z toho pre našu jazykovú politiku a Pravidlá vyplýva ďalšia úloha: nestavať umelé prekážky tomuto organickému vývinu, nestavať sa proti novým, životaschopným prvkom v mene zachovania terajšieho stavu. Veď vieme, že ani gramatická stavba nie je nemenná, ale sa pomaly mení a spresňuje. Môžeme teda povedať, že úlohou našich jazykovedcov je študovať tie „slabé miesta" gramatickej stavby, v ktorých je bez jej naštrbenia možný ďalší

vývin, ďalšie zdokonaľovanie stavby spisovnej slovenčiny. Pravidlá musia zachycovať tieto tendencie i naznačovať možnosti ďalšieho vývinu.

Ukážeme teraz rozborom niekoľkých prípadov z návrhu Pravidiel, ako sa tu spĺňajú tieto požiadavky.

V oblasti pravopisnej sa v návrhu uplatňuje tendencia, nastúpená už r. 1931, priblížiť pravopis čo najviac výslovnosti (pokiaľ to dovoľuje prihliadanie na morfologické členenie slov), dosiahnuť čo najväčšiu možnú shodu výslovnosti a pravopisu. Platí to najmä o návrhu písať predpony *s-, z-*, podľa toho, aká nasleduje hláska, ale vzťahuje sa to aj na zaznačovanie vyslovovanej dĺžky v prevzatých slovách (táto tendencia sa začala dôraznejšie uplatňovať v Pravidlách z r. 1940). Zdá sa však, že pravidlo o písaní krátkych samohlások pred skupinami začínajúcimi na neznelú spoluhlásku (*hypertrofia* a pod.) alebo v takých slovách na *-cia*, od ktorých je prídavné meno na *-atický* (*akrobacia — akrobatický, demokracia — demokratický*) zamedzujú prenikanie dĺžok do slov tohto typu, hoci nemožno poprieť jestvovanie výslovnosti *hypertrófia, akrobácia.* Táto zasada je teda v celkovom zamierení pravopisných úprav prvkom mierne retardujúcim.

V oblasti kmeňoslovia, tvorenia slov objavujú sa popri spresnení jednotlivých pravidiel aj niektoré úpravy s ďalšími perspektívami. Tak napr. pri činiteľských menách na *-teľ* a *-ač* rieši sa otázka kvantity s hľadiska ďalšieho vývinu tak, že sa v shode so živými tendenciami ustaľuje zachovávať korennú dĺžku bez zmeny (napr. *podávať — podávač, hlásať — hlásateľ*).

S hľadiska ďalšieho vývinu spisovnej slovenčiny treba kladne hodnotiť pripustenie slovesných prídavných mien typu *skladací* aj pri tých slovesách, ktoré sú zakončené na *-iť*. Uznávajú sa teda za správne aj prídavné mená *baliaci, taviaci, plniaci* v názvoch ako *baliaci papier, taviaca pec, plniace pero.*

Toto perspektívne hľadisko sa však neuplatňuje pri prípone *-isko*/*ište*. Hoci sa v kmeňoslovnej časti o nej nikde výslovne nehovorí, v slovníku je predsa badateľná tendencia považovať za správne iba slová na *-isko*, pretože slová na *-ište* sa uvádzajú veľmi zriedkavo, niekedy iba ako prípustný dvojtvar (napr. *pohrebisko*/*pohrebište*). Inými slovami: popiera sa tu, že by prípona *-ište* vo význame miesta bola tak isto slovenská ako *-isko*, že by tak isto zapadala do slovenskej slovotvornej sústavy. Zabúda sa pritom, že jestvuje pomerne mnoho miestnych názvov vo všetkých oblastiach Slovenska, zakončených na *-ište* (*Sobotište, Hradište* — stačí si pozrieť Lexikon obcí). Hovoriť, resp. tváriť sa, akoby len prípona *-isko* bola v slovenčine prvkom organickým, znamená zatvárať oči pred skutočnosťou, že jestvuje a denne sa tvorí veľa nových slov (ktoré majú v základe slovesný, dejový význam), v ktorých sa využíva prípona *-ište*. Sú to slová ako *parkovište, nástupište, výstupište, prekladište, hniezdište, cvičište* a i. Znamená to nevidieť živé tendencie a teda zastavovať vývin, jasne smerujúci k diferenciácii podstatných mien na *-isko* a *-ište*. Preto treba takúto zásadu hodnotiť ako prvok spomaľujúci ďalší vývin spisovnej slovenčiny.

Aj v tvarosloví možno pozorovať uplatnenie dvojakého hľadiska. Napr. v otázke skloňovania typu *meter — o metri — metre* sa na základe podrobnejších výskumov zachycuje súčasný stav, ktorý vždy nezodpovedá doteraz hlásaným poučkám. Ukazuje sa totiž, že tu do množného čísla tvrdošijne preniká koncovka *-y* v slovách ako *hotely, tunely, ideály,* čiže porušuje sa jednoliatosť sklo-

ňovania podľa vzoru *stroj*. Tento stav sa rešpektuje a v návrhu sa ustaľuje v množnom čísle takýchto slov skloňovanie podľa vzoru *dub*. Tým sa vývin usmerňuje novou cestou.

V iných prípadoch sa vývin nielenže neusmerňuje, ale priamo zastavuje. Pri podstatných menách na *-teľ*, keď označujú neživé bytosti, pripúšťaly sa už v Pravidlách z r. 1940 v akuzatíve singuláru i v celom pluráli koncovky podľa životných, teda napr.: *uvádzať cenového ukazovateľa, cenoví ukazovatelia, cenových ukazovateľov*. Toto pravidlo zodpovedalo skutočnému stavu, pretože veľmi produktívna a typicky životná prípona *-teľ* priamo svádzala používať koncovky životných podstatných mien aj vtedy, ak išlo o neživé veci. O živelnosti a produktívnosti životných koncoviek pri tomto type svedčí aj skutočnosť, že sa životná koncovka začala objavovať aj v datíve a lokáli singuláru (napr. *deliteľovi, o umorovateľovi*). Preto sa v prvej redakcii návrhu objavila poučka, že mená na *-teľ* sa skloňujú podľa životných aj vtedy, ak označujú neživé veci. No v poslednej redakcii, tak ako je v návrhu, tento prirodzený vývin sa nerešpektuje a ustaľuje sa tu skloňovanie podľa neživotných, ak označujú neživé veci (teda *uviesť na spoločný menovateľ, dva činitele*) a rozmnožuje sa tým počet neproduktívnych dvojíc, ktoré majú iné skloňovanie pre živé a iné pre neživé veci (typ *členy — členovia, údy — údovia*). Pritom sa nerieši otázka slov ako *delenec, násobenec,* pri ktorých do ak. sg. tiež preniká životný tvar *delenca*.

Za kladnú stránku poučiek o skladbe treba považovať, že sa tu rešpektujú živé tendencie, najmä pokiaľ ide o predložky a spojky. Pripúšťa sa napr. spojka *napriek, počas,* spojka *vďaka* aj pri neživých veciach, podobne *kvôli* aj pri neživých veciach a pod.

V oblasti slovnej zásoby, nakoľko je zachytená v Pravopisnom slovníku, tvoriacom podstatnú časť návrhu, badať pokrok v tom, že sa upúšťa od pranierovania mnohých slov, ktoré ani napriek dlhoročným hviezdičkám zo slovenčiny nevymizly. Je vcelku ťažko hovoriť tu o nejakých tendenciách, pretože pravopisný slovník nie je a ani nemôže byť úplný, nemôže prinášať výklady slov, ani ich štylistické hodnotenie. Môže však uvádzať väzby pri slovesách, najmä tam, kde niet doteraz istoty a jednotnosti. Proti Pravidlám z r. 1940 je v tomto smere značný pokrok, ale zdá sa, že by bolo potrebné väzby ešte viac rozmnožiť.

Nevýhodou tohto slovníka je, že uvádza zbytočné dvojtvary aj tam, kde sa už (najmä v terminologii) používajú jednotné termíny, opierajúce sa o živé slovotvorné prostriedky (napr. *suť* popri organickejšom *sutina* a pod.).

Z tohto stručného rozboru niekoľkých bodov návrhu Pravidiel sa ukazuje, že i keď návrh vcelku vyhovuje požiadavkám, ktoré sme rozviedli na začiatku tohto príspevku, predsa je tu niekoľko bodov, ktoré vývin nenapomáhajú, ale ho zastavujú, a ktoré teda musíme hodnotiť ako retardačné.

Pri úvahách o správnosti alebo nesprávnosti kodifikovania týchto retardačných prvkov v normatívnej príručke treba si znova a znova klásť otázku, čo je pri určovaní smerníc pre jazykovú politiku smerodajné. Či sa za každú cenu usilovať o zachovanie teraz platnej normy spisovnej slovenčiny, t. j. pripúšťať len organické tvary a väzby, ktoré sa dajú vysvetliť z celkovej gramatickej stavby súčasnej spisovnej slovenčiny, a tak vlastne zastavovať ďalší vývin, alebo či pripúšťať a do akej miery pripúšťať odchýlky od týchto orga-

nických tvarov a väzieb, motivované novými vyjadrovacími potrebami, novými nárokmi, ktoré kladie na jazyk rozvíjajúca sa socialistická spoločnosť.

So stanoviska, ktoré sme uplatňovali pri rozbore konkrétnych prípadov, vyplýva dosť jasne, že naša jazyková politika nemôže ísť tým smerom, ktorý by zastavoval vývin jazyka.

Pri všetkých úvahách o produktívnosti a neproduktívnosti, resp. organickosti a neorganickosti určitých jazykových javov nemožno však nevidieť, že prostriedkom podporujúcim vývin je iba to, čo už v jazyku nejakým spôsobom jestvuje, často iba v zárodku, často iba ako veľmi živý prvok v niektorom nárečí a pod. Nemožno si napr. predstaviť, že by sa v gen. sg. mužského rodu všetkých vzorov naraz začala používať len koncovka *-u*, hoci je normálna pri vzore „hrdina". No na druhej strane treba hľadať tendencie, ktoré sa uplatňujú napr. pri používaní koncoviek v množnom čísle mužských životných podst. mien (*-i, -ia, -ovia*). Podobne možno v gen. pl. ženského rodu zavádzať dvojtvary *výher/výhier*, pretože skutočne jestvuje v genitíve pl. s *e* aj *ie*. Ba tu možno ísť ešte aj ďalej a uzákoniť iba tvary s *ie* aj vtedy, keď sa tým narušuje taký základný zákon spisovnej slovenčiny, ako je rytmický zákon. Oprávňuje nás na to expanzívnosť tvarov s *ie*, ktoré sú také typické pre slovenský genitív. S hľadiska perspektív do budúcnosti je vlastne takéto riešenie už teraz žiadúce.

Na druhej strane však nemožno zavádzať také prvky, ktoré v slovenčine nikdy neboly. Platí to napr. v kmeňosloví o prípone *-tko*, ktorá nesporne nepatrí do slovenského slovotvorného systému; ani jeden zo súčasných autorov gramatík sa ju tam dosiaľ neodvážil zaviesť. Túto skutočnosť rešpektuje aj slovník v našom návrhu, lebo v ňom nie je okrem náhodného *lehátko* ani jedno slovo na *-tko*. Pri takomto riešení sa celkom správne uvažovalo, že síce jednotlivé slová sa z jazyka preberajú a vždy budú preberať, ale že aj pri tom preberaní sú určité hranice a predpoklady. Ak nemá prevzaté slovo zostať iba lexikálnym citátom, musí alebo zodpovedať celkovej hláskoslovnej a tvaroslovnej sústave slovenčiny, alebo aspoň mať možnosti tejto sústave sa vhodne prispôsobiť. Ak pritom ide o slová z blízkeho jazyka (akým je v pomere k slovenčine predovšetkým čeština), je tu jasná požiadavka, aby aj kmeňoslovná, slovotvorná stránka preberaných slov bola shodná s domácou slovotvornou sústavou. A práve táto požiadavka spôsobuje, že slová na *-tko* sa nemôžu v slovenskom kontexte cítiť ako domáce. Slová na *-tko* (myslím najmä na *pravítko*) nemožno do slovenčiny preberať nie preto, že sú české, ale preto, že nejde o jednotlivé slovo, ale o celú skupinu slov (napr. *merítko, vodítko, tlmítko, nosítko, kružítko, potítko, lehátko, šupátko*), tvoriacu v češtine určitý slovotvorný typ, t. j. spájanie prípony *-tko* so slovesným základom. Tomuto slovotvornému typu presne zodpovedá v slovenčine iný typ, charakterizovaný spájaním prípony *-dlo* (s významom nástroja) so slovesným základom. Prevzatie slov typu *pravítko* teda narušuje slovenský slovotvorný systém a neznamená pritom nijakú výhodu. Slovenčina by nič nezískala, keby mala proti sebe slová *nosítko — nosidlo, kružítko — kružidlo, vodítko — vodidlo* a pod.

Na zámerne vybraných jednotlivostiach z návrhu Pravidiel sme tu naznačili iba niekoľko, ale podľa našej mienky závažných problémov jazykovej politiky.

Ukazuje sa, že je nevyhnutné súčasne s prediskutovaním návrhu Pravidiel prediskutovať a s hľadiska zásad marxistickej jazykovedy osvetliť aj základy

jazykovej politiky, ktorej výrazom Pravidlá vždy boly a budú, a položiť tak základy k ďalšiemu rozvoju marxistickej jazykovej politiky u nás ako k nevyhnutnému predpokladu ďalšieho rozvíjania nášho spisovného jazyka.

O tvorení trpného príčastia

Jozef Ružička

Tvorenie tvarov trpného príčastia sa v jednotlivých slovenských gramatikách vykladá rôzne. Uvedieme niekoľko príkladov.

Damborský píše: „Príčastie minulé trpné tvorí sa z kmeňa neurčitkového koncovkou *-ný (-ná, -né), -tý (-tá, -té), -lý (-lá, -lé)*, napr.: *napísa-ný, -ná, -né; zabi-tý, -tá, -té; zomre-lý, -lá, -lé; pad-lý, -lá, -lé* atď."[1] Na inom mieste však píše: „Príčastie minulé trpné je významu trpného, času však nevyjadruje."[2] Toto správne pozorovanie Damborského sa dlho nevzalo do úvahy.

Taký istý výklad trpného príčastia, pravda, bez výkladu významu tohto tvaru, podávajú Orlovský a Arany: „Príčastie minulé trpné tvorí sa od kmeňa neurčitkového koncovkami: *-ný, -ná, -né, -tý, -tá, -té, -lý, -lá, -lé: nesený, -á, -é, pečený, -á, -é, zabitý, -á, -é, upitý, -á, -é, zomletý, -á, -é, ustatý, -á, -é, minulý, -á, -é* . . ."[3] V tejto gramatike nenachádzame nijakú poznámku o význame tvarov, teda ani tvarov trpného príčastia.

V Letzovej gramatike sa hovorí o minulom trpnom príčastí toto: „Tvorí sa z neurčitkového kmeňa koncovkami: a) *-ný, -ná, -né: volaný, -á, -é, maľovaný, -á, -é, videný, -á, -é . . .*; b) *-tý, -tá, -té: padnutý, -á, -é; minutý, -á, -é, mletý, -á, -é . . .*; c) *-ený, -á, -é: vedený, -á, -é, chválený, -á, -é, stratený, -á, -é . . .*"[4] Letz ďalej hovorí, že „koncovka *-ený* je vždy: a) pri slovesách, ktoré nemajú neurčitkovej kmeňotvornej prípony a ich koreň je zavretý: *nes-ený, vez-ený, plet-ený . . .*; b) pri slovesách s kmeňotvornou príponou *-i-: stratený, narodený, platený . . .*"[5] Letz v poznámke podáva etymologický a historický výklad týchto tvarov.

Mihál preberá tvorenie tvarov trpného príčastia v rámci výkladu o tvorení prídavných mien. Ale nevykladá, z akého slovesného kmeňa sa tvoria tvary trpného príčastia. V jeho výklade je novým prínosom to, že upozorňuje na striedanie hlások v koreni slov.[6]

Sostavovatelia Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1940, ďalej Pauliny a autori Učebnice slovenského jazyka pre I. triedu gymnázií a odborných škôl venujú viac pozornosti otázke, kedy sa pri tvorení trpného príčastia po-

[1] *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy*, 5. vydanie, Nitra 1930, I. diel, 271.

[2] Tamže, II. diel 198.

[3] *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946, 191.

[4] *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 336.

[5] Tamže 337.

[6] *Slovenská gramatika s cvičeniami*, Bratislava 1943, 96.

užíva prípona *-ný* a kedy prípona *-tý*.[7] Okrem toho v týchto príručkách nachádzame aj pomerne vyčerpávajúci výklad o striedaní samohlások a spoluhlások v slovesnom kmeni pri tvorení tvarov trpného príčastia.

Doterajšie výklady sa rozchádzajú v niektorých bodoch. Tak napr. Damborský a Orlovský—Arany tvrdia, že aj slovesné tvary na *-lý, -lá, -lé* (napr.: *zomrelý, -á, -é, padlý, -á, -é, minulý, -á, -é*) sú tvarmi minulého trpného príčastia. Toto tvrdenie neobstojí ani s formálnej, ani s významovej stránky. Ak tieto tvary posudzujeme s historického hľadiska, nemôžeme tu hovoriť o trpnom príčastí. Tvary typu *padlý, -á, -é* nemajú a ani nikdy nemaly pasívny význam: naopak, maly vždy aktívny význam. Tu Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1940 správne poznamenávajú: „Slovesá II. triedy na *-núť* majú príčastie minulé trpné na *-nutý*, napr.: *vymladnutý, vypadnutý, oslabnutý, zapuchnutý, zakvitnutý, ožltnutý, prechladnutý, premoknutý, zdochnutý, zvädnutý, puknutý* a pod. (Nesprávne: vymladlý, vypadlý, oslablý, zapuchlý, zakvitlý, ožltlý, prechladlý, premoklý, zdochlý, zvädlý, puklý a pod.)"[8]

Doterajšie výklady sa rozchádzajú aj v tom, či tu treba hovoriť o m i n u l o m trpnom príčastí. Starší autori hovoria o minulom trpnom príčastí, ale z nich iba Mihál uvádza, že aj v slovenčine sú zvyšky prítomného trpného príčastia, napr. v e d o m ý. V dnešnej slovenčine však už nemožno hovoriť o trpnom príčastí prítomnom ako o živej (produktívnej) slovesnej kategórii. Okrem toho treba vziať do úvahy aj to, že v dnešnej slovenčine tvoríme trpné príčastie pomocou prípony *-tý* alebo *-ný* nielen od dokonavých slovies, ale aj od nedokonavých slovies; napr.: *pochválený — chválený, ubitý — bitý, zavolaný — volaný*... Preto je správne, keď sa hovorí, že v slovenčine je len j e d e n tvar trpného príčastia, ako to nachádzame u mladších spomínaných autorov, podobne ako aj v novom návrhu Pravidiel slovenského pravopisu. A tento jediný tvar treba prosto nazývať t r p n ý m p r í č a s t í m. Tu by sa konečne uplatnilo pozorovanie Damborského, že trpné príčastie nevyjadruje čas.

Doterajšie výklady sa ďalej rozchádzajú v tom, ktoré slovesá majú tvary na *-ný, -ná, -né* a ktoré na *-tý, -tá, -té*. Túto otázku slovenského tvaroslovia spracoval doteraz najúplnejšie Pauliny. Pritom si vyvolil správny postup: vymenoval vzory, ktoré majú príponu *-tý* alebo *-ný* alebo dvojtvary (slovesá vzoru *brať*). Takto sa spracúva táto otázka aj v spomínanej Učebnici slovenského jazyka pre I. triedu gymnázií, ako aj v novom návrhu Pravidiel slovenského pravopisu (str. XVIII, § 127).

Spomenuli sme, že niektorí autori, napr. B. Letz, uvádzajú tri prípony trpného príčastia: nielen príponu *-tý* a *-ný*, ale aj príponu *-ený*. Teraz si všimneme, do akej miery je správny tento náhľad, najmä s hľadiska praxe.

Letz uvádza, že príponu *-ený* majú v trpnom príčastí slovesá vzoru *niesť — nesiem* a *prosiť — prosím: nes-ený, pros-ený*... No Letz aj pri týchto slovesách hovorí, že trpné príčastie sa tvorí od neurčitkového kmeňa. V poznámke potom vysvetľuje, ako sa zmenila kmeňotvorná prípona *-i-* pri slovesách vzoru

---

[7] Eugen P a u l i n y, *Slovenské časovanie*, Bratislava 1949, 50—52.
Učebnica slovenského jazyka pre I. triedu gymnázií a odborných škôl, Bratislava 1951, 84—85.

[8] *Pravidlá slovenského pravopisu*, T. Sv. Martin 1940, 104.

prosiť — prosím.[9] Letz sa tu dal správnym smerom, ale pretože nevzal do úvahy všetky striedania hlások v koreni slovies vzoru *niesť — nesiem,* nedošiel — podľa našej mienky — k správnemu výsledku.

Najprv si všimneme slovesá vzoru *niesť — nesiem.* Trpné príčastie týchto slovies vykazuje v pomere k neurčitku a minulému času tieto alternácie: 1. Zmenu dĺžky korennej slabiky. Kým v neurčitku a v tvaroch minulého času je dlhá korenná slabika, v trpnom príčastí je krátka; napr.: *hrýzť, hrýzol — hryzený; pásť, pásol — pasený; rásť, rástol — (od)rastený; triasť, triasol — trasený; miasť, miatol — (po)mätený; priasť, priadol — pradený; pliesť, plietol — pletený; hniesť, hnietol — hnetený; niesť, niesol — nesený* ... 2. Zmenu spoluhlásky na konci korennej slabiky; napr.: *piecť, piekol — pečený; tĺcť, tĺkol — tlčený; striezť, striehol — strežený; môcť, mohol — (pre)možený* ...

Teda v trpnom príčastí slovies vzoru *niesť — nesiem* dostaneme po odtrhnutí prípony *-ený* tú podobu slovesného kmeňa, ktorá je v 3. os. množ. čísla prítomného času; napr.: *hryz-ený — hryz-ú, tras-ený — tras-ú, plet-ený — plet-ú, tlč-ený — tlč-ú, strež-ený — strež-ú* ... Iba pri slovese *môcť — môžem* je v trpnom príčastí shoda v dĺžke korennej slabiky s tvarmi minulého času, ale na konci koreňa je taká spoluhláska ako v tvaroch prítomného času: *premož-ený — premohol — premôž-u.*

Podľa toho bolo by správnejšie hovoriť, že pri slovesách vzoru *niesť — nesiem* tvoríme trpné príčastie z tej podoby slovesného kmeňa, ktorá je v 3. os. množ. čísla prítomného času, pomocou prípony *-ený, -ená, -ené.*

Podobný je stav aj pri slovesách vzoru *prosiť — prosím.* Podľa doterajšieho výkladu boly tu isté ťažkosti. Bolo ťažké vyložiť, prečo sa v tvaroch trpného príčastia stráca kmeňotvorná prípona *-i-* bez stopy (bez ovplyvnenia predchádzajúcej spoluhlásky). V školskej praxi odpadnú všetky tieto ťažkosti, ako aj zložitý etymologický a historický výklad, keď budeme vykladať, že aj pri slovesách vzoru *prosiť — prosím* tvoríme trpné príčastie z tej podoby slovesného kmeňa, ktorá je v 3. os. množ. čísla prítomného času, pomocou prípony *-ený, -ená, -ené;* napr.: *pros-ia — pros-ený, rob-ia — rob-ený, zlom-ia — zlomený* ...

Podľa nášho výkladu mohli by sme učiť o tvorení trpného príčastia toto:

Trpné príčastie je jednoduchý neurčitý slovesný tvar, ktorý sa tvorí pri niektorých slovesách z neurčitkového kmeňa pomocou prípony *-tý, -tá, -té* alebo prípony *-ný, -ná, -né,* pri iných slovesách zase z prézentného kmeňa pomocou prípony *-ený, -ená, -ené.*

Príponu *-tý* majú slovesá bez neurčitkovej kmeňotvornej prípony, ktorých koreň sa končí na samohlásku alebo dvojhlásku: *žať — žatý, biť — bitý, siať — siaty* ... Ale slovesá, ktorých koreň v neurčitku sa končí na dvojhlásku *-ie,* skracujú túto dvojhlásku: *plieť — pletý, rozochvieť — rozochvetý, trieť — tretý* ... Pri týchto slovesách skracuje sa prípona *-tý* po dlhej slabike: *siaty, liaty, hriaty* ...

Príponu *-tý* majú aj slovesá, ktoré majú neurčitkovú kmeňotvornú príponu

[9] „Táto kmeňotvorná prípona *-i-* zmenila sa pred *-en* v *j (-jenъ)* a zmäkčila koreňovú spoluhlásku, napr.: *vratiti, vrašten* (č. *vrácen*), *světiti, svěšten* (č. *-svicen*) ... Na rozdiel od češtiny v slovenčine niet tohto zmäkčenia: *vrátený, osvietený* ...“ *(Gramatika slovenského jazyka,* 337.)

-nú- alebo *-ú-*. Táto kmeňotvorná prípona sa v trpnom príčastí skracuje. Napr.: *padnutý, zapriahnutý, zavinutý, spomenutý* ...

Slovesá *zapäť, napäť, vypäť* majú tvary trpného príčastia *zapätý, napätý, vypätý*. Sloveso *vziať* má tvar trpného príčastia *vzatý*. Sloveso *stáť* tvar *(od)státy*.

Príponu *-ný* majú slovesá, ktoré majú neurčitkovú kmeňotvornú príponu *-ie-, -a-* alebo *-ova-*. Neurčitková kmeňotvorná prípona *-ie-* sa v trpnom príčastí skracuje. Napr.: *porozumený, volaný, česaný, vykričaný, spracovaný, menovaný* ...

Slovesá vzoru *brať — beriem* majú dvojtvary: *brať — braný/bratý, drať — draný/dratý, prať — praný/pratý* ... Podobne aj sloveso *spať — spaný/spatý*.

Príponu *-ený* majú slovesá vzorov *niesť — nesiem* a *robiť — robím*. Teda jednak slovesá, ktoré nemajú neurčitkovú kmeňotvornú príponu a ktorých koreň sa končí na spoluhlásku, jednak slovesá, ktoré majú neurčitkovú kmeňotvornú príponu *-i-*. Pri týchto slovesách prípona *-ený* sa pripína k tej podobe slovesného kmeňa, ktorá je v 3. osobe množného čísla prítomného času. Napr.: *nesený, vedený, pečený, prosený, nosený* ...

Sloveso *(pre)môcť* má trpné príčastie *(pre)možený*.

Trpné príčastie zvratných slovies nemá zvratné zámeno: *usmiať sa — usmiaty, vyspať sa — vyspatý, oddýchnuť si — oddýchnutý* ...

K otázke písania niektorých skratiek

Ladislav Dvonč

V písaných prejavoch stretávame sa dnes s veľkým počtom najrozmanitejších skratiek. Tieto skratky, ako uvádza J. Horecký,[1] vznikajú tak, že v slovách, ktoré sa veľmi často opakujú, vypisujeme na získanie času, priestoru i práce len počiatočné litery, a to vždy tak, aby sa vyhlo všetkým pochybnostiam o ich význame. Takýmito skratkami sú aj značky, resp. značkové slová[2] ako *SSSR* (Sväz sovietskych socialistických republík), *ČSM* (Československý sväz mládeže), *SNB* (Sbor národnej bezpečnosti), *SČSP* (Sväz československo-sovietskeho priateľstva), *NS* (Národné shromaždenie), *SP* (Sbor povereníkov) a pod.

Pravopis niektorých slov, ktoré sa vyskytujú v uvedených skratkách *(sväz, sborník, sbor, svázok)*, sa má podľa návrhu na nové Pravidlá slovenského pravopisu zmeniť. Predpony *s-, z-, zo-* máme totiž písať podľa výslovnosti, t. j. pred nasledujúcou neznelou spoluhláskou predponu *s-*, pred nasledujúcou znelou

[1] J. Horecký, *O skratkách a značkách v slovenčine*, Slovo a tvar I, 1947, 9.

[2] „Ak vzniká soskupením počiatočných písmen jednotlivých členov združeného pomenovania, v takýchto prípadoch písaných vždy veľkými písmenami, taký sled hlások, ktorý sa nedá vysloviť ako jedna, respektíve viacej slabík, vzniká značka, našou terminologiou značkové slovo. Pri vyslovovaní takýchto značkových slov sa jednotlivé písmená hláskujú, to jest vyslovujú ako pri odriekaní abecedy." (Horecký, l. c. 10.)

alebo zvučnou spoluhláskou a pred samohláskou *z-* a v slabičnej podobe v shode s výslovnosťou vždy *zo-*. Podľa uvedenej zásady budeme písať doterajšie *sväz, svä̈zok, sbor, sborník*... ako *zväz, zväzok, zbor, zborník* atď. V shode s týmto pravidlom maly by sa prepísať aj všetky doterajšie skratky, pokiaľ sa v nich vyskytuje zaznačenie počiatočnej litery takýchto slov. Teda namiesto *SSSR* mali by sme písať *ZSSR* (Zväz...), *ČSM — ČZM, SČSP — ZČSP, SP — ZP* a pod.

Návrh Pravidiel však prináša v §-e 22 na str. IV toto riešenie pre niektoré značkové slová (pre tzv. „zaužívané značky"): „Zaužívané značky *SSSR* (= Zväz sovietskych socialistických republík), *ČSM* (= Československý zväz mládeže) sa nemenia."

Toto riešenie, ak by sa aj dostalo do definitívneho znenia nových Pravidiel slovenského pravopisu, nemôže byť uspokojujúcim a bude prameňom zbytočných chýb v tom smysle, že sa nebude prakticky zachovávať. Umelé rozlišovanie medzi písaním vlastného združeného pomenovania a medzi jeho skratkou môže sa udržať len po určitý čas, dokiaľ by bola ešte živá znalosť pôvodného písania príslušného slova. Po dlhom čase mohlo by sa zdať takéto riešenie úplne nepochopiteľným.

Pojem „zaužívaná značka" nám tiež málo hovorí. Veď zaužívanou značkou je napr. aj *SČSP, SP* a iné. Pri písaní týchto značiek niet kolísania. V prípadoch *SSSR, ČSM* nejde ani tak o zaužívané značky, ako skôr o značky, s ktorými sa dnes dostávame v kontexte najviac do styku, ktoré najčastejšie používame. Majú teda najväčšiu frekvenciu a sú všeobecne známe.

Toto riešenie nemožno prijať ani v tom smysle, že by tu išlo — napr. pri značke *ČSM* — o zachovanie jednotnosti pri písaní značky v celoštátnom meradle, teda v slovenčine aj v češtine. Požiadavku rovnakého písania týchto značiek v oboch našich jazykoch nemožno vážne podoprieť, ba prax hovorí práve proti takémuto riešeniu. Dnes je veľmi bežnou a známou skratkou *JRD* (Jednotné roľnícke družstvo). Ale táto skratka sa používa len na Slovensku, pretože v Čechách je *JZD* (Jednotné zemědělské družstvo). Táto dvojakosť jednak v samotnom pomenovaní, jednak v príslušnej skratke nespôsobuje nijaké nedorozumenie. Podobne je v Čechách napr. pre *Sväz spolupráce s armádou* skratka *Svazarm* (Svaz...), ale na Slovensku *Svä̈zarm*. Slovenskému *dočasný* zodpovedá v češtine slovo *prozatímní*. Tak sme mali po oslobodení v r. 1945 až do zvolenia Ústavodarného národného shromaždenia tzv. Dočasné národné shromaždenie, v Čechách Prozatímní národní shromáždění. Zatiaľ čo v slovenských novinách referovalo sa o prácach v *DNS*, v českých novinách referovalo sa o *PNS*. Podobne píšeme v slovenčine napr. *ČĽR* (Čínska ľudová republika), ale v češtine *ČLR* (Čínská lidová republika); obdobný rozdiel je aj v iných skratkách jednotlivých názvov ľudovodemokratických republík: *Ľ* proti *L*. Ďalej máme v slovenčine napr. skratku *ŠHM* (Športové hry mládeže), v češtine *SHM* (Sportovní...), v slovenčine *AŠH* (Armádne športové hry), v češtine *ASH* atď. Ani takéto a podobné dvojakosti neboly a nie sú prekvapujúce: vyplývajú z rozdielov medzi oboma jazykmi. Nemožno teda dosiahnuť vždy taký stav, aby sa mohla používať jednotná skratka v oboch jazykoch. Možné je to iba v tých prípadoch, kde je shoda v pravopise počiatočných písmen slov združeného pomenovania, napr. *SOF* (Svetová odborová federácia — Světová odborová federace), *SFDŽ* (Sve-

tová federácia demokratických žien), *ROH, NF, ČSVOM, MNV, KNV, ÚNV, JNV, ČSAD* a pod.

V skratke *ČSM* je slovo *československý* skrátené písmenom *Č*. Obvyklejšie je skracovanie slova *československý* pomocou písmen *ČS*, pričom sú zachytené obe čiastky tohto složeného slova (*český* a *slovenský*), napr. *ČSR* (Československá republika), *ČSAD* (Československá automobilová doprava), *ČSVOM* (Československý výbor obrancov mieru), *ČSTP* (Československý tabakový priemysel), *ČSŠM* (Československé štátne majetky), *ČSA* (Československé aerolínie), *Kčs* (Koruna československá), *ČSAV* (Československá akadémia vied) a pod. Skratka *ČSM* vzbudzuje teda predstavu, že tu ide pri písmenách *ČS* o skrátenie slova *československý*. Po zmene písania slova *sväz* na *zväz* bolo by treba vykladať skratku ČSM ako skrátenie názvu *Československá mládež*. Náležitou skratkou by potom vlastne malo byť *ČSZM*.

Pred nedávnom bola premenovaná Všesväzová komunistická strana (boľševikov) na Komunistickú stranu Sovietskeho sväzu. Po tomto premenovaní začala sa používať namiesto značky *VKS(b)* nová značka *KSSS*. Táto značka nie je „zaužívaná" práve pre svoj nedávny vznik. Tu by sme teda skracovali podľa nového pravopisu *zväz* na *Z (KSSZ)*, ale v *SSSR* by sme ponechali *S*.

Ponechanie doterajšej skratky *SSSR* mohlo by sa však odôvodniť iným spôsobom, totiž tým, že tu ide o zachovanie príslušnej sovietskej skratky v prepise do latinky. Veď používame aj iné cudzie skratky, napr. *USA* (United States of America — Spojené štáty americké), *UNRRA* (United Nations Relief and Rehabilitation Administration), *FIFA* (Féderation internationale des Footbals associations), *BBC* (British Broadcasting Corporation), *CIC* (Counter Intelligence Corps), *HP* (Horse Power — konská sila), *SOS* (Save our souls), *PZPR* (Polska zjednocona partyja robotnicza), *GPU* (Gosudarstvennoje političeskoje upravleňje) atď. Podobne by dalo ruské *CCCP* v prepise do latinky *SSSR*.

Ale ako vidieť z uvedených skratiek, cudzie skratky používame predovšetkým tam, kde nemáme, resp. nepoužívame príslušné domáce pomenovanie, z ktorého by bola mohla vzniknúť domáca skratka (výnimkou je len skratka *USA*). Naproti tomu v takých prípadoch, kde máme domáce pomenovanie, používame aj domácu skratku. Najzreteľnejšie to ukazujú skratky pomenovaní ľudovodemokratických štátov, ako sú *NDR* (Nemecká demokratická republika), *ČLR* (Čínska ľudová republika) a i. Podobne máme aj skratku *KSSS* (Komunistická strana Sovietskeho sväzu), hoci ruská skratka by v prepise bola *KPSS*.

Môžeme rezumovať: niet presvedčujúcich dôvodov pre to, aby sa pri úprave nášho pravopisu ponechaly doterajšie skratky *SSSR* a *ČSM*. Možno ich bez prekážky zmeniť na *ZSSR* a *ČZM*, podobne ako by sa zmenily aj iné skratky (napr. *KSSS* na *KSSZ*, *SP* na *ZP* a pod.). Tak ako sa rýchlo vžíva znalosť novej skratky *KSSS* (znalosť predošlej skratky *VKS(b)* bola práve taká všeobecná ako znalosť skratky *SSSR*) alebo úplne nových skratiek, práve tak rýchlo by sa vžilo vzhľadom na každodenné používanie aj nové písanie skratiek pre Sovietsky sväz a Sväz čs. mládeže.

Stranník či straník

Ján Horecký

Vychádzajúc z faktu, že slovo *stranník* sa približne v polovici zaznačených prípadov píše s jedným *n*, Richard Schnek vo svojom príspevku (SR XVII, 1951—52, 236—238) uvažuje predovšetkým o tom, či v tomto slove ide o príponu *-ník* alebo *-ík*. Pritom hovorí, že „väčšina slov zakončených na *-ník* (mená zamestnania, miestne mená a i.) je vlastne utvorená príponou *-ík* k príslušnému adjektívu na *-ný*" a uvádza príklady *bojovník, robotník, dlžník, hriešnik, colník*. Ďalej z toho vyvodzuje, že prípona *-ík* je pôvodnejšia a rozšírenejšia, prípona *-ník* je druhotná a oveľa menej rozšírená.

Z toho mu vyplýva, že aj v slove *stranník* je možná iba prípona *-ík* (ako napr. v slove *baník, hliník*), a pretože niet adj. *stranný*, nemožno tvoriť od podstatného mena *strana* podstatné meno príponou *-ník*. To znamená, že správne má byť *straník* s jedným *n*.

No zdá sa nám, že s príponou *-ík* a *-ník* to nie je také jednoduché.

Pri kmeňoslovnom rozbore slov s príponou *-ík* alebo *-ník* treba predovšetkým rozlišovať niekoľko významových kategórií a v ich rámci hľadať určité zákonitosti. Klásť vedľa seba slová ako *hriešnik, colník, obuvník* a *chodník* znamená nerozlišovať mená nositeľa vlastnosti od mien zamestnania a názvov vecí.

Možno totiž jasne ukázať, že v menách nositeľa vlastnosti jestvuje ako veľmi produktívna prípona *-ík*, pripájaná samozrejme k prídavnému menu, pretože mená nositeľa vlastnosti sa tvoria práve len od prídavných mien. Patria sem teda slová ako *hriešnik* (od *hriešny*, t. j. hriešny človek), *jazyčník* (jazyčný človek), *ukrutník* (ukrutný človek), *neporiadnik* (neporiadny človek) a pod.

No na druhej strane možno jasne vydeliť skupinu mien zamestnania, pri ktorých vôbec nejestvuje prídavné meno, ktoré by mohlo byť oporou pri tvorení. Sú to slová ako *čašník, zlatník, obuvník, kaviarnik, papiernik, zámočník, cukrovarník* a pod. Tu teda treba uznať príponu *-ník*, ktorá je aspoň tak produktívna ako prípona *-ík* pri menách nositeľa vlastnosti.

Jestvuje však ešte jedna skupina mien na *-ník*, ktoré nemožno považovať za mená nositeľa vlastnosti, ale viac alebo menej presne za mená zamestnania. Patria sem slová ako *námorník, účtovník, pracovník, opatrovník* a mnoho iných. Sem treba zaradiť aj Schnekove príklady *colník* a *stranník*. Zdalo by sa, že aj tu treba pri kmeňoslovnom rozbore vydeliť koreň slova, adjektívnu príponu *-ný* a ďalšiu slovotvornú príponu *-ík*. Lenže tu si treba uvedomiť, že rozčleňovanie uvedených slov na takéto prípony by bolo možné len vtedy, keby slová typu *colník* boly skutočne odvodené od prídavných mien. Ľahko možno ukázať, že to tak nie je: slovo *colník* nie je utvorené od prídavného mena *colný*, lebo colník nie je „colný človek" (ako je to v type *hriešny človek — hriešnik*), ale človek majúci nejaký vzťah k clu. Tak isto *úradník* nie je „úradný človek", ale ten, kto úraduje, *tajomník* vôbec nie je „tajomný človek", *opatrovník* nie je „opatrovný človek" a pod. To znamená, že hoci v skutočnosti jestvujú prídavné mená *colný, úradný, tajomný*, podstatné mená na *-ník* nie sú odvodené priamo od nich, resp. nemožno ich pokladať za sprostredkujúci článok pri tvorení mien na *-ník*.

Z tohto vyplývajú dve veci, dôležité pre riešenie otázky písania *stranník* či *straník*. Po prvé, jasne vidieť, že jestvuje v dnešnej slovenčine prípona *-ník*,

a to dokonca v rozsahu oveľa širšom, než sa ukazuje zo Schnekovho článku. Po druhé, vidieť, že medzi slovami na *-ník* a prídavnými menami na *-ný* okrem kategórie mien nositeľa vlastnosti nejestvuje priamy vzťah. To znamená, že jestvovanie takýchto prídavných mien môže byť len akýmsi formálnym oporným bodom pri tvorení slov na *-ník*, a to v tom smysle, že keď jestvuje prídavné meno (hoci aj významove nesúvisiace), možno utvoriť podstatné meno na *-ník*.

Tu možno poznamenať, že tieto zásady sa týkajú nielen názvov osôb, ale aj názvov vecí, ako ukazujú názvy *cenník* (čo vôbec nie je „cenný list"), *zákonník* (nie je „zákonná kniha"), *účinník* (nie je „účinný predmet"), *vzorník* (nie je „vzorný predmet"), *slovník* (nie je „slovná vec") a pod.

Pri slove *stranník* je zrejmé, že priamo súvisí s podstatným menom *strana*, je názvom pre príslušníka strany. Tento názov možno teoreticky utvoriť dvoma spôsobmi. Predovšetkým príponou *-ík*, ktorá je pomerne málo produktívna v menách zamestnania, resp. príslušnosti (ako sme ukázali vyššie). Zdá sa, že okrem príkladu *baník* ťažko by sme našli ďalšie slová tohto druhu. A tu sa dá nejestvovanie prípony *-ník* vysvetliť práve tým, že niet pre ňu nijakej, ani len formálnej opory, pretože niet adjektíva *banný*.

Zato na druhej strane je takáto čisto formálna opora pri slove *strana*. I keď sa v dnešnej slovenčine nepoužíva samostatné adjektívum *stranný*, predsa len nemožno poprieť jestvovanie prídavných mien *nestranný, jednostranný, mnohostranný, dvojstranný* a pod. Ako sme ukázali, pri slovách na *-ník* nemusí byť priama súvislosť s prídavnými menami na *-ný*. Preto treba aj takéto významove vzdialené prídavné mená pokladať za vhodnú oporu pre tvorenie slov príponou *-ník*.

Ďalším dôvodom pre dve *n* v slove *stranník* je fakt, že v dnešnej slovenčine máme celú skupinu slov zakončených na *-n, -na, -no*, od ktorých sa tvoria ďalšie slová príponou *-ník* (napr. *zákonník, cenník, plemenník, strunník, vretenník* a pod.).

Okrem týchto vyslovene jazykových dôvodov však máme pre písanie celej tejto skupiny slov s dvoma *n* aj dôvody jazykovo-politické. Ako je známe, v slovenskom spisovnom úze, ktorý platil napr. v Slovenských pohľadoch a vo vydaniach Matice slovenskej dávno pred Pravidlami z r. 1931, písaly sa tieto slová vždy s dvoma *n* (v Czamblovej Rukoväti sa napr. v slovníku uvádzajú slová *denník* a *cenník*).

Až v niektorých neskorších gramatikách (napr. u Damborského, v 5. vyd. z r. 1930, str. 66) sa káže písať *deník, zákoník* a výslovne sa takéto písanie s jedným *n* uzákoňuje v Pravidlách z r. 1931 (v poznámke v úvode na str. 4) ako zrejmý prejav umelého zbližovania slovenského pravopisu s českým. Dnes nám je jasné, že akékoľvek umelé a násilné zbližovanie slovenčiny s češtinou neodpovedá duchu marxistickej jazykovedy, najmä ak pritom ide o porušenie dosť dlhej tradície. Teda aj z týchto dôvodov treba sa pridržať písania slova *stranník* s dvoma *n*, resp. ponechať tu terajší stav.

POSUDKY A REFERÁTY

O jazyce literárních děl, vybrané stati sovětských autorů. Vydalo Nakladateľstvo Československo-sovietskeho inštitútu, Praha 1952, sväzok 5. Broš. 95.— Kčs, viaz. 114.— Kčs.

Po zborníku „Otázky literárnej vedy vo svetle prác J. V. Stalina o jazykovede", ktorý vydala Slovenská akadémia vied a umení v mesiaci československo-sovietskeho priateľstva v novembri 1952, vyšiel teraz nákladom Československo-sovietskeho inštitútu v Prahe zborník „O jazyce literárních děl". Zborník obsahuje 17 článkov popredných teoretikov i praktikov umeleckého slova; úvod k týmto článkom napísali akademik Fr. Trávníček a M. Jelínek. Celý zborník má štyri časti: prvá časť obsahuje články, ktoré vo všeobecnosti ukazujú vývinové cesty sovietskej literárnej vedy; druhá časť obsahuje články, ktoré riešia konkrétne otázky literárno-umelecké; tretia časť osvetľuje úlohu najväčších ruských a sovietskych spisovateľov v rozvoji literatúry a spisovného jazyka, ako i v rozvoji kultúry reči ruského národa vôbec; vo štvrtej časti sa uverejňuje článok z časopisu Literaturnaja gazeta, ktorý shrnuje diskusiu o literárnom jazyku z roku 1951.

Nie je náhodné, že v tomto zborníku ja zastúpená i jazykoveda (Vinogradov). Veď jazykoveda a literárna veda majú spoločný materiál, ktorý pri rôznosti svojich predmetov musia obidve tieto vedné disciplíny samostatne rozoberať a vysvetľovať. Nie je náhodné ani to, že úvod k týmto článkom napísal jeden z najstarších našich jazykovedcov — akademik Trávníček.

V prvej časti zborníka sú články V. V. Novikova, A. J. Beleckého a A. Jegolina, v ktorých sa hovorí o význame prác J. V. Stalina pre sovietsku literárnu vedu. N o v i k o v rieši otázku umeleckého majstrovstva a zdôrazňuje, že krása jazyka sa dosahuje presnosťou a jasnosťou slov, ktoré stvárňujú obrazy, charaktery a idey kníh. Vraví, že nikto nemôže byť umelcom — inžinierom ľudských duší, kto nepozná národný jazyk: umelcom sa môže stať len ten spisovateľ, ktorý pozná svoj rodný jazyk a ktorý vie usilovne pracovať so slovom, ktorý vie očistiť svoj jazyk od parazitného haraburdia, znečisťujúceho spisovný jazyk (prebytočné naturalizmy, dialektizmy). Najmä po stalinskej diskusii o jazykovede sa ukázalo, akú veľkú úlohu majú kritici umeleckých diel a v čom majú pomáhať literárnym umelcom: bojovať musia proti formalistickému hračkárstvu, proti naturalizmu, proti prejavom cudzích, nenárodných vplyvov v jazyku a vychovávať hlavne u mladých básnikov spisovateľov lásku k ľudovému, realistickému jazyku. Novikov poukazuje nakoniec na to, akú veľkú úlohu kladie učenie o celonárodnom jazyku na básnikov a spisovateľov: básnici a spisovatelia musia dokonale ovládnuť spisovný jazyk klasikov a každodenne sa musia popritom učiť hovorenému jazyku ľudu — musia vedieť vybrať zo živého hovoreného jazyka tie slová a zvraty, ktoré obohatia spisovný jazyk. Len ak spisovatelia splnia tieto dve základné podmienky, obohatia spisovný jazyk.

B e l e c k i j kritizuje literárnych vedcov, ktorí mechanicky, zjednodušene a šablónovite ponímajú otázky literatúry. Kritizuje teoretikov, ktorí pri rozbore literárnych diel odtŕhajú obsah od formy a formu od obsahu. Forma a obsah tvoria dialektickú jednotu. Teoretici pri rozbore formy sa uchyľujú k frázam

o „výraznosti epitet", „výstižnosti epitet", „plastickosti", „reliéfnosti", „šťavnatosti", „farbitosti" atď. Beleckij tvrdí, že literárni vedci a kritici sa uvedených klišé a frazeologických zvratov nezbavia dovtedy, kým sa „budú dívať na obsah ako na niečo, čo je v jednom vrecku, a na umelecké prostriedky ako na niečo, čo je v druhom vrecku". Beleckij od základov vyvracia vulgárnych sociologov, ktorí razili mienku, že sovietsky básnik nemá používať formy sonetu, oktávy alebo tercíny, pretože vraj tieto veršové formy sú vynálezom a majetkom feudálnej a buržoáznej spoločnosti. Spomenul, ako sa robily pokusy dokázať triednosť jambu: tieto pokusy zlyhaly práve tak, ako pokusy dokázať, že násobilka je triedna. Reakční literárni vedci a kritici viedli spor o tom, či má byť u revolučných spisovateľov personifikácia alebo nie; reakční literárni vedci a kritici chceli reformovať spisovný jazyk doplnením slovníka dialektizmami, výrazmi z profesionálnych žargónov a vedeckou terminologiou, — chceli doplniť spisovný slovník takými slovami, ktoré by boli pre väčšinu čitateľov nesrozumiteľné. Beleckij zdôrazňuje, že kritika splňuje svoju úlohu vtedy, keď boj oproti týmto protiumeleckým tendenciám vedie nielen k vysokej umeleckej kvalite literatúry, ale aj k vysokým národným kvalitám literatúry. Beleckij vo svojom článku rieši otázku obrazov, jednu zo základných otázok štylistiky, ktorú musia literárni vedci osvetliť spoločne s jazykovedcami. Podčiarkuje, že nie všetky obrazy z umeleckých diel vnikajú do všeobecne ľudského obrazového fondu: do tohto fondu vnikly napr. len také obrazy ako Prometeus, Don Quijot, Faust a pod.

J e g o l i n naznačuje vývojové cesty sovietskej literárnej vedy. Medziiným hovorí o svrchovanom význame jazyka vo vývine literatúry a o úlohe literatúry vo vývine jazyka. Tento problém riešia však hlbšie články V. Vinogradova, B. Tomaševského, Tarasenkova, Fadejeva a iných v druhej časti sborníka.

V druhej časti V. V i n o g r a d o v, popredný sovietsky jazykovedec, naznačuje naliehavé úlohy sovietskej literárnej vedy. Stalinská diskusia o jazykovede posunula do popredia význam jazyka ako základného nástroja umeleckej literatúry, ktorým sa musia zaoberať nielen jazykovedci, ale i literárni vedci. Vinogradov vychodí zo zásady, že pod perom spisovateľa prestáva byť jazyk neutrálnym materiálom a stáva sa nástrojom ideologického boja. To sa odráža nielen v obsahu, ale aj v samom spôsobe vyjadrenia, ktorý preniká spisovateľovu reč a dodáva jej individuálneho zafarbenia. V. Vinogradov prechádza v tomto článku k marxistickému chápaniu krásy jazyka v socialistickej literatúre a konštatuje, že jazyk umeleckej literatúry môže slobodnejšie ako celonárodný jazyk čerpať jednak z „archívneho" fondu starobylej reči, jednak z miestnych nárečí, ako i z jazyka kultúrnych pamiatok, no nesmie sa príliš odchýliť od štruktúry, od základu celonárodného jazyka, od jeho základného slovného fondu a jeho gramatickej stavby, pretože by tak mohol prestať byť všeobecne srozumiteľným; odvážnejšie odchýlky v jazyku od celonárodnej normy si môže spisovateľ dovoliť len v oblasti slovnej zásoby.

B. T o m a š e v s k i j vymedzuje medziiným i predmet dejín literatúry. Predmetom dejín literatúry sú slovesno-umelecké diela, ktoré patria k sfére ideologických foriem a odrážajú spoločenské vedomie. B. Tomaševskij vymedzuje ďalej pomer medzi národným a spisovným jazykom. Základným útvarom jazyka, ktorý zaujíma dejiny literatúry, je spisovný jazyk. Ale termín „spisovný jazyk" neoznačuje nejaký samostatný jazyk, ktorý by stál v protiklade k celonárodnému jazyku, ale označuje len určitú vrstvu jazyka, ktorá sa riadi zvláštnymi normami,

svojráznou pravidelnosťou a všeobecnou záväznosťou. Spisovný jazyk je niečo iné ako jazyk básnický (správnejšie: jazyk literatúry), pretože spisovný jazyk ďaleko presahuje hranice umeleckej literatúry: spisovný jazyk predpokladá existenciu národného jazyka. Ďalej Tomaševskij hovorí o dejinách spisovnej ruštiny. V procese vytvárania spisovnej ruštiny nastávalo miešanie cirkevnoslovanského jazyka a jazyka ruského, pričom sa nevytvoril nijaký tretí jazyk „sloveno-ruský", ale zvíťazil zdravý ruský základ: pri tomto miešaní sa obohatil slovný fond, rozšírila sa sféra používania jazyka, krátko povedané: nový jazyk zmohutnel. Čo sa týka pomeru jazyka kancelárskeho k ruskému spisovnému jazyku, konštatuje B. Tomaševskij, že kancelársky jazyk v styku s celonárodným jazykom a pri rozšírení gramotnosti stratil svoju kvalitu a odumrel. Tomaševskij ďalej hovorí, že pojem „spisovný jazyk" sa nekryje s pojmom „jazyka literatúry", pretože i keď jazyk literárnych diel využil v podstate spisovný jazyk, i tak nie je jazyk literárnych diel nijako obmedzený výberom slov, výrazov a zvratov tak, ako je obmedzený vlastný spisovný jazyk, a ani normy jazyka umeleckých diel sa nekryjú s normami spisovného jazyka. Čo sa týka pomeru dejín spisovného jazyka k jazyku spisovateľa, hovorí B. Tomaševskij, že štúdium jazyka spisovateľa nie je mysliteľné bez dostatočnej predstavy o dejinách spisovného jazyka. B. Tomaševskij v súvislosti s touto otázkou tvrdí, že štýl umeleckého diela je to laboratórium, v ktorom spisovný jazyk získava nové výrazové možnosti a v ktorom sa ustaľujú nové normy spisovného jazyka, v ktorom sa jazyk zdokonaľuje a obohacuje. B. Tomaševskij potom prechádza k otázke štýlu literárneho diela. Podľa neho štýl, expresívnosť nie je len špecifickým znakom umeleckého diela, pretože sa vyskytuje všade, v bežnom živote i v úradných listinách, a možnosť dať jednému a tomu istému zdeleniu rozlišné štylistické formy je daná existenciou synonymických prostriedkov v jazyku. B. Tomaševskij kvalifikuje tieto synonymické prostriedky ako hlboko národné: tieto štylistické prostriedky sú práve preto v jednotlivých jazykoch také odlišné. Pôvod synoným v jazyku je rôzny a ich existenciu odôvodňuje Tomaševskij najprv jestvovaním dialektov a žargónov vo vnútri národného jazyka, potom tým, že súčasný jazyk je navrstvením rôznych dôb a napokon existenciou rôznych štýlov v jazyku.

A. Tarasenkov rieši v dvoch článkoch otázku bohatstva a čistoty ruského spisovného jazyka a vyhlasuje, že boj za čistotu jazyka je organickou súčasťou boja za metódu socialistického realizmu. Boj za čistotu jazyka u spisovateľov je bojom proti prebytočným dialektizmom, provincionalizmom a žargónovým slovám, proti prebytočným archaizmom, je bojom za jednoduchú, jasnú, konkrétnu a presnú vetu a bojom proti bezuzdnej „kvetnatosti" spisovateľovej reči. Len dekadenti rôzneho druhu chceli spôsobiť ochrnutie jazyka a len konštruktivisti chceli zaviesť kancelársky štýl do literatúry a chceli nahovoriť každému, že takýto literárny jazyk je revolučný, zodpovedajúci stavu po Veľkej októbrovej revolúcii. Tarasenkov polemizuje ďalej s pomýleným článkom A. Jugova. Tento Jugovov článok je uverejnený v našom recenzovanom zborníku.

A. Levin ukazuje, akú zložitú sústavu synonymických výrazových prostriedkov, ktoré tak alebo onak súvisia, predstavuje každý vyvinutý spisovný jazyk. Predpokladá, že v spisovnom jazyku jestvuje tzv. neutrálny štýl, ktorý je jadrom a dreňou spisovného jazyka a okolo ktorého žijú ešte iné, pomerne uzavreté jazykové štýly, ako: vedecký publicistický, úradný, literárny, hovorový, familiárny. To sú však len všeobecné štýly spisovného jazyka, od ktorých sa líši svo-

jimi črtami štýl individuálny. Individuálny štýl sa podľa Levina prejavuje vo výbere, v spájaní a v organizácii jazykového materiálu, obsiahnutého jednak v ľudovej reči, jednak v tradícii spisovného jazyka. V tomto individuálnom štýle spisovateľovom sa jasne odráža svetonáhľad spisovateľa; práve preto skúmanie spôsobov odrazu svetonáhľadu v individuálnom štýle spisovateľovom je jedna z najdôležitejších úloh nielen literárnych vedcov, ale i jazykovedcov.

A. Reviakin dokresľuje otázku štýlu, hovoriac, že literárnoumelecký štýl je vytvorený jednotou obsahu a formy, ktorá obsah konkretizuje. Reviakin tvrdí, že každý spisovateľ využíva celonárodný jazyk, jeho lexikálne, zobrazovacie, syntaktické a iné prostriedky, a to v záujme svojej triedy a v shode so zvláštnosťami svojho štýlu a svojej umeleckej metódy. Podľa Reviakina obsahovou stránkou diela je tématika, ideový význam, obrazy, sujet, a formálnou stránkou zase žáner, kompozícia, charakteristické znaky verša a jazyk. Reviakin prichodí k náhľadu, že mimo lexikálno-frazeologických, výrazovo-zobrazovacích možností celonárodného jazyka spisovatelia nemôžu tvoriť epitetá, prímery, ani iné naozaj umelecké zobrazovacie prostriedky: všetky prekrásne zozrazovacie prostriedky, ktorými spisovatelia vyjadrujú svoju lásku k svetu socializmu a pomocou ktorých vychovávajú k internacionalizmu, sú vzaté z veľkej pokladnice celonárodného jazyka.

V tretej časti zborníka V. Vinogradov, A. Šiškinová, A. Drozdev, V. Percov a V. Ščerbina zhodnotili význam Puškina, Gorkého, Majakovského a A. N. Tolstého pre dejiny spisovného jazyka a pre literatúru ruského národa. Ich veľký význam pramení v príklone k jazyku ľudu — nevyčerpateľnému zdroju ľudových básnických obrazov a frazeologických zvratov, k jazyku rozprávok, prísloví, piesní a hádaniek, bez „zvädnutých metafor" a bezobsažných ozdôbok. Tu je prameň aj gorkovského ponímania krásy jazyka, jednoduchosti, jasnosti a presnosti jazyka, srozumiteľného celému národu.

Štvrtá časť obsahuje len jeden článok, uverejnený v časopise Literaturnaja gazeta, ktorý shrnuje výsledky sovietskej diskusie o jazyku umeleckých diel. Článok poukazuje na niekoľko závažných otázok, ktoré sa prvýkrát v takej forme vyskytly len po verejnej diskusii o jazykovede. Prvá z nich je účasť spisovateľov na jazykovej kultúre celého národa; ďalej je to otázka, akým spôsobom majú spisovatelia zvyšovať úroveň umeleckého slova (všeobecná srozumiteľnosť, presnosť, jasnosť, výstižnosť a ohybnosť i krása jazyka); ďalšia otázka je úloha kritikov pri zvyšovaní úrovne umeleckého slova; ďalej je to otázka súladu formy i obsahu a umeleckých prostriedkov v diele vôbec; konečne ide o úlohu jazyka literatúry v socialistickej spoločnosti, o zvýšenie jazykovej kultúry ľudu bojom proti parazitickým kazom v jazyku a osvojením si obrovského jazykového dedičstva z veľkolepej sovietskej literatúry, ktorá dnes stojí v prvej línii svetových literatúr.

Zborník „O jazyce literárních děl" bude skvelým prameňom štúdia nielen pre jazykovedcov, literárnych vedcov a kritikov u nás, ale i pre našich spisovateľov a básnikov — majstrov slova. V ňom nájdu riešenú otázku ideologických prvkov v literárnom diele, otázku, ktorá sa obchádzala v minulosti a obchádza sa ešte i dnes pri výklade diel našich spisovateľov.

P. Ondrus

A. N. Gvozdev: *Očerki po stilistike russkogo jazyka.* Izdateľstvo Akademii pedagogičeskich nauk RSFSR, Moskva 1952, str. 334.

V chápaní štylistiky, jej podstaty a úloh niet ešte jednotných názorov.

Na jednej strane sa štylistika chápe ako disciplína skúmajúca zásady, podľa ktorých spisovateľ využíva výrazové prostriedky daného jazyka pre dosiahnutie svojich umeleckých zámerov, na druhej strane, ako správne zdôrazňuje Gvozdev, má jestvovať aj štylistika lingvistická ako plnoprávna disciplína jazykovedná. Tejto lingvistickej štylistike vymedzuje Gvozdev dve hlavné úlohy: 1. rozbor výrazových prostriedkov a ich hodnotenie s hľadiska väčšej alebo menšej vhodnosti na vyjadrovanie obsahu; 2. stanovenie kritérií pre správny výber z radu niekoľkých synonymných výrazov. Inak povedané, štylistika má dve hlavné metódy: sémantiku a synonymiku.

Na týchto dvoch metódach je založený aj celý Gvozdevov náčrt štylistiky ruštiny. Sémantické hľadisko sa uplatňuje napr. pri štúdiu prostriedkov, ktorými sa vyjadruje slovesný čas, slovesný spôsob, časové, miestne určenie a pod. Je prirodzené, že pri tomto štúdiu sa vždy vychádza od významu k forme. Synonymické hľadisko sa uplatňuje tam, kde jestvuje niekoľko foriem a skúma sa, kedy sa ktorá môže použiť najvhodnejšie a cieľu najprimeranejšie. Sem patrí napr. štúdium synonymiky prídavných mien a nepriamych pádov v prívlastku, spôsoby vyjadrovania prísudku a pod.

Je prirodzené, že pri štúdiu konkrétneho materiálu sa obidve tieto hľadiská kombinujú. Je však otázka, ako tieto sémantické a synonymické poznatky utriediť tak, aby boly prehľadné a predsa vedecky učlenené. Gvozdev vo svojej práci triedi materiál podľa troch hlavných jazykovedných disciplín na lexiku, morfologiu a syntax.

V lexike autor rozoberá slovnú zásobu, synonymá, antonymá a homonymá, ukazuje podrobne na štylistické rozvrstvenie slovnej zásoby dnešnej ruštiny a na frazeologiu.

V morfologii študuje najtypickejšie využitie jednotlivých tvaroslovných prvkov podstatných mien (rod, číslo, hromadnosť, životnosť, pádové konštrukcie), prídavných mien (plné a krátke formy, privlastňovacie prídavné mená, stupňovanie), zámen, slovies (napr. osoba, čas, spôsob), prechodníkov a príčastí.

V syntaxi študuje napr. druhy viet, shodu, rekciu, súvetia priraďovacie a podraďovacie a pod.

Pritom však Gvozdev v každom prípade upozorňuje, ktorý spôsob je typický pre jednotlivé jazykové štýly, takže podáva súčasne aj charakteristiku týchto štýlov.

Nemožno sa však zbaviť dojmu, že takéto tradičné triedenie materiálu podľa jednotlivých gramatických kategórií je dosť mechanické. Neshoduje sa so základnou autorovou tézou, že základným pracovným postupom štylistiky je sémantický rozbor. Preto treba vidieť v takomto triedení len pomôcku, ktorá umožňuje ľahšiu orientáciu. Bolo by zaiste nesprávne vidieť jazykovedný charakter Gvozdevovej štylistiky len v tomto triedení. Jej jazykovedný charakter je daný tým, že sa pri štúdiu vychádza vždy z jazyka. V ďalších prácach bude však ešte potrebné dôkladnejšie prepracovať práve tie základné, teoretické princípy lingvistickej štylistiky, ktoré Gvozdev naznačil.

Vcelku treba Gvozdevovu štylistiku hodnotiť ako praktickú príručku štylistiky a najmä ako ukazovateľa cesty pre ďalšiu prácu v tejto doteraz zanedbávanej lingvistickej disciplíne. *Ján Horecký*

DROBNOSTI

Kvantita zdrobnených podstatných mien stredného rodu s príponami *-ko, -ce.* — Od podstatných mien stredného rodu tvoríme zdrobnené podstatné mená príponou *-ko: telo — tielko, kladivo — kladivko, brucho — bruško* a pod. Zaujíma nás otázka, kedy sa predpríponová slabika dĺži a kedy nie.

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 podávajú túto otázku takto:

1. Predpríponová slabika sa dĺži napríklad v týchto slovách: *telo — tielko; čelo — čielko; drevo — drievko; poleno — polienko; železo — železiezko; rameno — ramienko; črevo — črievko; plece — pliecko* a pod.

2. Predpríponová slabika sa nedĺži napríklad v týchto slovách: *ucho — uško; oko — očko; brucho — bruško; kladivo — kladivko* a pod.

Poučky, ktoré podávajú Pravidlá, nie sú nijako použiteľné. V oboch prípadoch sa tu operuje slovom napríklad, ktoré čitateľovi vôbec nič nehovorí o tom, kedy sa predpríponová slabika dĺži a kedy nie. Podľa uvedených poučiek nemožno správne tvoriť deminutíva na *-ko*. Je potrebné uviesť pravidlá o dĺžení slabiky pred príponou *-ko*.

Predpríponová slabika sa dĺži v tých slovách, kde je v tejto slabike samohláska *e*. Správnejšie je tu hovoriť o striedaní *e/ie: telo — tielko, drevo — drievko, poleno — polienko, koleso — koliesko, teleso — teliesko, črevo — črievko, železo — železiezko, semeno — semienko, pero — pierko, veko — viečko* (namiesto *k* stojí v deminutíve pred príponou *-ko* spoluhláska *č;* je tu teda striedanie *k/č*), *jazero — jazierko, čelo — čielko, klepeto — klepietko.* Podobne sa tvorí deminutívum od substantíva *plece: pliecko.* Ale od *vrece* je zdrobnenina *vrecko.*

Pred zdrobňovacou príponou *-ko* sa dĺži aj kmeňové *-at-* na *-iat-* pri podstatných menách vzoru „dievča", obdobne ako v gen. pl. tohto vzoru (ide o striedanie *a/ia*). Napr.: *prasa — prasiatko, mača — mačiatko, kura — kuriatko, teľa — teliatko.* Po predchádzajúcej dĺžke predĺženie *-at-* alebo *-ät-* nenastáva. Napr.: *húsa — húsatko, dieťa — dieťatko, dievča — dievčatko, mláďa — mláďatko, zviera — zvieratko, žriebä — žriebätko, holúbä — holúbätko.*

Predpríponová slabika sa nedĺži, ak je v nej iná samohláska ako *e: dynamo — dynamko, lano — lanko, kladivo — kladivko, pivo — pivko, stelivo — stelivko, sito — sitko, olovo — olovko, slovo — slovko, brucho — bruško, ucho — uško* (pred príponou *-ko* stojí namiesto spoluhlásky *ch* spoluhláska *š;* je tu teda striedanie *ch/š*), *klbo — klbko, zrno — zrnko, oje — ojko.*

Dĺženie je však pri slovách *koryto — korýtko, kopyto — kopýtko, jablko — jablčko.* Od *mäso* je deminutívum *mäsko,* ale od *hovädo — hoviadko.*

Ak je kmeňová slabika dlhá, pri tvorení deminutíva na *-ko* nedochádza k zmene: *dielo — dielko, dláto — dlátko, víno — vínko, rúcho — rúško.* Od *líce* je zdrobnenina *líčko* (so striedaním *c/č*).

Od slov na *-o*, ktoré majú na konci kmeňa skupinu spoluhlások, tvorí sa deminutívum s vkladnou samohláskou, obdobne ako v gen. pl.: *okno — okien — okienko, lietadlo — lietadiel — lietadielko, vedro — vedier — vedierko, jadro — jadier — jadierko, puzdro — puzdier — puzdierko, maslo — masiel — masielko;* ale *číslo — čísel — číselko, vlákno — vláken — vlákenko, krídlo — krídel — krídelko, plátno — pláten — plátenko.* Obdobne ako v gen. pl. preniká však vkladné *ie* namiesto vkladného *e* aj v zdrobneninách: *číslo — čísiel — čísielko, krídlo — krídiel — krídielko, plátno — plátien — plátienko, súkno — súkien — súkienko, vlákno — vlákien — vlákienko* a pod.

Je zaujímavé, že návrh nových Pravidiel pripúšťa tvary *vlákien, čísiel* ap., ale zdrobneniny *vlákienko, čísielko* ešte nepripúšťa.

Podľa rovnakých zásad ako deminutíva na *-ko* tvoria sa aj deminutíva na *-ce.* Napr.: *čelo — čielce, pero — pierce, drevo — drievce; oje — ojce, brdo — brdce, zrno — zrnce; vedro — vedierce, okno — okience, sklo — skielce; krídlo — krídelce; dielo — dielce* ap. *L. Dvonč*

Platobník — platiteľ. — Na označenie osoby, ktorá platí, máme v slovenčine k dispozícii niekoľko slov: *platiaci, platca, platič, platiteľ* a *platobník.* Treba uvážiť, ktoré z nich je najvhodnejšie ako odborný termín.

Tvar *platiaci* je príčastie od slovesa *platiť,* teda má význam „kto práve platí" (tak ako *spiaci* je ten, kto práve spí, *stojaci* je ten, kto práve stojí). Za termín sa teda nehodí, lebo platiaci by bol ten, ktorý práve platí. Pravda, iná situácia je pri spodstatnených príd. menách, ako *pracujúci, cestujúci* ap.

Ani so slovom *platca* nemožno súhlasiť. Jednak preto, že takéto tvorenie je v dnešnej slovenčine dosť nezvyklé a neproduktívne, ale najmä preto, že príponu *-ca* majú v podobných prípadoch prevažne slová odvodené od predponových podstatných mien (porov. napr. *výplata — výplatca, záujem — záujemca, príkaz — príkazca*). Býva to obyčajne tam, kde sa nedá odvodzovať priamo od slovesa.

Ani slovo *platič* nemôžeme prijať celkom bez výhrad. S hľadiska slovotvorného je síce správne, ale prípona *-č* nie je významove priliehavá. Slovami odvodenými od slovies príponou *-č* (ako *kurič, nosič, brusič*) označujeme vždy určité zamestnanie. *Platič* by teda bol človek, ktorého zamestnaním je platenie.

Zostávajú teda ešte dve možnosti: *platiteľ* a *platobník.*

Slovo *platobník* je utvorené od podstatného mena *platba* podobne ako *svadobník* od *svadba, hudobník* od *hudba.* Pretože tu nejde o deverbatíva, je v nich činiteľský význam trocha zastretý, nie je taký zreteľný ako pri činiteľských menách na *-teľ.* Preto za najvýstižnejšie a teda najsprávnejšie pomenovanie pre toho, kto platí, považujeme slovo *platiteľ.*

Ak by však bolo potrebné diferencovať medzi *platobníkom* a *platiteľom,* bolo by možné uvažovať o tom, aby sa názvom *platiteľ* označoval ten, kto priamo platí, a názvom *platobník* ten, kto sprostredkuje alebo sústavne vykonáva platby. Máme tu peknú analogiu v slovách *stavebník* a *staviteľ,* utvorených takým

istým spôsobom ako *platobník* a *platiteľ: staviteľ* je ten, kto stavbu stavia (teda najčastejšie inžinier), kým *stavebník* je ten, pre koho sa stavia, kto stavbu financuje. Pravda, o potrebe takejto diferenciácie musia rozhodnúť odborníci.

Dujčíková

Dbať na čistotu, nie „dbať čistoty". — V rozličných verejných ústavoch, v nemocniciach a inde čítame často výzvu „Dbajte čistoty!"

Je otázka, či je táto výzva gramaticky správna.

Sloveso *dbať* má v slovenčine pevne ustálenú väzbu, a to *dbať o niekoho,* alebo *dbať na niekoho, na niečo.* Predložky *na* a *o* sa tu používajú striedavo. Niekedy sa toto sloveso vyskytne aj bez väzby, napr. *čo ja dbám, nedbám.*

Sloveso *dbať o niekoho, o niečo, na niekoho, na niečo* znamená jednak starať sa o niekoho, o niečo, držať si niečo v poriadku", jednak „všímať si niekoho, niečo, venovať niekomu, niečomu pozornosť". Väzba *dbať o seba* má okrem toho význam „starať sa o svoj zovňajšok".

Uvedieme niekoľko príkladov na predložkovú väzbu: Rada by vedieť, či on, až bude žiakom, tak si *bude dbať na povinnosti,* ako teraz Elenka (Šoltésová, Moje deti, 198). Či by ste ozaj *na to nedbaly,* že srdce ďalej chce spievať (Sládkovič, Spisy básnické, 55). Aby sme šaty zachovali čo najdlhšie v dobrom stave, musíme *o ne dbať* denne (NN, 1942, č. 25, str. 20).

Okrem predložkových väzieb býva niekedy pri slovese *dbať* predmet vyjadrený neurčitkom alebo celou vetou. Napr.: ...*nebol by dbal* všetko zjesť... („bol by schopný"). Keď sa nahlce, čože ten *dbá, prečo udrie a kade...* („nestará sa, nezáleží mu na tom") (Tajovský, Besednice, 48).

Bez predložkovej väzby a bez predmetu vôbec sa toto sloveso používa iba v prípadoch ako *nedbám* (miesto pritakávacieho slovka *áno*), *čo ja dbám, a ja dbám,* kde má význam „mne na tom nezáleží, nedbám".

Podľa zistenia v dokladovom materiáli Ústavu slovenského jazyka SAVU je najčastejšia väzba *dbať na niečo.* Preto treba správne písať *dbajte na čistotu,* resp. *dbajte o čistotu* alebo *zachovávajte čistotu,* nie „dbajte čistoty". Väzba s genitívom sa pri tomto slovese v spisovnej slovenčine nepoužíva.

M. Šalingová

Využite naše služby! — Vo viacerých národných podnikoch, v predajniach, sa stretávame s týmto upozornením: *Využite našich služieb!*

I keď je táto veta s pravopisného hľadiska správne napísaná, s hľadiska jazykovej správnosti nemôžeme s ňou súhlasiť.

Pri slovese *využiť, využívať* máme totiž v spisovnej slovenčine predmet v 4. páde. Podobne je to aj pri ostatných slovesách, utvorených od *užiť* pomocou predpôn: *použiť, používať, zneužiť, zneužívať* a pod.

Všetky tieto slovesá majú väzbu bezpredložkového akuzatívu. Napr.: *užiť, užívať lieky; využiť, využívať všetky možnosti, prostriedky, podmienky; použiť, používať dialektickú metódu; zneužiť, zneužívať niekoho, niečo* atď.

Po zápore býva niekedy pri týchto slovesách genitív, a to genitív partitívny alebo genitív absolútneho záporu. V staršej dobe bola genitívna väzba možná aj vtedy, ak nešlo o zápor, dnes ju však pociťujeme ako zastaralú.

V spisovnej slovenčine pozorujeme totiž vo všeobecnosti vývinovú tendenciu nahradzovať staršiu genitívnu väzbu novšou akuzatívnou. Napr. pri slovesách

všímať si niečoho, dosiahnuť niečoho sa nahradzuje genitív akuzatívom: *všímať si niečo, dosiahnuť niečo* a pod.

Treba ešte podotknúť, že si tu nevšímame sloveso *užiť* s významom „zakúsiť, zažiť niečo v hojnej miere": *užiť biedy, užiť sveta, radosti,* kde je genitívna väzba náležitá. Ale v spojení *užiť liek* je náležitý akuzatív. Vyššie spomínaná veta bude teda správne znieť: *Využite naše služby,* nie „Využite našich služieb".

M. Šalingová

Zrniny či zrnoviny. — V poľnohospodárskej technike vzniká potreba súhrnného názvu pre všetky rastliny majúce plody v podobe zrna. Pre označenie tohto súhrnného pojmu máme v slovenčine k dispozícii príponu *-ina.* Je len otázka, či je v našom prípade správna podoba *-ina* alebo *-ovina.*

Zo slov ako *chlebovina, krmovina, kávovina, cukrovina, cestovina, záclonovina* je zrejmé, že prípona *-ina* sa tu pripája vlastne k podobe prídavného mena, utvoreného od podstatného mena príponou *-ový.* Od *zrno* je prídavné meno *zrnový,* preto môže byť správny iba tvar *zrnovina.* Nesmie nás pritom mýliť slovo *obilnina,* lebo aj to je zákonite utvorené od prídavného mena, lenže v tomto prípade od prídavného mena *obilný.*

Horecký

Skloňovanie substantíva buržoa. — V slovenčine máme dva tvary na označenie príslušníka buržoázie. Sú to slová *buržuj* a *buržoa.* Oba tvary však nemôžeme používať rovnako. Slovo *buržuj* má príhanlivý charakter, spojený s pocitom opovrhovania (meštiak). Slovo *buržoa* je štylisticky neutrálne.

Pri skloňovaní tohto slova sa vyskytuje určitá zvláštnosť: kmeň slova je alebo *buržo-* alebo *buržu-* podľa toho, na akú samohlásku sa začína pádová koncovka. Ak sa koncovka začína na samohlásku *a* alebo na samohlásku *u,* je kmeň zakončený na vokál *o;* ak sa koncovka začína na *o,* je na konci kmeňa samohláska *u.* Nastáva tu neobvyklé striedanie *o/u,* ktoré možno vysvetliť ako dôsledok disimilácie: pred koncovkovým *o* mení sa kmeňové *o* na *u.*

Slovo *buržoa* sa teda skloňuje takto: Jedn. číslo: nom. buržo-*a,* gen.-ak. buržo-*u,* dat.-lok. buržu-*ovi,* inštr. buržu-*om.* Množ. číslo: nom. buržu-*ovia,* gen.-ak. buržu-*ov,* dat. buržu-*om,* lok. o buržu-*och,* inštr. buržo-*ami.*

L. Dvonč

Nevyhnuteľný či nevyhnutný. — Pri tvorení prídavných mien využíva sa v našom jazyku dosť často prípona *-teľný.*

Pomocou tejto prípony sa tvoria v slovenčine prídavné mená odvodené od slovies, napr.: *deliť — deliteľný; uskutočniť — uskutočniteľný; pochopiť — pochopiteľný, zniesť — znesiteľný.*

Prídavné mená utvorené príponou *-teľný* majú význam „taký, ktorý možno, ktorý sa dá, ktorý je schopný mať istú vlastnosť nejakého slovesného deja". Napr.: *nevypovedateľný* je „taký, ktorý sa nedá vypovedať"; *(ne)viditeľný* je „taký, ktorého (ktorý) (ne)možno vidieť"; *neporovnateľný* je „taký, ktorý nemožno s ničím porovnať"; *neudržateľný* je „taký, ktorý sa nedá udržať, nie je schopný udržať sa" atď.

Pri všetkých týchto prídavných menách a pri mnohých iných rovnako utvorených ide o vyjadrenie vlastnosti, ktorá vyplýva zo slovesného deja, teda máme tu do činenia s tzv. dejovými adjektívami. Obyčajne sa tieto adjektíva používajú v kladnej aj v zápornej podobe, napr. *pochopiteľný — nepochopiteľný; čitateľný — nečitateľný; napodobniteľný — nenapodobniteľný; srozumiteľný — nesrozumiteľný.*

Avšak máme jednotlivé prípady, kde je bežná len jedna forma, častejšie záporná, napr. *nevypovedateľný, neudržateľný, neskrotiteľný.* Celkom ojedinelé sú prídavné mená s príponou *-teľný,* ktoré sa používajú len v kladnej podobe, napr. *spasiteľný.*

Prípona *-teľný* je v našom jazyku produktívna a môžu sa ňou tvoriť adjektíva od veľmi mnohých slovies.

Od prídavných mien na *-teľný* sa potom tvoria adverbiá na *-e* a substantíva na *-osť,* napr.: *čitateľne, neznesiteľne; deliteľnosť, poznateľnosť* atď.

Vzácnymi prípadmi sú dublety, ako: *nemenný/nemeniteľný; neúprosný/neúprositeľný; nevývratný/nevyvratiteľný* a pod. V takýchto prípadoch sa v dnešnej spisovnej slovenčine dáva prednosť tvarom na *-ný* pred tvarmi na *-teľný.*

To platí aj o adj. *nevyhnutný/nevyhnuteľný.*

Hoci by sa daly tieto adjektíva významovo rozlíšiť, jazyk túto možnosť nevyužíva a tak badáme, že forma na *-teľný* ustupuje forme na *-ný.*

Adj. *nevyhnutný* neznamená v dnešnom spisovnom jazyku len „taký, ktorý je bezpodmienečne nutný, potrebný, nástojčivý", ale aj „taký, ktorému nemožno vyhnúť". Napr. u Kukučína (Dom v stráni, str. 162) čítame: ... sám sebe musel uznať, že je tu *smrť nevyhnutná* ... Miesto očakávaného spojenia *nevyhnuteľná smrť* Kukučín použil *nevyhnutná smrť.* Rovnako v preklade Leninovho diela Materializmus a empiriokriticizmus (Bratislava 1952, str. 160) čítame o *prírodných nevyhnutnostiach,* hoci ide o javy, „ktorým nemožno vyhnúť". Spojenie „prírodné nevyhnuteľnosti" by bolo celkom umelé. Adj. *nevyhnuteľný* sa dnes pociťuje ako zastaralé. Bežne ho používali napr. štúrovci popri forme *nevyhnutlivý,* ktorá zanikla úplne. *M. Šalingová*

Nehrdzavejúca oceľ (nie „nerez"). — Na označenie nehrdzavejúcej ocele často sa v slovenčine používa názov „nerez", no neopodstatnene. Na prvý pohľad slovo „nerez" v slovenskom kontexte pripomína slová typu *zárez, nárez, prierez* ap., teda slová utvorené od základu slovesa „rezať", ktorý však významove nemá nič spoločného s názvom „nerez".

V češtine slovo „nerez" je utvorené od slova *rez* (ktoré pôvodom súvisí so slovami *rudý, rdíti se*), čo v slovenčine znamená *hrdza.* Slovenské slovo *hrdza* pochádza z toho istého základu ako české slovo *rez,* no má predsunuté *h* (porov. poľ. *rdza* a rus. *rža*). Ak teda v slovenčine nemáme slovo *rez* (a ani jeho odvodeniny: čes. *rezový* = slov. *hrdzový,* čes. *rezavý* = slov. *hrdzavý,* čes. *rezavěti* = slov. *hrdzavieť*), ale máme slovo *hrdza,* nemôžeme tolerovať ani odvodeninu „nerez", a to najmä preto nie, že máme pre ten istý pojem domáci názov *nehrdzavejúca oceľ.* Tento názov je výstižný pre každého Slováka, kým „nerez" v slovenčine tomu, kto sa ho nenaučí ako cudzie slovo, nič nehovorí.

Táto naša požiadavka je tým viac opodstatnená, že aj v češtine nachádzame názov nerezavíci ocel (Teyssler—Kotyška, Technický slovník naučný, Praha 1932). Cudzí názov pre to je *antikorozívna oceľ.* V ruštine sa povie *neržavejuščaja stal,* poľ. *stal nierdzewna,* nem. *rostfreie Stahl,* angl. *rustless steel* atď. Všetkým týmto výrazom zodpovedá naše *nehrdzavejúca oceľ.* Jedine tento termín je správny a preto ho treba dôsledne používať. *F. Buffa*

Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. Zodpovedný zástupca Dr. Štefan Peciar. — Vydáva nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, národný podnik, Martin. — Povolené výmerom PIO č. 21.098/51-II/3-413. — Novinové výplatné povolené čís. 6156-Ba2-1950. Dozerací poštový úrad Bratislava 2. — Toto dvojčíslo vyšlo v januári 1953.

Knihy, ktoré došly do redakcie

Nové knihy Štátneho nakladateľstva

Čítanka pre 2. postupný ročník národných škôl, 1952.

N. N. Ščepetovová: Metodika čítania v počiatočnej škole, 1952.

E. K. Kaverinová, O vývine detskej reči v prvých dvoch rokoch života, 1952.

Práca v družinách mládeže, príručka pre vychovávateľky, 1952.

Mikuláš Bakoš, O socialistickom realizme, 1952.

Ústava SSSR, 1952.

V. A. Karpinskij, Spoločenské a štátne zriadenie SSSR, 1952.

Geometria pre III. triedu stredných škôl, 1952.

Sbierka príkladov z matematiky pre III. ročník VHŠ, 1952.

Spekané karbidy, špeciálna technologia pre II. ročník základných odborných škôl kovorobných, 1952.

Elektrické inštalácie, 1952.

Šatenie, učebnica náuky o domácnosti pre I. a II. triedu stredných škôl, 1952.

Alojz Jirásek, Staré povesti české, 1951.

Russkij jazyk. Grammatika, pravopisanije, razvitije reči. Učebnik dľa 4. klassa načaľnoj školy, 1952.

Russkij jazyk. Grammatika, pravopisanije, razvitije reči. Učebnik dľa učasčichsja 3-go klassa načaľnoj školy, 1952.

Russkaja reč. Kniga dľa čtenija v treťjem klasse načaľnoj školy, 1952.